

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

SİYASAL KARAR ALMA SÜRECİNDE EKONOMİNİN ETKİSİ
VE VAKA'A ÇALIŞMASI OLARAK BATI TÜRKİSTAN VE
KAFKASYA'DA BASMACI HAREKETİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Murat ÇİFTÇİ

102655

Danışman : Doç. Dr. Gülfeddin ÇELİK

102655
İstanbul, 2001

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEŞEKKÜR

Öncelikle akademik çalışmalarında yoğun tahammül gösteren aileme teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

İkinci olarak , son derece zor ve siyasallaştırılmış bir konuda iktisat tarihçisi mantığını sürekli rehberim kılarak tenkitleriyle dar bir bakış açısıyla hareket etmeme engel olan ve iki yıl boyunca akademik desteğini bir an olsun esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Gülfettin ÇELİK'e teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Ayrıca örnek kişiliğiyle her zaman bize örnek olan , iyi bir iktisatçı ve iktisat tarihçisi olma konusunda model olan değerli hocam Prof.Dr. Ahmet TABAKOĞLU'na; akademik çalışmalarına başlamamdaki etkisiyle İstanbul İktisat Fakültesi'nden değerli hocam Prof. Dr. Mustafa ERKAL'a : her zaman desteğini yanımda hissettiğim ve hoşgörüyü rehber edinerek model olmuş hocam Prof. Dr. Sedat MURAT'a da teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Murat ÇİFTÇİ

ÖZET

"Siyasal Karar Alma Sürecinde Ekonominin Etkisi ve Vak'a Çalışması Olarak Batı Türkistan ve Kafkasya'da Basımcı Hareketi " konulu tez çalışmasında, Batı Türkistan ve Kafkasya'ya yönelik Çarlık Rusya ve SSCB tarafından yürütülen asimilasyon politikası vaka'a çalışması olarak incelenmiştir.

Mevcut asimilasyon politikasının uygulanmasında bölgenin iktisadi potansiyeli dönemsel olarak incelenerek ekonominin etkisi incelenmiştir. Bu itibarla Marksist kuram ana hatlarıyla gözden geçirilmiş ,SSCB dönemindeki uygulamalarla Marksist kuram ana hatlarıyla gözden geçirilmiş , SSCB dönemindeki uygulamalarla Marksist kuram arasındaki çelişkiler vurgulanarak kuramdan çıkılmasındaki ekonomik boyut incelenmiştir.

Örnek vaka'a çalışmasından hareketle , siyasi karar alma sürecinde ekonominin yoğun etkisi tespit edilerek çalışma neticelendirilmiştir.

SUMMARY

In this dissertation I tried to explain the asimilation policy of Czardom Russian and the USSR towards Western Turkistan and the Caucasus by choosing

“ The Effect Of Economy on the Process Of Political Decision –making and Basmaci Movement in Western Turkistan and Caucasia as a Case Study ” as a topic.

In carrying out the asimilation policy I studied the regional economical potential in terms to show the economical effects on it. By comparing Marxist theory main lines and the carrying out of it in the USSR , I tried to expose the contradictions and the economical dimensions in this deviation.

The case study provides the data that the economy is one of the main factors in the political decision making process.

İÇİNDEKİLER	SAYFA NO
TEŞEKKÜR	I
ÖZET	II
SUMMARY	III
1. GİRİŞ	1
2. SİYASAL KARAR ALMA SÜRECİNDE EKONOMİNİN ETKİSİ	4
2.1. KAPİTALİZM ÖNCESİ BATIDA SİYASAL KARAR ALMA SÜRECİNDE EKONOMİNİN ETKİSİ	4
2.2. KAPİTALİZMİN KURUMSALLAŞMASINDAN İTİBAREN SİYASAL KARAR ALMA SÜRECİNDE EKONOMİNİN ETKİSİ	10
3. MARKSİST KURAMDA SÖMÜRÜ, EMPERYALİZM VE MİLLİYETÇİLİK	15
3.1. ARTI DEĞER TEORİSİ VE EMEĞİN SÖMÜRÜSÜ	15
3.2. MARKSİZM VE MİLLİYETÇİLİK	19
4. ÇARLIK RUSYASI VE SSCB'CE BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYADA YÜRÜTÜLEN ASİMÜLASYON POLİTİKASI	23
4.1. ÇARLIK RUSYASI VE SSCB' DE BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYA' YA YÖNELİK YÜRÜTÜLEN DİL POLİTİKALARI	26
4.2. BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYA' DA YÜRÜTÜLEN ATEİSTELEŞTİRME POLİTİKASI	28
4.3. ÇARLIK RUSYASI VE SSCB'DE BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYA'YA YÖNELİK YÜRÜTÜLEN İSKAN POLİTİKASI	29
5. OSMANLI DEVLETİNDEN CUMHURİYETE KAFKASYA VE BATI TÜRKİSTAN' LA İLİŞKİLER VE BASMACI HAREKETİNE ETKİSİ	32
5.1. SOSYAL VE SİYASAL İLİŞKİLER	32
5.2. EKONOMİK İLİŞKİLER	36
6. BASMACI HAREKETİ ÖNCESİ DÖNEMDE BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYA'NIN İKTİSADİ KONUMU	38
6.1. SANAYİLEŞME SÜRECİNDE RUS ÇARLIĞI	38

6.2. BATI TÜRKİSTAN'IN İKTİSADİ DURUMU VE ÖNEMİ	39
6.3. KAFKASYA'NIN İKTİDADİ DURUMU VE ÖNEMİ	42
7. BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYA' DA BASMACI HAREKETİ (1916 –1937)	45
7.1. BASMACI HAREKETİ ÖNCESİ SOSYO - SİYASAL YAPININ ANALİZİ	45
7.2. BAĞIMSIZ AZERBAYCAN CUMHURİYETİ	47
7.3. BATI TÜRKİSTAN 'DA KURULAN CUMHURİYETLER VE SİYASAL ORGANİZASYONLAR	49
7.4. BASMACI HAREKETİNE DOĞRU DİĞER ÖNEMLİ GELİŞMELER	50
7.5. BATI HAREKETİ VE KAFKASYA'DA GERÇEKLEŞEN BASMACI HAREKETİ VE BAĞIMSIZLIK SAVAŞI' NA DÖNÜŞÜMÜ	52
8. SONUÇ	54
9. BİBLİYOGRAFYA	57
10. EKLER	79
11. HARİTALAR	99

1. GİRİŞ

Siyaset-ekonomi ilişkisine bakıldığında karşılıklı etkileşim, yoğun olarak görülmektedir. Bu yüksek lisans çalışmasında, siyaset – ekonomi ilişkisinde ekonominin siyasal karar alma sürecindeki etkisi ele alınacaktır.

MARKS' in siyasal ve ideolojik yönünün ve temel olan, etkileme, yönlendirme özelliğinin dışında belki sosyal bilimler sahasındaki esas katkısı, ekonomiyi temel alan bir tarzı analizlerde kullanması ve tezle anti tezi birleştirerek, karşıtlıklarından hareket ederek ortaya koyduğu senteze gitme tarzının tanımlaması olan diyalektiği uygulamasıdır. Bu yüksek lisans çalışmasında da Karl MARKS' in bu iki uygulama tarzından hareket edilerek ekonomi dinamikli ve senteze gidilen bir uygulama tarzı seçilmiştir.

Bu bağlamda öncelikle siyasal karar alma sürecinde ekonominin etkisinin kuramsal analizi yapılarak çalışmaya yön vererek bir kurumsal çerçeve çizilecektir.

Kurumsal çerçevenin çizilmesi sonrasında da siyasal karar alma sürecinde ekonominin etkisi konusunda örnek vaka olarak ele alınan “Çarlık Rusyası ve SSCB Döneminde Batı Türkistan ve Kafkasya’ ya Yönelik Panislavist Uygulamalar ve Basmacı Hareketi”nin eleştirisinin yapılabilmesi bağlamında SSCB yönetiminin resmi ideoloji olarak kabul ettiği Marksizm üzerine, konu çerçevesinde bir çatı kurulacaktır. Böylece SSCB’deki uygulamalarla kurumsal temelleri arasında bir aykırılığın ya da çelişkiye düşüşün mevcut olup olmadığının tespitine zemin hazırlanacaktır.

Ardından, bölgede uygulanan asimilasyon politikaları; dil, din ve nüfus üzerine oturtulan tarzda genel olarak işlenecektir.

Asimilasyon politikaları sonrasında, çalışmanın temel konusu doğrultusunda bölgenin ekonomik önemi hususu, dönemsel olarak ana hatlarıyla incelenecektir. Ne var ki bu konuda kaynak sıkıntısı çok ciddi boyutlarda olup, müstakil bir çalışmanın varlığına yaklaşık iki yıllık bir süreçte yapılan yoğun araştırmalar esnasında rastlanamamıştır. Ancak çeşitli çalışmaların bölümlerinde sıklıkla olmasa da rastlanabilmektedir. Bu itibarla söz konusu bölümde sistematik bir ayrıma gitmek, ekonomik kaynakların dağılımı açısından mümkün olmamakta ve coğrafi olarak Batı Türkistan - Kafkasya ayrımıyla sınırlı kalınmaktadır. Konunun genişliğine karşılık bu bölüm, coğrafi bir ayrıma tabi tutularak iki kısımda incelenecektir. Bu bölümün incelenmesiyle birlikte de kuramsal bölüm tamamlanmış olacak ve vakaa çalışması konusu olan “Batı Türkistan Ve Kafkasya’ da Basmacı Hareketi” konusuna geçilecektir.

Bu yüksek lisans tezinin uygulama bölümünü oluşturan “Basmacı Hareketi” her ne kadar literatürde iki döneme ayrılmışsa da bu konuyu, özellikle 1980 sonrasında yoğunlaştırarak müşahade edilen üçüncüsünün gerçekleştiğinden hareketle üç dönemde incelenebilecek bir yapıya haiz olarak kabul etmek mümkündür. Ancak konunun genişliği dikkate alındığında, ilk iki dönemle inceleme konusunu sınırlamak zorunluluyla karşılaşılmaktadır. Bu itibarla önce

Bu tarihsel bölümlendirmeler hakkında bilgi içeren alt başlıkta incelemeye gidilecek, diğer kısımlardaysa Batı Türkistan – Kafkasaya coğrafi ayrımıyla bu bölüm incelenecektir.

Yapılan kurumsal tasvir sonrası vakaa çalışması olan “ Batı Türkistan Ve Kafkasya‘ daki Basmacı Hareketi” nin incelenmesi sonrasında, sonuç kısmında bu başkaldırı ve bağımsızlık hareketinin oluşumuna yol açan Panislavist politikaların uygulanmasında ekonominin etkisi üzerinde durularak çalışma tamamlanmış olacaktır.

2. SİYASAL KARAR ALMA SÜRECİNDE EKONOMİNİN ETKİSİ

2.1. KAPİTALİZM ÖNCESİ BATIDA SİYASAL KARAR ALMA SÜRECİNDE EKONOMİNİN ETKİSİ

Uygarlık tarihinin başlangıcından itibaren iktisadi zorunluluklar, siyasal düzeni ve koşulu gücü elinde bulunduracak bir birimi zorunlu kılmıştır. İlkçağ toplumlarında bu genel olarak kişi veya zümrelerin tekelinde gerçekleşmiştir.¹ Bu organizasyonların oluşum süreçleri incelendiğinde de ekonomik etkilerin önemi dikkat çekmektedir. Nitekim şehirlerin başlangıcı ilkel anlamda da olsa devletin kuruluşu zirai inkilaba dayandırılmaktadır.²

İlkçağ uygarlıklarının faaliyet biçimlerine bakıldığında da ekonominin etkisi yoğunlukla görülmektedir. MÖ 1100-612 yılları arasında Mezopotamya, Suriye ve Doğu Anadolu da üstünlüğünü ele geçirerek Kıbrıs' tan Yemen' e kadar geniş bir sahada hakimiyet kuran Asur Uygarlığı³, her ne kadar ticari koloniler kurmuşlarsa da özellikle kendilerine bağladıkları ülkeleri haraca bağlamışlar ve ilişki kurdukları uygarlıkların askeri, ilmi ve ticari yönden pekçok özelliğinden

---

¹ Yıldızhan YAYLA ., Anayasa Hukuku Ders Notları, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Yayın No:426 / 1, İstanbul, 1985, s. , 18-19.

² Tefik GÜRAN., İktisat Tarihi, 2. Baskı , Acar Matbaacılık Yayıncılık Hizmetleri, İstanbul , 1995, s.,7.

³ Bülent İPLİKÇİOĞLU., Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları, 2. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, Ekim 1994 , s.,54-55.

etkilenerik bir optimal karışımı bünyelerinde barındırmışlardır.⁴ Büyük bir coğrafyanın güvenliğini sağlayan bir üst organ olma özelliğiyle dikkat çekmişlerdir

Asur Uygarlığı'nın aksine Yunan Uygarlığı, sitelerden oluşarak daha bölünmüş bir yapı arz etmektedir. Her ne kadar siteleri kesin çizgilerle birbirinden ayırt etmek mümkün değilse de, dinsel hayat, ekonomik faaliyetler gibi özellikler sitelerin ayırtdilmesinde yeterli olmaktadır.⁵ Bu bağlamda deniz ticaretiyle uğraşan Atina da daha demokratik bir yapı mevcutken Sparta'da daha militarist bir organizasyon yapısı mevcuttur.⁶ MÖ 591'e kadar altıda birciler adı verilen ve üretimin 1/6'sını alan ücretli kesim ve hasatın 5/6'sını alan büyük toprak sahiplerinin mevcut olduğu bir yapıya dönüşen Atina Sitesi'nde⁷ Solon, borçlanma nedeniyle köleliğin oluşumu, düşük gelirli kesimin vergiden muaf tutulması gibi uygulamaları, altıda bircilerin desteklediği bir darbe sonrasında gerçekleşecektir.⁸ Yine aynı dönemde Sparta'nın Atina'yı yenmesi sonrasında sitesine transfer ettiği altın ve gümüşün sonucunda gerçekleşen zenginliğin, Sparta'nın sert kast sisteminde yumuşamaya yol açtığı da bilinmektedir.⁹ Ekonomik anlamda gelişmiş yapıya sahip olması neticesinde bilim-kültür alanında da yapılan yoğun yatırımlar

⁴Nihat FALAY., Maliye Tarihi (Ders Notları), 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1996, s., 24-25.

⁵İlhan F. AKIN., Devlet Doktrinleri, Samim Güniz – Sadık Özaygen Basım-
evi, İstanbul, 1962,s.,8.

⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Arnold TOYNBEE., Militarizmin Kökenleri, (Çev:
Mehmet DÜNDAR), A Yayınları, İstanbul, Kasım 1989.

⁷ Murat ÇİFTÇİ., Ampirik Bulgular Işığında "Sosyal Devlet" Kavramının
Sosyo-Ekonomik Analizi, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları , Yayın
No: 4206/567, İstanbul, 1999,s., 9.

⁸ Erol ZEYTİNOĞLU ,İktisat Tarihi , Met-er Matbaası, İstanbul, 1976, s., 33-40.

⁹ Kıvanç ERTOP., Çetin YETKİN., Sosyal Düşünceler Tarihi I, Say Yayınları,
İstanbul, Aralık 1985, s., 95-97.

neticesinde MÖ 3. yy'da Yunan kütüphanelerinin, yoğunlukla diğer bölgelerdeki bilim adamlarını çekerek beyin göçünü de beraberinde tetiklediği bilinmektedir.¹⁰ Yunan Uygarlığındaki her üç ekonomik yapı kırılmasının da köklü siyasal, kültürel anlamda dönüşümleri beraberinde getirdiği açıkça görülmektedir .

İlkçağ toplumlarında Roma uygarlığı ayrı bir önem taşımaktadır. Roma Uygarlığı, Henry PİRENNE 'nin de uyguladığı gibi Akdeniz' den Britanya'ya kadar tüm eski dünyayı kuşatarak coğrafyalardaki etkinlikleri bir araya getirerek merkezileştirmiştir.¹¹ Ekonominin karmaşıklaşması, günümüzdeki anlamıyla gerçekleşmesini sağlamıştır.¹² Borçlar hukukunun genel kavramları yine Roma Uygarlığı'nda temellenmiştir."¹³Roma Hukuku, İktisadi düşünce tarihine önemli bir katkıda bulunmuş,...hukuktaki çeşitli konuları,...ekonomide liberal doktrin temelini hazırlamış ve iktisat ilminin doğmasında önemli rol oynamıştır.¹⁴

Siyasal karar alma sürecinde ekonominin etkisi bağlamında bakıldığında, diğer önemli bir nokta, yönetimde kesimlerin söz sahibi olma ağırlığında görülmektedir. Toprak sahiplerinin 170 centurialık oy haklarına karşılık askerler,

---

¹⁰ Numan KURTULMUŞ., "Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı :Beyin Göçü",s.,205-221, Sosyal Devlet Konferansları ,İ.Ü İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No:5662/536/12(88), İstanbul, 1992,s., 207.

¹¹ Murat KORAKTÜRK., "Henri PİRENNE (1862 – 1935) Yapıtları Ve Tezleri ", s., 111–121, İktisat Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, Marmara Üniversitesi Uluslararası Ekonomik İlişkiler Araştırmalar Ve Uygulama Merkezi, İst., Haziran 1995, s., 111.

¹² Aytakin ATAAY., Medeni Hukunun Genel Teorisi, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s., 34.

¹³ Ergun ÖZSUNAY., Borçlar Hukuku Dersleri 1 , İst., 1976, s., 4.

¹⁴ Ali ÖZGÜVEN., İktisat Bilimine Giriş, 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul,1991, s.,33.

yoksul yurttaşlar ve zanaatkarların centuria meclisindeki oy hakkı yalnızca 23' tür.¹⁵

Roma Uygarlığı'nın siyasal çöküş sürecine bakıldığında da ekonomik nedenler görülmektedir. Tağşiş mekanizmasıyla MS 3. yy boyunca denairusun değerinin 1/100'e indiği bir yapıda¹⁶ ürünler nakdi olarak alınırken vergiler aynı olarak toplanıyordu.¹⁷ Söz konusu yapı Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılarak feodal sisteminin oluşumuna zemin hazırlayacaktır.

Ortaçağ'daki feodal Avrupa'ya bakıldığında da gerek siyasal yapının şekillenmesinde, gerekse de siyasal kara alma sürecinde ekonominin etkisi açıkça görülmektedir. Örneğin, feodal batıda aynı dönemde, 10. yy Normandiyası'nın bir köyünde bir köylü, tüm yaşamı boyunca 200-300 kişiyi görüp 600 kelimeyle konuşurken, BOCCACIO'nun tarif ettiği, betimlediği aynı dönem Flaronsa'sı arasında çok büyük farklar vardı.¹⁸ Bilindiği gibi Batı Roma'nın çöküşü sonrasında ticaret yolları, Akdenize kaymıştı.¹⁹ Dolayısıyla ekonominin mevcut gelişim pozisyonuyla siyasal ve kültürel yapı arasında kuvvetli korrelasyonun varlığını söylemek gerekir ki bu noktada da esas belirleyen, etkileyen ekonomi olacaktır .

---

¹⁵ Henry DENIS., Ekonomik Doktrinler Tarihi 1 , (Çev: Atilla TOKATLI), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1973, s., 10.

¹⁶ Tefik GÜRAN., a.g.e., s.20.

¹⁷ Nihat FALAY., a.g.e., s.,11 ve Tefik GÜRAN., a.g.e ., s.15.

¹⁸ Robert L. HEILBRONER., İktisadi Sorun 1 (Modern İktisadi Toplumun Doğuşu), (Çev: Demir DEMİRGİL), Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1970, s., 29.

¹⁹ Gianfranca POGG., Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım, (Çev: Şule KUT, Binnaz TOPRAK), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2001, s., 33.

Yine feodalitenin sonunu hazırlayan ili gelişme de, ekonominin hem siyasal yapıyı belirmedi, hemde siyasal karar alma sürecinde ne denli etkili olduğunu gözler önüne serer. Haçlı seferleri ve büyük keşifler.

Haçlı seferlerine bakıldığında, görünürde kilisenin önderliğinde Kudüs'ün müslümanların elinden alınarak hristiyan dünyasının egemenliğine sokma düşüncesi vardır. Halbuki Haçlı Seferleri'nin temelini bakıldığında, doğunun zenginliğinin çekiciliğiyle karşılaşılır.²⁰ Yani yüzyıllar boyu sürecek bir savaş kararının alınmasına yol açacak siyasal kararın temelinde, yine ekonomi yatmaktadır. Papa II Urban'ın 1095'teki Haçlı Seferi öncesinde "Kudüs dünyanın merkezidir. Kudüs öyle bir ülkedir ki başka hiçbir ülkenin olmadığı kadar cennetin tüm harikalarına sahiptir..."²¹ sözü de bunu açıkça ortaya koymaktadır.

M. Ali KILIÇBAY'ın da vurguladığı üzere feodalitede, feodalite-öncesi yapının aksine teolojik etki zayıflayarak "iktisatsız ve siyasetsiz" oturan bir yapıya sahiptir.²² Böylesi bir yapıda siyasal karar alma da ve sonrasında da siyasal yapının dönüşümünde ekonomi temel etken konumunda yer alacaktır. Nitekim, Haçlı seferleri sonrasında burguların kurumsallaştığı ve malikanelerdeki örf ve adete dayalı uygulamaların işlerliğini kaybettiği söylenebilir.²³

---

²⁰ Ahmet TABAKOĞLU., Türk İktisat Tarihi, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 1994, s., 129.

²¹ Daniel BOORSTIN., Keşifler Ve Buluşlar, (Çev : Fatoş DİLBER), 2.Baskı,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,Yay. No: 329, Ank., 1996, s., 120-121.

²² Mehmet Ali KILIÇBAY., "Tarihsizliğin Marjından Marjinalleştiren Tarih Alanına Avrupanın Kendini Ve Dünyayı İnşa Etmesi", s., 90-96, Doğu Batı, Sayı :14, Şubat, Mart, Nisan 2001, İstanbul, 2001, s.,92.

²³Erol ZEYTİNOĞLU., Ekonomik Doktrinler Ve Ekonomik Sistemler, MİM Matbaacılık Hizmetleri, İstanbul, 1992, s., 15.

İkinci olarak, coğrafi keşiflerin oluşumunda da doğunun zenginliği ve batıya doğudan mal akımının, özellikle İstanbul'un fethi sonrasında önemli ölçüde azaltılması, batının başka ticaret yolu bulma umuduyla hareket etmesine ve bu da coğrafi keşiflere yol açacaktır.²⁴ Yani bir kere daha ekonomi, siyasal karar alma sürecinde belirleyici olacaktır.

Siyasal karar alma sürecinde ekonominin etkisine diğer bir örnek de İngiltere'dir. Belirli çıkarlar etrafında bütünleşen, ancak iktidarda resmen bulunmayan ve iktidardan kendi çıkarları doğrultusunda kazanımlar elde etmeye çalışan gruplar olarak tanımlanabilecek olan baskı grupları,²⁵ 13. ve 14.yy da itibaren İngiltere' de etkilerini artırmışlardır. Bu bağlamda 1215 tarihli Magna Carta'yla, ekonomik güç konumundaki burjuvanın siyasal erkten pay aldığı görülür.²⁶ Özellikle 14.yy dan itibaren Avam Kamarası' nın vergi koyma hakkını elde etmesiyle birlikte 15.yy dan sonra Lordlar kamarası ve kralın son aşamada onaması hakkının kağıt üzerinde kalması²⁷ ekonominin siyasal karar alma sürecindeki etkisini bir kere daha gözler önüne sermektedir.

---

²⁴ Beşir HAMİTOĞULLARI., Çağdaş İktisadi Sistemleri, AÜ SBF Yayını, Yayın No: 380, Ankara, 1975, s., 3

²⁵ Esat ÇAM., Siyaset Bilimine Giriş, 4. Baskı, Der yayınları., İst., 1995, s., 451-452.

²⁶ Esat ÇAM., Devlet Sistemleri , İstanbul , 1993 , s.16.

²⁷ A.g.e., s., 18.

2.2. KAPİTALİZMİN KURUMSALLAŞMASINDAN İTİBAREN SİYASAL KARAR ALMA SÜRECİNDE EKONOMİNİN ETKİSİ

Kapitalizimin kurumsallaşma süresi, genel itibarıyla sanayi inkılabına dayandırılır. Sanayi inkılabı sonrasında yaşanan ölçek ekonomisi, ALBERTİNİ' nin vurgusuyla İngiltere'nin aksine Fransa'da hukuki temellerini oturtma yönünde Fransız İhtilali olarak patlak verecektir.²⁸ Yani bir kere daha siyasal karar alma sürecinde ekonomi, yoğunlukla etkisini göstererek sistemi dönüştürecek. Buradan da hareketle modern devletin oluşum sürecinde sanayi inkılabı ve dolayısıyla ekonomi, etkili olmuştur.

Ölçek ekonomisine geçişin ardından devletin fonksiyonlarının daraltılmasına yönelik eğilimler görülmektedir. Liberalizmin felsefi temellerini oluşturan bu yaklaşımda hak ve özgürlükler kavramı üzerine durulmuş, ancak bu hak ve özgürlükler kavramı devletin varlığına karşı olmayı, devletin ekonomideki ağırlığına karşı, yani iktisadi fonksiyonlarına karşı olma şeklinde gerçekleşmiştir.²⁹

Ekonomik gelişmeler, 18.ve 19. yy boyunca ülkelerarası gelişmişlik seviyesinde uçuruma yol açarken ölçek ekonomisi de boyutunu arttırmıştır. Örneğin tonunun 125 Frank' a maledildiği İngiltere' ye karşılık demir Fransa'da 235 Frank'a maledebilmiş,³⁰ bu da İngiltere'nin ağırlığının artmasına yol açmıştır.

²⁸ J.M ALBERTİNİ., Ekonomik Sistemler, (Çev : Cafer UNAY), Beta Yayınları, İstanbul, 1983, s.,12-13.

²⁹ Tarık ÖZBİLGİN., "Antinatüralist Sosyoloji Anlayışı Açısından Liberalizm Fenomeni", s., 61-79, İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası, Ord. Prof. Dr. Şükrü BABAN Armağanı, Cild No: 40, İstanbul, 1984, s.,64.

³⁰ ALBERTİNİ., a.g.e ., s., 15.

Mevcut yapı Fransa'nın 18. ve 20. yy boyunca Fransa ve Almanya'daki sanayileşme gayretlerini hızlandırarak, Fransa'da 1820-1938 dönemi itibarıyla sanayi sisteminde sabit fiyatlarla 25-30 katlık artışın yaşanmasına yol açmış,³¹ 1875-1914 itibarıyla'da İngiltere'nin %20' lik dış ticaret hacminde büyüme karşılık Almanya'da %250'lik artışın yaşanmasıyla sonuçlanmıştır.³² Yine SCHMOLLER'e göre, 1802'de Almanya'daki 160 bin işçiden oluşan işgücü arzı, 1867' e geldiğinde 1.14 milyona varmıştır ki bu rakam 1925'te 9.8 milyona ulaşacaktır.³³

Böylesi hızlı bir dönüşüm, beraberinde ekonomik kompozisyonu değiştirerek siyasal karar alma sürecinde ekonominin etkisini de farklı bir yapıda yoğunlaştırmıştır.

Magra Carta'yla başlayan süreç sonrası siyasal karar alma sürecinde esas etkili kesimi oluşturan ekonomik güç odakları, bu dönemde çok daha güçlenmiştir. Nitekim "18. ve 19. yüzyıl İngiltere'sinde 1830-80 arası Fransa'da parlamentoya hakim olan oligarşi görüntüsündeydi."³⁴ Fransa'da başbakanlık yapan E. DALADIER'in "1934'te Nantes kentinde 1200 aile Fransız ekonomisine ve siyasetine hakimdir. 200 ailenin tesiri, mali sistem, mülakanat ve kredi üzerinde ağır basmaktadır."³⁵ sözleri de bunu açıkça onayan mahiyet arz etmektedir.

---

³¹ Jean FOURSTIE., 1995 Uygarlığı, (Çev: Tanju GÖKGÖZ), Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975,s.,54.

³² Süleyman BARDA., Milletler Arası Ekonomi Dersleri, İstanbul, 1997,s.,7.

³³ Orhan TUNA., "Sanayi kapitalizminin İlk Dönemlerinde Sanayi İşçilerinin Durumu", s.,1-15, İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası, 50.Yıl Armağanı, Cilt: 44, İstanbul, s., 13.

³⁴ Esat ÇAM., Batı Demokrasisinde Siyasi İktidar İle İktisadi İktidar, İst.,1966,s.,61

³⁵ Esat ÇAM., "Milletler Arası Mali Sorunlar", İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları ., İstanbul, 1967, s., 41.

Her iki dünya savaşının da oluşum nedenlerine bakıldığında ekonominin etkisi açıkça görülmektedir. Örneğin Osmanlı'yla yakınlaşmaya giden Alman İmparatoru Wilhem, süratli iktisadi büyümesini istikrarlı kılmak amacıyla dışarıya açılma politikasını sürdüren Alman Sanayi Politikası'nın neticesinde İngiltere'yle sonuçta yakın bir gelecekte savaşa gireceğini bilmekte ve Osmanlı'yı da İngiltere'yle Hindistan yollarını kesen konumunun etkisi ve Avrupa'da hava alma ortamını sağlayacağından hareketle yanına çekmişti.³⁶ Hatırlanacağı üzere savaşta 15 milyon asker ve 35 milyon sivil öldü.³⁷

Yine II. Dünya Savaşı'nın oluşum sürecinde de ekonomi açıkça ağırlığını hissettirecektir. Nitekim Hitler'in "Kavgam" isimli eserinde savaş tazminatı ve ekonomik yıkıma karşı duyulan tepki, bu tepki sonrasındaki savaşma zorunluluğu, Ruhl bölgesinin yeniden alınması gereği gibi vurgular, savaşın başlangıcından yaklaşık 15 yıl öncesinde 1924'te vurgulanmıştır.³⁸ Yine Almanya'daki iki savaş arası döneme bakıldığında da, modern dünya tarihinin en yüksek oranlı enflasyonunun 1923 ile 1927 Kasımı arasında 1.5 katrilyonluk fiyat artışıyla gerçekleştiği görülmektedir.³⁹ Böylesi bir yapıda II. Dünya Savaşı'nı tetikleyen de doğal olarak ekonomi olacaktır. Siyasal karar alma sürecinde ekonominin etkisi, böylece bir kez daha gözler önüne serilecektir.

---

³⁶ Toktamış ATEŞ., "İki Savaş Arasında Türk-Alman İlişkileri", s., 1-16, Uluslararası İlişkiler Yıllığı 1997, İÜ İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1997, s., 5.

³⁷ Sabiha SERTEL., İkinci Dünya Savaşı Tarihi, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul, Eylül 1999, s., 41.

³⁸ Bkz. Adolf HİTLER., Kavgam, (Çev: M. Selam UĞUR); Kamer Yayınları, İst., 1998.

³⁹ Murat ÇİFTÇİ., "Geçmişten Günümüze Dünyada ve Türkiye'de Enflasyon", s., 74-79, Öngörü, Sayı: 1, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Mayıs 1999, s., 74.

Körfez Savaşı' nın çıkışına bakıldığında da benzeri bir yapı görülmektedir. 25 Temmuz 1980 da Saddam Hüseyin'in ABD büyükelçisiyle yaptığı görüşmede ABD'nin, Irak'ın Kuveyt'le olan sınır problemlerini iki ülkenin kendi iç sorunları olarak gördüğü yönündeki söyleminin Körfez Savaşı'nı tetiklediği genel kabul görmektedir.⁴⁰ Bu dönemde İran ve Irak OPEC'in petrol fiyatlarını üretim kısıtlamasına giderek artırım gerçekleştirmesi yolunda faaliyet yürütmektedirler ve ABC televizyonunun yaptığı ankete göre de George BUSH'un bunun gerçekleşmesini engellemek amacıyla Körfez'e asker yolladığı yönünde %63'lük çoğunluk fikir belirtiyordu.⁴¹ Sonuçta Dünya Petrol rezevini %10' luk ek anlamını taşımaktaydı.⁴² Ekonomi bir kez daha belirleyici oldu. Körfez'e hemen müdahale etme kararı alan ABD ve Batı, söz konusu Bosna-Hersek olduğunda ki bağımsızlığını ilan ederek seçime gidip çoğulcu demokrasiyi kurumsallaştırmayı amaçlamıştı⁴³ müdahalede bulunmayacak ve iç savaş 43 ay boyunca sürerek ekonomik altyapısının tümünü, sanayisinin de %65' ini kaybedecektir.⁴⁴ Yüzbinlerin öldüğü iç savaşta sesiz kalmayı tercih eden ABD, Bosna-Hersek'li müslümanlara yardıma giden müslümanlardan rahatsızlık duyarak yapacağı 200 milyon dolarlık yardımı, bu yabancı müslüman unsurların ülkeden çıkışı koşuluna bağlayabilecektir.⁴⁵ Etkisiz

---

⁴⁰ Yevgeni PRIMAKOV., Bu Savaş Olmayabilirdi, (Çev: Lizi BEHMOARAS), Afa Yayınları, İstanbul, Ekim 1991, s., 139-140 .

⁴¹ Murat ÇİFTÇİ., a.g.e., s., 68.

⁴² Daniel YERGIN., Petrol, (Çev:Kamuran TUNCAY), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No: 332, Ankara, Şubat 1999, s.,887.

⁴³ Gülfettin ÇELİK., "Balkanlar", s., 223–280, Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkelerinin Sosyo Ekonomik Yapıları ve Türkiye ile İlişkileri, M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No:9, İstanbul, 1998, s., 237.

⁴⁴ Burak GÜLBOY., "Eski Yugoslavya'nın Dağılmasının Ardından Ortaya Çıkan Yeni Cumhuriyetlerin Bugünkü Siyasal, Askeri ve Ekonomik Durumlarına Genel Bir Bakış", s.,81-92, Uluslararası İlişkiler Yıllığı 1997, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayını, Sayı: 1, İstanbul, 1997, s., 89.

⁴⁵ A.g.m., s., 90.

kalma kararını alan ABD ve Batı' nın bu kararında Körfez'in aksine bölgede petrol rezervlerinin mevcut olmayışı ve gelişmiş bir ekonomik yapının tesisinin söz konusu olmamasını düşünmek gerekir. Böylece ekonomi, bir kere daha siyasal karar alma sürecinde etkisini göstermiştir.

Bill CLINTON, demokrasinin yaygınlaştırılması konusunda ABD'nin misyonu tasvir ederken: "yeni bir tehlike ve fırsat döneminde, başlıca amacımız, pazar ekonomisine dayalı demokrasilerin dünya topluluğunu genişletmek ve kuvvetlendirmek olmalıdır."⁴⁶ demektir. Yani ekonomi, siyasal karar alma sürecinde temel referans kaynağı olacak ve değerlendirme, bu doğrultuda gerçekleşecektir.

Savunumları son geniş yankı uyandıran Francis FUKUYAMA, liberalizmin artık son aşama olduğu ve ideoloilerin yok olduğunu, sistemin oturduğunu belirttiği ünlü makalesinde de⁴⁷ bu vurgu açıkça yer almaktadır. Yine yazar, güçlü bir ülke olmak için liberal demokrasinin kurumsallaşması zorunluluğunu vurgulamakta ve ekonomiyi ön plana çıkarmaktadır. Geçmişten günümüze ana hatlarıyla yapılan bu incelemede de görüleceği üzere, gerek siyasal sistemin oluşumunda ve gerekse de alınan siyasal kararlarda ekonomi temel belirleyici işlevini sürekli artan ağırlıkta bünyesinde barındırmıştır. Elbette ekonomi-siyaset ilişkisi karşılıklı ilişkiler ağına sahiptir ve bu bölümde ekonomi bağımsız değişken olarak alınarak konu incelenmiştir.

---

⁴⁶ Henry KISSINGER., Diplomasi, (Çev: İbrahim H. KURT), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ,Yayın No: 380 , Ankara , Mart 2000, s., 766.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Francis FUKUYAMA., "Tarihin Sonu mu?", s.,193-221, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya, (Der: Hakan YILMAZ), Hil Yayınları, İstanbul, Eylül 1993.

3. MARKSİST KURAMDA SÖMÜRÜ, EMPERYALİZM VE MİLLİYETÇİLİK

Bu bölümde marksizmin sömürü tanımı, emperyalizm üzerine yorumu ile milliyetçiliğe bakışı ana hatlarıyla incelemeye çalışılacaktır. Elbette tezin kapsamı içerisinde, yalnızca bu üç konu üzerinde odaklanılarak analize gitme yolu benimsenmiştir.

3.1. ARTI DEĞER TEORİSİ VE EMEĞİN SÖMÜRÜSÜ

Karl MARKS, ücreti "şeker" gibi alınır satılır bir meta benzetmesi ile, emeğe saygı ve emeğin metalaşmasına tepkisini dile getirmiştir.⁴⁸ Marks' a göre işçinin çalıştığı süre içerisinde yarattığı güncel anlamı ile katma değerden aldığı pay sonrasında kapitaliste kalan büyük bölüm, artık-değeri oluşturur ve bu , kapitalistin işçiyi sömürsüdür.⁴⁹ Ayrıca sermayenin kendini yenileyebilmesi için sistem, sürekli büyüyen bir artık değer stratejisi belirler.⁵⁰ Bu noktada sistemin işleyişi de paramal-para sürecine dayanır.⁵¹ Böyle bir betimlemede Marks, "kapitalist toplumda sanayi işçisinin durumunun giderek kötüleşeceğini ve bu kötüleşmenin bir noktadan

⁴⁸ Karl MARKS., Gündelikçi İş ile Sermaye, (Çev :Hikmet KIVILCIMLI), 3. Baskı, Diyalektik Yayınları, İstanbul, Nisan 1996, s.,8, vd.

⁴⁹ Rona TURANLI., Tamer İŞGÜDEN., Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, Kasım 1987, s., 224-227.

⁵⁰ Ernest MANDEL., "Fazla Üretim", s.,225-241, (Çev:Nuray BOZBORA), Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler, (Der:Kemali SAYBAŞILI), Bağlam Yayınları, İst., Kasım 1993, s., 226.

⁵¹ Kuzinen., vd., Marxizm Leninizm İlkeleri II Kapitalizm Ekonomi Politikası, (Çev:Nadire R.ÇOBANOĞLU), 7. Baskı, Yar Yayınları, İstanbul, Nisan 1991, s., 29.

sonra devrimci patlamaya dönüşeceğini öngörüyordu."⁵² 14 Mart 1923'te Pravda' da Stalin, sosyalizme geçişi kaçınılmaz son olarak betimlerken,⁵³ sonraki halefi Gorbaçov' da 23 Nisan 1985 'te SBKP'nin açış konuşmasında Lenin' in öğretileri doğrultusunda şekillenen mutlak doğruların rehberliğinde sosyalizmin kaçınılmazlığına atıfta bulunuyordu.⁵⁴ Ne ilginçtir ki aynı Gorbaçov yalnızca on yıl sonra 24 Nisan 1995' te İstanbul' da yüksek bir ücret karşılığı katıldığı konferansta kendisini demokrasiden yana birisi olarak tanımlıyordu.⁵⁵ Halbuki Marks'ın öğretisini devralan Lenin, demokratik cumhuriyetin sermayenin sınırsız gücünü koruyan bir sistem olduğunu savunmaktadır.⁵⁶

Sonuçta tarih Marks'ı haksız çıkarmış ve hayat koşulları olumlu yönde değişmiştir.⁵⁷ 1891' de 227 bin işçi Alman sendikalarına kayıtlı iken bu rakam 1913' e gelindiğinde 2.5 milyon'a varabilmiştir.⁵⁸ Toktamış Ateş' in de vurguladığı gibi dönemin şartları dikkate alındığında işçi sınıfı için "Zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi olmayanlar" denilebilir.⁵⁹ Bu itibarla da Marks' ın yanılığısı bir ölçüde kabullenilebilir. Ancak 25 milyon insanın Sibiry'a daki kamplarda çalıştırıldığı

---

⁵² Ahmet Taner KİŞLALİ., Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, Ekim 1993, s.,158.

⁵³ Joseph STALİN., Strateji ve Taktik, 2. Baskı, Yorum Yayınları, İst., Temmuz 1992, s., 27-42.

⁵⁴ Mihail GORBACOV., Seçme Konuşma ve Makaleler 3, (Çev:Mahmut COŞKUN), Amaç Yayıncılık, İstanbul, Şubat 1988, s., 11.

⁵⁵ Ömer ÇENDERÖĞLU, Aslıhan DİNÇ (Haz)., Gorbaçov Türkiye'de, YKY., İstanbul, Haziran 1997, s.,18.

⁵⁶ İlker AKTÜKÜN., "Liberalizm, Piyasa ve Demokrasi İlişkileri Üzerine", s.,129-152, Uluslararası İlişkiler Yıllığı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yay., İst., 1997, s.,133.

⁵⁷ Henry DENİS., Ekonomik Doktrinler Tarihi 2, (Çev: Atilla TOKATLI), Sosyal Yayınları, İstanbul,1947, s., 649.

⁵⁸ Necla PUR., Sosyal Ekonomi, Metler Matbaası, İstanbul, 1981, s., 75.

⁵⁹ Toktamış ATEŞ., Biz Devrimi Çok Seviyoruz, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.,24.

dikkate alındığında,⁶⁰ sürekli karşı çıktığı sömürüyü bizzat gerçekleştiren ve kapitalizm alternatif bir sistem olmaktan ziyade devlet kapitalizmini tesis eden bir yapıyı bünyesinde barındırması , kuramla uygulama arasındaki birinci çelişkiyi oluşturacaktır.Bu noktada bir devlet terörü mağdurunun sözlerini aktarmak, konunun hassasiyetini gözler önüne sermesi açısından son derece önemlidir.

"... Kocamı 42 yıllık bir ayrılıktan sonra gördüm. Onu en son 1940' ta yeni doğmuş oğlumuzu ona Leningrad'daki transit hapishanesine götürdüğümde görmüştüm. Onu gördüğümde ...Karşımdaki görüntü beni dehşete düşürdü berbat haldeydi ama ayrılmamaya karar verdik. Benim için kocam, onun için karısı ölmüştü, çocuklarımız ise büyüyüp ayrı birer insan olmuştu. Böylece beş yıl boyunca ona doktor, kızkardeş, hastabakıcı ve arkadaş oldum. 74 yaşına kadar çalıştırılmış olan kocamın sağlığı hiçbir zaman düzelmedi. Devletin yaptırdığı toplu konut apartmanında yaşamımızı sürdürüyoruz. Kapı komşumuz akıl hastası.Tartışmalar, bağırtilar ve yandaki kadının yumruk yumruğa kavgaları arasında yaşayıp gidiyoruz. Daire sahibi olmamıza izin verilmedi çünkü kişi başına düşmesi gereken 6 metrekareden fazla yere sahibiz."⁶¹ Bu örnekler birkaç kişiyle sınırlı değildir...

General LUDENDORF' un 1. Dünya Savaş' ında Alman ekonomisini askerleştirmesinden etkilenen Lenin, tüm kentsel ekonomiyi devletleştirdi.⁶² Yeni üretim araçlarının mülkiyeti bütünüyle devletin eline geçti. Sendikal mücadeleye karşı

---

⁶⁰ Orhan TUNA., Nevzat YALÇINTAŞ., Sosyal Siyaset, Filiz Kitabevi,İst.,1994, s.,35.

⁶¹ Zbigniew BRZEZINSKI., Büyük Çöküş, (Çev:Gül KESKİL., Gülsev PAKCAN), 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No:309, Ankara, Kasım 1997, s.,29.

⁶² Z (Rumuz Ad Kullanmıştır)., "Stalin Mozolesine Doğru", S.,62-119, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya, (Der:Hakan YILMAZ), Hil Yayıncılık, İstanbul, Eylül 1993, s.,71.

çıkan Lenin,⁶³ devlet mülkiyetinde bir yapının ki buna da sosyalizm adını vermişlerdi.

Sonuç olarak para-mal-para sürecinde kapitalistin üstlendiği rolü bu defa devlet üstlenmiş, ancak uygulamaları çok daha sert olmuştur. Bunun yanında 1956-60 döneminde %6'lara varan yıllık ekonomik büyümenin düzenli olarak düşerek 1985-88 döneminde %2'lere indiği bir büyüme sergilenmiştir.⁶⁴ Marx'ın, kapitalistin sermayesini korumak için artırması gereğini, yani sürekli artan bir kar marjını veya büyümeyi sağlaması zorunluluğunu vurgulamıştır.⁶⁵ Ancak karın azalma eğilimine atıf yapıp sosyalizme geçişte bir basamak yaratacağı yönündeki savunumuna karşılık, SSCB'de yaşanan ekonomik daralmanın ve rejimin bu daralmayı engileyememesinin payı büyüktü.⁶⁶ Dolayısıyla Marx'ın kapitalist aşamadan sosyalist aşamaya geçiş vurgusu zıt bir aşamalandırmayla glastnost ve perestroika rüzgarıyla sosyalizm ya da devlet kapitalizminden demokratik liberal sisteme doğru yön değiştirdi.

---

⁶³ Oscar ANWEILER., Rusya'da Sovyetler, (Çev:Temel KEŞOĞLU), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1990, s.,59.

⁶⁴ Paul KENNEDY., Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken, (Fikret ÜÇCAN), 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No:340, Ankara, Şubat 1999, s.,299.

⁶⁵ Andrew GLYN., Bob SUTCLIFFE., "Azalan Kar Oranları", (Çev:Tülay ÖZYURT), Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler, (Der:Kemali SAYBAŞILI), Bağlam Yayınları, İstanbul, Kasım 1993, s.,202.

⁶⁶ Kenneth JOWITH., "Leninist Yokoluş", s., 120-133, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya, (Der:Hakan YILMAZ), Hil Yayınları, İst., Eylül 1993, s., 124-125.

Stalin, "her şey devletindir ve her şey devlet içindir"⁶⁷ ilkesini kurumsallaştırmıştır. Sınıf diktasından devlet diktasına geçiş yönündeki bu değişim, esas itibarıyla devletin işçi sınıfının (proleteryanın) diktatörlüğünü temsil etmediği ve proteknokratların diktatörlüğüne dönüşerek, kuramın karşı çıktığı sömürü, artık değer kavramlarını belkide tarihte en yoğun şekilde gerçekleştiren konumunda yer almasına yol açtığı bir yapıyı kurumsallaştırmıştır. Nitekim Sibiry'a'nın inşasında zorunlu çalıştırma uygulamasına tabi tutulan 25 milyon insan buna örnek değil midir? Dolayısıyla SSCB, Lenin ve Stalin' le birlikte 1917 devriminde yer alan komünist anarşist Valin' in "Kızıl Faşizm" tanımlaması,⁶⁸ çok da yanlış olmayacaktır. Başlangıçta liberal demokrasilerle rekabet edebilen SSCB, beşeri sermayeye dayanan yeni büyüme stratejisine, mevcut emir komuta zinciriyle karşılık veremeyecekti.⁶⁹ Nitekim öyle de oldu ve SSCS dağıldı. Belki de Marks' ın "katı olan her şey erir"⁷⁰ sözü bu defa temsili olacaktı...

3.2. MARKSİZM VE MİLLİYETÇİLİK

Literatürde millet kavramının tanımı itibarıyla iki temel görüşün varlığını söylemek mümkündür. Buna görede millet-ulus kavramlarının kullanımı tercih edilir.

Bu iki temel görüşten ilkinde göre millet;"Kendi birliğinden haberdar olan

⁶⁷ Erol ZEYTİNOĞLU., Ekonomik Sistemler, İ.İ.T.İ.A. Ekonomi Fakültesi Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1981, s.,146.

⁶⁸ Ümit AKTAŞ., Anarşizm, Bengisu Yayınları, İstanbul, 1992, s.,40.

⁶⁹ Robert H. BATES., "Sosyalist Toplumlarda Demokrasiye Geçişin Ekonomisi", s., 183-192, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya, (Der:Hakan YILMAZ), Hil Yayınları, İstanbul, Eylül 1993, s.,190

⁷⁰ Hasan Bülent KAHRAMAN., "Avrupa: Türk Modernleşmesinin XANADUS'U, Türk Modernleşmesi Kurucu İradesinde Yeni Bir Bakış Denemesi", s.,8-27, Doğu-Batı, Sayı 14, Şubat, Mart, Nisan 2001,s., 13.

siyasi bakımdan devlet şeklinde teşkilatlandırılmış. ve milli devlet kurma kabiliyetine sahip sürekli ve teşkilatlı insan zümreleridir."⁷¹ Bu bağlamda milliyetçilik de "... bir toplumun millet olma ve millet olarak kalma iradesi ..." ⁷² olarak tanımlanır. Ayrıca ırkçılık da bu bağlamda reddedilir.⁷³ Tarihsel temeller oluşumda ağırlıklıdır.

HALECKI'nin Avrupalılık kavramında da tarihsel bir süreçte sosyo-kültürel ayırdedicilikle oluşumu vurgular.⁷⁴ Bu noktada Avrupa, kendinden olan-olmayan ayırımına giderek zaman zaman bütünleşip, zaman zaman ayrışıyor.⁷⁵ Yani bir Avrupalı üst kimliğinin oluşumunda tarihsel sürecin getirdiği kültürel birlik etkili olmaktadır.⁷⁶ Bu noktadan hareketle birinci görüşü sosyo-kültürel dinamikli millet tanımı ve milliyetçilik görüşü olarak tanımlamak da mümkün görünmektedir.

Diğer görüşe göre ulus ve ulusçuluk olarak tanımladıkları kavramlar, direkt ekonomik dönüşümle bağlantılandırılmaktadır. MİSES, ulus kavramının yalnızca modern demokrasilerde önem kazandığını vurgulamaktadır.⁷⁷ Fransız ihtilaliyle

---

⁷¹ Mustafa E. ERKAL., Sosyoloji-Toplumbilim, 6. Baskı, Der Yayınları, İst., 1995, s.,39.

⁷² Mustafa E. ERKAL., İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, 4. Baskı, Türk Dünyası araştırmaları Vakfı, İst., 1994, s.,85.

⁷³ Mustafa E. ERKAL., Etnik Tuzak, 3. Baskı, Turan Kültür Vakfı, İst., 1993, s.,108.

⁷⁴ Aslı ÇIRAKMAN., "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçiliğe", s.,28-46, Doğu-Batı, Sayı:14, Şubat, Mart, Nisan 2001, İst., 2001, s.,29-30.

⁷⁵ Betül ÇOTUKSÖKEN., "Avrupa: Öznenin Doğum Yeri", s., 47-52, Doğu-Batı, Sayı:14 Şubat, Mart, Nisan 2001, İstanbul, 2001, s., 50.

⁷⁶ Carlton HAYES, milletin kültürel temellerini ortak bir dil ve tarih olarak betimlemiştir. Bkz. Levent ÜRER., "Türkiye' de Ulusçuluk", s., 115-127, Uluslararası İlişkiler Yıllığı 1997, Sayı:1, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayını, İstanbul, 1997, s.,125. Böylece ekonomi, dominant faktör olmaktan çıkarılıyordu.

⁷⁷ Jean LECA., "Neden Söz Ediyoruz?", s., 11-19, Uluslar ve Milliyetçilikler, (Haz. Jean LECA), (Çev: Siren İDEMEN), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998, s., 11.

Fransız olma üst kimliğinin verildiği⁷⁸ ve hatta De WENDEN'in betimlemesiyle Prusya ordusuna karşı 20 Eylül 1792' deki galibiyet karşısında "Yaşasın ulus" nidalarıyla doğduğu⁷⁹ savunulmaktadır.Oluşumuna yönelik Marksist bakış açısında Lenin ve Rosa LUXEMBURG yoğunlukla yerli burjuvazinin pazarını belirlemede ve dolayısıyla burjuvazide temellendiği savunulmaktadır.⁸⁰

Bu yaklaşıma göre milliyetçilik; Avrupada feodalitenin çöküşü ile birlikte güçlenen merkezi devletlerin örgütlenişi içerisinde etkin durumda olan burjuvazinin dünya görüşünün bir parçası olarak ortaya çıkmış ve zaman içerisinde giderek bu konunun ötesinde bir anlam ve yaygınlık kazanmıştır.İlk başlarda ulus ve ulusal otoriteye verdiği önem dolayısıyla temsili sistemlerin gelişmesine yardımcı olan milliyetçilik,bir başka açıdan da ulusal bencillik duygularını körükleyerek sömürgeciliğin gelişmesine, başka ulusların ve insan topluluklarının boyunduruk altına alınmasına yardımcı olmuştur.”⁸¹

Sonuç olarak ikinci görüşü dinamik alan Marksizm, millet kavramını ısrarla reddetmiştir.Bizzat MARKS; dil,din,ırk,mezhep farklılıklarını tümünden reddederek⁸²

---

⁷⁸ Yves SANTAMARIA., “Ulus Devlet: Bir Modelin Tarihi”, s., 20-30, Uluslar ve Milliyetçilikler, (Haz: Jean LECA), (Çev: Siren İDEMEN), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998, s., 22.

⁷⁹ Catherine Withol De WENDEN., “Ulus ve Yurttaşlık: Hem Rakip, Hem Ortak”, s., 39-48, Uluslar ve Milliyetçilikler, (Haz: Jean LECA), (Çev: Siren İDEMEN), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998, s., 40.

⁸⁰ Cristhophe JAFFRELOT., “ Bazı Ulus Teorileri”, s., 54-65, Uluslar ve Milliyetçilikler, (Haz: Jean LECA), (Çev: Siren İDEMEN), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998, s., 55.

⁸¹ Faruk SÖNMEZOĞLU., Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, 2. Baskı, (Haz: Ülke ARIBOĞAN vd), Der Yayınları, İstanbul, 1996, s., 323.

⁸² David E. WEINGAST., Komünizmin İç Yüzü, (Çev: Necmeddin SEFERCİOĞLU). Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 230, Ankara, 1977, s., 29-30.

sınıf çatışmasını dinamik olarak evrensel bir portre çizmiştir.⁸³ "Enternasyonel" adında Marksist ve Marksgil konferanslara verilmesi de bunu açıkça göstermektedir.

Kurumsal bazda bakıldığında sonuç olarak her türlü milliyetçiliğin reddedildiği bir siyasal düzen kurgusundan hareket eden Marksizmi benimsemiş olan SSCB'de kuramla uygulama arasında ciddi tezatın oluşması engellenememiştir. Dilsel,dinsel,ırksal, ayrımın rededildiği kurama karşılık SSCB' de Çarlık Rusyası'- ndan miras kalan panislavist politikanın uygulandığı ve bunun neticesi olarak da Batı Türkistan ve Kafkasya'daki Türklerin bağımsızlık savaşına giriştiği görülmektedir.

Böylesi katı ve temelini dayandırdığı bir kurumsal yapıyı, eğilimin temeli olarak uygulamaya sokuşun temelleri de, herşeyin ekonomik ilişkiler ve sınıf çatışmasına dayandırıldığı bir sistemde ekonomiye dayanacaktır. Dolayısıyla Batı Türkistan ve Kafkasya' daki Basmacı Hareketi'ne yol açan SSCB'nin aldığı siyasal kararlarda da ekonomi belirleyici olacaktır.

---

⁸³ Immanuel WALLERSTEIN., Liberalizmden Sonra, (Çev: Erol ÖZ), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998., s., 209.

4. ÇARLIK RUSYASI VE SSCB'CE BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYADA YÜRÜTÜLEN ASİMİLASYON POLİTİKASI

“Asimilasyon, azınlık grubunun ana grupla sosyal mesafeye dayanan özelliklerinin ve hayat tarzını hakim (dominant) gruba uydurulması sürecidir.”⁸⁴ İki şekilde gerçekleşir; ya hakim grubun kültürel özelliklerinin etkisinde kalınarak ya da soykırımı varan yok etme eğilimleriyle gerçekleşir.⁸⁵ Birince durumda yoğun bir sosyal değişme yaşanır. “Sosyal değişme; Cemiyetin bünyesinin, teşkilatının ve müesseselerinin bir bölümünde veya tamamında meydana gelen, müsbet veya menfi, iradi ve gayri iradi her türlü değişmeyi ifade eden tarafsız bir kavramdır.”⁸⁶ Burada esas önemli konu, toplumda gözlenebilecek bir zaman aralığında yaşanan bir değişmedir⁸⁷ ki aksi durumda zaten toplum, sürekli değişim halinde olduğundan böylesi bir kırılmadan, farklılaşmadan bahsetmek olanaksızlaşacaktır.

Asimilasyonun kültür dinamikli uygulamaların yoğun olarak yaşanan sosyal değişme, özellikle dil ve din üzerinde yoğunlaşan uygulamalarda ağırlıklı olarak etkisini gösterir. Anadili, “başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkide bulunan çevreden öğrenilen, insanın şuurlarına inen ve toplumla en güçlü

---

⁸⁴ Mustafa ERKAL., Etnik Tuzak, 3. Baskı, Turan Vakfı, İstanbul, 1993, s., 120.

⁸⁵ Faruk SÖNMEZOĞLU., a.g.e.

⁸⁶ Enis ÖKSÜZ., “Sosyal Değişme”, s., 135-147, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Konferansları- 12. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1969, s., 135.

⁸⁷ Musa ŞAHİN., “Sosyal Değişmede Vakıfların Rolü”, s., 231-247, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Konferansları- 21. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No: 4321, İstanbul, 1986, s., 240-241.

bağlarını oluşturan dilidir.”⁸⁸ Bu itibarla anadilinin dominant grubun diline dönüştürülmesine yönelik uygulanan asimilasyon politikaları yoğunlukla uygulanıp tercih edilen bir konumda yer almaktadır.

Diğer bir asimilasyona yönelik politikaların uygulanması, din sahasında gerçekleşmektedir. “Din, temelde bir eğilim sistemidir. Kişiler bu sistem doğrultusunda eğitilerek gelişir ve ortak nitelikli insanlardan olan toplum meydana gelir.”⁸⁹ Toplumunu oluşturan bu ortak nitelikleri tahrip etmek için de, cemiyet üzerinde din konusunda asimilasyon politikası uygulaması da bu bağlamda temel tercih sahalarından birisini oluşturur. Doğu Türkistan’ da Mao Zedung’ un İslam’ a karşı yürüttüğü ateistleştirme politikasını uygularken, buna karşı çıkan 360 bin Doğu Türkistanlı Müslüman Türk’ ü öldürtmesi,⁹⁰ konunu önemini ve ne denli yoğun ve şiddetli uygulanabildiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Self-determinasyon hakkı , Wilson ilkeleriyle tanınmış ve “Plebisit”e de temel oluşturmuştur.⁹¹ Dolayısıyla bir coğrafyada nüfussal ağırlığın mevcudiyeti, dominant grup açısından uzun vadeli süreçte tehlikeli görülmüştür. Bu itibarla da eritme politikasının bir parçası olarak nüfus kompozisyonunun değiştirilmesi yöntemine sıklıkla başvurulmuştur. Bazen de asimilasyon politikasının uygulanması

---

⁸⁸ Aydın AYTEMİZ., “30. Yılında Almanya’ da Türkçe Dersi”, s., 119-123, Batı Avrupa Türkleri Federal Almanya’ da 30. Yıl, Frankfurt, 1992, s., 119.

⁸⁹ Lütfi DOĞAN., “Din ve Toplum”, s., 75-81, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Konferansları- 17. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No: 2629, İstanbul, 1979, s., 80.

⁹⁰ Erkin ALPTEKİN., “Çin ve Doğu Türkistan Siyaseti”, s., 143-158, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Konferansları- 22. Kitap, Prof. Dr. Mehmet Eröz Armağanı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 3527, İstanbul, 1988, s., 152.

⁹¹ Faruk SÖNMEZOĞLU.,a.g.e., s., 262-263.

olarak nüfus kompozisyonunu değiştirmek amacıyla bölge halkının bir kısmını veya tamamını göçe zorlama yoluyla da tercih edilmiştir.

Çarlık Rusyası ve SSCB döneminde uygulanan asimilasyon politikaları incelendiğinde her üç metoda da sıklıkla başvurulduğu görülür. Ancak SSCB tarafından uygulanan asimilasyon politikası, hem etki açısından çok daha kuvvetli olmuş, hem de kuramsal temellerine ters düşmesi açısından kendiyile çelişmesine ve bu da uygulamada sapmaların yaşandığı bir “sos-faşizm” yapısına oturmasına yol açmıştır. Bir noktaya kadar din ve aileye yönelik asimilatif politikaları Marksist kuramla açıklanabilir. Ancak uygulanan dil ve nüfus politikaları, Ruslaştırma ve dolayısıyla da panislavizmin bir neticesi olma özelliğindedir. Bu noktada, 12 Nisan 1853’te Karl MARX’ın Rus Çarlığı’na uygulanan panislavizmin neticesi yayılma politikası üzerine yazılmış makalesine yer verilmiştir:

“Bu noktaya gelince bu muhteşem gücün koşmaktan vazgeçeceği hayal edilir mi? Oradan daha uzağa sürüklenecektir. Kendi iradesi olmasa bile hiç olmazsa şartlar buna zorlayacaktır. Türkiye ve Yunanistan Rusya’ya bitişiktir. Bu iki ülke ona harikulade deniz kapısı imkanı sağlamaktadır. Üstelik Yunanlılar tecrübeli, yetişmiş, maharetli denizcilerdir. İstanbul Rusya’ya Akdeniz yolunu, Drazzo ve Arnavutluk kıyısı da Adriyatik merkezine yerleşme imkanı verecektir. Rus İmparatorluğunun batı sınırı iyi tarif edilmemiştir ve tabii sınırlarına henüz ulaşmamıştır. Bu sınır değişmelere uğrayacaktır ve bu hududun Dentzig yahut Stettin’ e, Triyeste’ ye kadar gitmesi gerektiği farkedilecektir. Fetihten fetihe ve ilaveden ilaveye Türkiye’den sonra Macaristan’ la çevresi, Prusya, Galiçya ve sonunda İslam İmparatorluğuna gelinecektir. Ve bazı meczup filozofların rüyası bir gerçek olacaktır.”⁹²

---

⁹² Hans KOHN., Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği, (Çev: Agah Oktay GÜNER), 3. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1991, s., 101-102.

Marx'ın dediği arlık Rusya'sı bütünüyle başaramayacak, ancak SSCB arlık Rusya'sından devraldığını, SSCB ve Varşova paktıyla gerçekleştirecektir. Bu bölümde SSCB'de uygulanan asimilasyon politikaları hatlarıyla incelenecektir.

4.1. ÇARLIK RUSYASI VE SSCB' DE BATI TÜRKiSTAN VE KAFKASYA' YA YÖNELİK YÜRÜTÜLEN DİL POLİTİKALARI

Türk diline karşı uygulanan eritme politikası, arlık Rusyası döneminde başlamaktadır. Özellikle Rus istilasından sonra 19. yüzyıldan itibaren Kazak Türkleri arasında yerleşmeye başlayan yazılı edebiyat, yoğun bir şekilde Rus Edebiyatı'ndan ve Rusça' dan etkilenmiştir ki o dönemin Kazak yazarlarının önemli bir bölümünü Rusça olarak verdikleri görülmektedir. Örneğin ünlü Kazak yazar okan Velihanlı (1835-1865), eserlerinin çoğunu Rusça olarak yazmıştır. Yine bu süreç SSCB döneminde de yoğun olarak devam etmiştir. Stalin dönemindeki uygulamalarla Türkmen şiiri oldukça zayıflamış, bağımsızlık mücadelesi veren şair Abdülhamid Süleyman olpan' dan (1893-1937) etklenmelerinden dolayı özbek edebiyatçıları ve edebiyatı, 1970' lere kadar baskı altında tutulmuştur.⁹³ Yine SSCB öncesinde tüm Batı Türkistan ve Kafkasya' da Türkler'in anlaşabildiği ve mahalli dil farklılıklarının son derece sınırlı olduğu bilinmektedir.

Yine bu dönemde, Rusça'da "h" sesi bulunmadığından "h" nin "g" ile yazılması gerektiği ileri sürüldü. Mesela Hollanda yerine Gollanda Hitler yerine Gitler .

---

⁹³ Celal DEMİR., Ali Fuat BİLKAN., Türk Dili ve Edebiyatı IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993, s., 134, 159, 162.

Bir lehçeyi diğlerinden uzaklaştırmak için mahalli telafuzlar ve kelimeler yazı diline sokuldu.⁹⁴ Dile yönelik asimilasyon uygulamaları, alfabe ve yazı dilinden hareket edilerek yoğun olarak gerçekleştirildi.

Milli edebiyat yaratma eğiliminin 18. ve 19. yüzyıla değin uzandığı Kazak Edebiyatında, milli edebiyat geleneğini başlatan iki büyük edebiyatçıdan Altınсарın (1841-1889), önceleri Kiril alfabesinin kullanılmasını savunurken ve bunu bizzat kurulan komisyonda da uygulatmaya çalışmışken, sonraları bunun panslavizmin bir sonucu olarak gerçekleştirilen asimilatif bir uygulama özelliği taşıdığını anlayınca Arap harfleriyle "Sara-it Ül-islam" isimli eserini 1883'te yayımlamıştır.⁹⁵

Çarlık Rusyası'ndan itibaren başlayan dile yönelik asimilatif uygulamalara yönelik tepkiler sonucunda Özbekistan' da 1923' e kadar Arap alfabesi kullanılmış, SSCB yönetiminin Türk dilleri için önerdiği Latin alfabesi ile bu tarihten itibaren yer değiştirerek 1930' a kadar Latin alfabesi kullanılmış, ardından da SSCB' nin üçüncü aşamayı gerçekleştirerek 1940-41 senesinde Kiril alfabesine geçilmesine engel olunamamıştır.⁹⁶

Uygulanan bu Ruslaştırma politikası sonucunda günümüzde, Batı Türkistan ve Kafkasya' daki Türkler arasında dilsel bağlamda önemli ayrılıklar oluşturulmuş ve lehçe farklılıklar çok derinleşmiştir. Marx' ın panslavizmi yeren yazısından henüz 150 yıl geçmişken, Marxizm' i savunan yada savunduğunu ve sistemini bu doğrultuda şekillendirdiğini belirten bir yönetim, panslavizmi bizzat

---

⁹⁴ Kemal GÜRLER., "Anadilin Önemi ve Milli Kimlik" s., 109-115, Batı Avrupa Türkleri Federal Almanya' da 30. Yıl, Avrupa Türk-İslam Birliği Yayınları, Frankfurt, 1992, s., 114.

⁹⁵ Özkan GÜNGÖR., "Kazak Edebiyatı", Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Ankara, Şubat 1996, s., 49.

⁹⁶ Stephan WURM., "Özbekçe", s., 139-184, (Çev: Mehmet AKALIN), Türk Dün-

uygulayabilmiştir.1980' lere gelindiğinde Rusça'yı iyi derecede bilenlerin oranı Özbeklerde %50 'ye ulaşmıştır ki bu oran 1970'de %14.5 'tu.⁹⁷ Sonuca ulaşılmıştır.

4.2. BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYA' DA YÜRÜTÜLEN ATEİSTELEŞTİRME POLİTİKASI

Ziya GÖKALP, Türkçülüğün Esasları isimli ünlü kitabında kendini tanımlarken “ İslam ümmetindenim, Türk milletindenim, Garp medeniyetindenim.”⁹⁸ demektedir. Din, millet, halk tanımlandırması, toplum kültürü oluşturmaktadır. Kültürel farklılıkta elbette toplumları, milletleri ayırt eden temel özelliktir. Örneğin Bulgarlar hristiyanlığı kabul ettikten sonra Slavlaşarak 1980' lerdeki panislavist asimilasyon hareketinin gerçekleştiricisi olmuşlardır.

Baymirza HAYİT, SSCB tarafından yürütülegelen ateisleştirme politikasını şu şekilde tasvir etmektedir; ”...Sovyetler Birliği' ndeki İslam Araştırmaları, İslam' ın mensei, Muhammed Peygamber (S.A.V) ve Kuran-ı Kerim hakkında Marksizm – Leninizm ideolojisi dairesinde fikirler bildirmek yoluyla Allahsızlık siyasetinin mefkürevi icracıları sıfatını almışlardır...İlmi dinlere, dinlerin ilme “zıt olduklarını” ifade etmek için Moskova' da “İlim Ve Din “ (Navka I Rdigiya) Dergisi yayınlanmaktadır...Sovyetler Birliği İslam Araştırmaları'nın bir başka esas

---

yası Araştırmaları Dergisi, Sayı:62, İstanbul, Ekim 1989, s., 140-141.

⁹⁷ Nadir DEVLET., “Batı' da Rusya Türkleri'yle İlgili Çalışmalar”, s., 117-126, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:50, İstanbul, Ekim 1987, s., 119.

⁹⁸ Şaban PAZARLI., Sosyoloji, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s., 118.

konusu, İslam Kültürü' nün geçmişteki büyük simalarının fikirlerini İslam aleyhine kullanmaktan ibarettir...”⁹⁹

Marksizmi resmi ideoloji olarak kabul ettiğini savunan SSCB' de tarihsel materyalizmin doğal bir neticesi olarak ateisleştirme politikası, SSCB' nin dağılmasına kadar sürecektir.

4.3. ÇARLIK RUSYASI VE SSCB'DE BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYA'YA YÖNELİK YÜRÜTÜLEN İSKAN POLİTİKASI

Çarlık Rusya' sında itibaren başlayıp, SSCB döneminde şiddetini arttırarak sürdüren Batı Türkistan ve Kafkasya' ya yönelik nüfuz politikalarının üç şekilde genel olarak gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

a) Bölgeye nüfuz kompozisyonunu değiştirecek Slav nüfusun göç ettirilmesi ;

b) Bölge halkının bölgedeki nüfuz kompozisyonunu değiştirecek boyutta başka bölgelere göç ettirilmesi ;

c) Devlet terörü .

---

⁹⁹ Baymirza HAYİT., “Sovyetler Birliğinde İslam Araştırmalarının Temayülleri”, s., 183-200, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:41,

Slav nüfusun Batı Türkistan ve Kafkasya' ya göç ettirilerek nüfus kompozisyonunun değiştirilmesinin kökenleri çok eskilere dayanmaktadır. Daha 18. ve 19. yüzyılda Rusya bugünkü Kazakistan topraklarına yoğun Slav nüfusu yerleştirmeye başlamıştır.¹⁰⁰ Kazakistan' da asırlar boyu süren bu uygulama SSCB döneminde de varlığını sürdürmüştür, 1939' da Kazaklar' ın toplam nüfus içerisindeki ağırlığı %60'a kadar düşerken,¹⁰¹ bu oranın 1959' da %30'a kadar inmiştir.¹⁰²

Yine "1914' te Karanağ ile Nahçıvan 'da 81,300 Azeri var iken 53,700 Ermeni bulunmaktaydı. Uygulanan politikalarla bölgede Ermeni nüfusu artırılmış ...1989 'da rakamlar 40.632 'ye karşılık 145.450 olmuştur."¹⁰³ 1823 – 27 döneminde Karabağ' daki nüfusun %8.4' ü Ermeni' yken bu oran 1989' da %76.9' a ulaşmıştır.¹⁰⁴ 1877-78 Osmanlı Rus savaşı sonrasında Ruslar' ın yanında savaşan Ermeniler' in göç ettikleri ve 2-3 bin aileyi bulduğu bilinmektedir.¹⁰⁵

İskan politikasının diğer bir uygulaması, bölgede halkın zorunlu olarak başka bölge yada ülkelere göç ettirilmesidir. Kafkasya' da 1863 sonunda başlayan Rus işgali sonrasında,¹⁰⁶ 23 Mayıs 1864'te Çerkez kabilelerinin Kbaada yaylasında

---

İstanbul, Nisan 1986, s., 193-194.

¹⁰⁰ B. H. SUMMER., Büyük Pedro ve Osmanlı İmparatorluğu, (Çev: Eşref B. ÖZBİLGİN), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1993, s., 20-21.

¹⁰¹ P. JYRKANKALLIO., "Günümüzdeki Türk Kavimlerine Umumi Bir Bakış", s., 105-128, (Çev: Kemal AYTAÇ), Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 51, İstanbul, Aralık 1987, s., 116.

¹⁰² Devlet NADİR., "Kazak Türkleri'nin Ayaklanması", s., 151-162, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:48, İstanbul, Haziran 1987, s., 158.

¹⁰³ Abdullah SAYDAM., "Rus Sömürge Siyaseti ve Kafkasya", s.,337-379, Kıbrıs'tan Kafkasya' ya Osmanlı Dünyası' nda Siyaset, Adalet ve Raiyyet, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998, s.,369.

¹⁰⁴ SAYDAM., a.g.m., s., 344.

¹⁰⁵ Cevdet KÜÇÜK., Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, ?, s., 36.

¹⁰⁶ Mustafa ERKAL., Etnik Tuzak, 3. Baskı, Turan Vakfı Yay., İst., 1994, s., 103.

yenilmesiyle,¹⁰⁷ Osmanlı topraklarına yönelik göç başlamıştır. Bu dönemde 800 bin ile 1 milyon arasında Çerkez' in Osmanlı topraklarına geldiği tahmin edilmektedir ki¹⁰⁸ en düşük rakamı veren Alexandne GRİGORIANTE, bu rakamı 620 bin olarak belirtmektedir.¹⁰⁹ Yine günümüzdeki nüfus ağırlığı itibarıyla karşılaşılan kompozisyon, uygulanan iskan politikasını açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin SSCB içerisindeki Tatar nüfusunun %27' si ancak kendi yurtlarında (Tataristan Özerk Cumhuriyeti) yaşamaktadır.¹¹⁰

Diğer bir uygulama da katliamlar şeklinde gerçekleşmiştir.T.B IRWING, Batı Türkistan' da SSCB öncesinde en az 15 milyon Türk' ün yaşamasına karşılık bu sayının günümüzde 12 milyona düştüğünü belirtmektedir.¹¹¹ 1917 –21 döneminde ölen Kazak Türkleri' nin sayısı 1 milyonu aşmış,¹¹² Stalin döneminde 4 milyon Kazak Türk' ü açlıktan ölmüştür.¹¹³ Bu uygulama, asimilasyon politikasının şüphesizdir ki en acımasızca olanıdır.

---

¹⁰⁷ Alexandre GRIGORIANTE., Kafkasya Halkları, (Çev: Doğan YURDAKUL), Yenibinyıl Yayınları, ?, ?, s., 96.

¹⁰⁸ Abdullah SAYDAM., “Kuzey Kfkasya’ daki Bağımsızlık Hareketi”, s., 302-336, Kıbrıs’ tan Kafkasya’ ya Osmanlı Dünyası’ nda Siyaset, Adalet ve Raiyyet, Derya Yayınevi, Trabzon, 1998, s., 322.

¹⁰⁹ GRIGORIANTE., a.g.e., s., 96.

¹¹⁰ Zakir AVŞAR., Ferruh SOLAK., Selma TOSUN., “ Eski Sovyetler Birliği’ ndeki Türk Uluslarının 21. Yüzyılın İlk Çeyreğindeki Görünümü”, s., 103-113, Türkiye Günlüğü, Sayı: 25, Kış 1993, s., 105.

¹¹¹ T. B. IRWING., İslam Dünyası II, (Çev: Recai DÖNMEZ), Ağaç Yayıncılık, İstanbul, Aralık 1992, s., 29.

¹¹² Abdulkayyum KESİCİ., “Glastnost ve Kazakistan”, s., 29-36, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 46, İstanbul, Nisan 1987, s., 29.

5. OSMANLI DEVLETİNDEN CUMHURİYETE KAFKASYA VE BATI TÜRKİSTAN' LA İLİŞKİLER VE BASMACI HAREKETİNE ETKİSİ

Bu bölümde yaşanan iktisadi, siyasi, kültürel ilişkiler ve karşılıklı etkileşimin tarih boyunca mevcudiyeti ve ilişki şekillerinin ana hatları işlenecektir. Bölümün temel amacıysa Batı Türkistan ve Kafkasya' daki Basmacı Hareketi' nde Osmanlı ve cumhuriyet sürecindeki Türkiye' nin etki seviyesinin anlaşılmasına yardımcı olacak bir bakış açısının kazandırılmasıdır

5.1. SOSYAL VE SİYASAL İLİŞKİLER

Kafkasya ve Batı Türkistan ile Osmanlı döneminin ilk periyodlarına varan yoğun bir ilişkinin varlığı bilinmektedir. Bu ilişkiler içerisinde siyasi, askeri, kültürel ve ideolojik etkileşim çerçevesinde son derece önemli bir yere sahiptir.

Basmacı Hareketi' nin oluşum sürecine bakıldığında da Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye' nin etkisinin yoğunluğunu tespit etmek mümkündür.

Siyasi ilişkiler bağlamında konu ele alındığında Azerbaycan ve diğer Kafkasya Hanlıkları' nın, Kırım Hanlıkları' nın, Türkistan Hanlıkları' nın çeşitli dönemlerde Osmanlı idaresine girdikleri bilinmektedir. Örneğin Osmanlı arşivlerinde Kırım Han' ı Selim Giray' ın kendisine makam verilmesinden dolayı teşekkür ve

---

¹¹³ Gunter W.LERCH., "Kazakistan Sistemli Bir Şekilde Ruslaştırıldı", (Çev: Adnan

bağlılık mektupları mevcuttur.¹¹⁴ Yine Azerbaycan Hanları' nın bağlılıklarını bildirdikleri, 1787 tarihli bir Osmanlı belgesinde tespit olunmaktadır.¹¹⁵ 1828' de Dağıstan ve Gürcistan Hanlıkları' na Osmanlı' ya tâbiyetlerini devam ettirmek amacıyla hediyeler gönderilmesi de¹¹⁶ Osmanlı' nın da bölgede denetimini devam ettirme isteğini göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı idaresine tâbiyet, zaman ve mekanla da sınırlı kalmamıştır. Uzun yıllar Rusya' ya karşı Osmanlı yönlendirmesi ve idaresinde çalıştıkları görülmektedir. Dağıstan ve Kabartay halkının 1791 itibarıyla Osmanlı' dan askeri yardım talepleri,¹¹⁷ Ermeni zulmünden kaçan Kafkasyalı' ların Osmanlı sınırına yönelmesi,¹¹⁸ bölge halkının da Osmanlı yönetimine eğilimini göstermektedir. Yani ilişki, sadece üst mekanizmalarla sınırlı kalmaktadır. Hatta etki sahasının boyutu o denli büyümüştür ki Kaşgar Han' ı Yakup Han, 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Çin' e karşı Doğu Türkistan' ın bağımsızlığının elde edilmesinin ertesinde Osmanlı idaresine tabi olduğunu bildirmiş, padişah adına hutbe okutarak askeri yardım talebinde bulunmuştur. Yine aynı dönemde Mehmet Emin Efendi' nin yaptığı seyahatin anlatıldığı seyahatname de Türkistan

---

ŞENOCAK), Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1990, s., 29.

¹¹⁴ Name-i Humayun Defteri, No: 5, s., 22-23. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri., Yayın No: 3, Ankara, Haziran 1992.)

¹¹⁵ Hatt-ı Hümayun, No: 1164. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri., Yayın No: 4, Ankara, 1993.)

¹¹⁶ Hatt-ı Humayun, No: 36138 (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri., Yayın No: 4, Ankara, 1993.)

¹¹⁷ Cevdet Hariciye, No: 4681. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri., Yayın No: 3, Ankara, Haziran 1992.)

¹¹⁸ HR. SYS. 2602, No:1/147-149. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar' da ve Anadolu' da Ermeni Mezalimi III., Yayın No: 34, Ankara, 1997.)

Hanları' nın Osmanlı saltanatına olan yüksek itibarları açıkça vurgulanarak Kaşgar Han' ın biatının tüm Türkistan geneline yayılması umudu bizzat dile getirilmiştir.¹¹⁹

Osmanlı' nın son ve en genel çaplı hareketi, Birinci Dünya Savaşı dönemine isabet etmektedir. 1917' deki Rus Devrimi ertesinde Enver Paşa tarafından kardeşi Nuri Paşa' nın komutasına verilen İslam ordusu ve Halil Paşa komutasına verilen Kafkas ordusu Bakü' ye yönelerek, Nuri Paşa komutasında Bakü' nün ele geçirilmesi gerçekleşmiş, böylece de Türkistan ve Kafkasya' yı birleştirerek Büyük Turan' ın gerçekleştirilmesi amacıyla genel askeri harekete geçilmiştir. Nitekim yenilgi ertesinde Enver Paşa, Basmacılar' ın askeri lideri konumuna gelerek bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik ikinci bir eyleme girecek ve savaş meydanında ölecektir.¹²⁰

Yine cumhuriyete geçiş sürecinde Ankara hükümeti ve Mustafa Kemal' in de bölgedeki Basmacı Hareketi' nde ağırlıklı etkisinin varlığı görülmektedir. Nitekim “ 1921 Temmuz' unda Mustafa Kemal Paşa' nın isteğiyle Buhara' ya gelen İsmail Suphi Soysallıoğlu ' nun teşebbüsleri ile “ Türkistan Milli Birliği Teşkilatı” kurulup başkanlığına da Zeki Velidi getirildi.”¹²¹ Bilindiği üzere Zeki Velidi savaştan sonra Türkiye ' ye gelerek yerleşecek ve uzun yıllar İstanbul Üniversitesi' nde Ord. Prof. Dr. olarak ders verecektir.

---

¹¹⁹Bkz. Mehmet Emin Efendi., İstanbul' dan Orta Asya ' va Seyahat, (Haz: Rıza AKDEMİR), 2. Baskı, TC Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2000.. İrade-Hariciye, No:16500. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri., Yayın No: 3, Ankara, Haziran 1992.)

¹²⁰ Mehmet SARAY., Atatürk ve Türk Dünyası, TTK, Sayı: 79, Ank., 1995, s., 26-27.

¹²¹ Harp Akademileri Komutanlığı., 21. Yüzyıla Girerken Türk Dünyası, TC Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, Nisan 1995, s., 97.

Bu siyasi, askeri, kültürel ilişkilerin kuvvetli bir ideolojik temelini olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkçülük akımının etkisi, ayrı bir öneme sahiptir. Türkçülük akımının menşei Türkistan' dır. Özellikle Volga Tatarları arasında 18. Yüzyılda ümmetçilik ile başlayan bir milliyetçilik süreci yaşanmıştır.¹²² Ziya Gökalp felsefesindeki milliyetçilik öncesi temel olma özelliğinin ümmetleşmede, Türk milliyetçiliği açısından gerçekleştiği görülmektedir.¹²³

Türkçülük akımının Osmanlı' ya geliyise daha önce de vurgulandığı üzere Türkistan ve Kafkasya' dan kaçarak İstanbul' a gelen ideologlarca gerçekleştirilecektir. Yusuf AKÇURA, Ahmed AGAYEV (AĞAOĞLU) ilk etapta akla gelen isimlerdendir...

Türkçülük akımı özellikle, Mekteb-i Tıbbiye' de şekillenmiştir. Bu dönemde Tıbbiye' de iki temel fraksiyonun varlığı görülmektedir. Bu iki fraksiyon, Akçuraoğlu Yusuf (Yusuf AKÇURA) ve Ferid Bey' in etrafında toplanıp şekillenen "Türkçüler" ile Ali Kemal etrafında toplanıp şekillenen "Osmanlıcılar" dır.¹²⁴

Tıbbiye' deki bu şekillenmesinin ertesinde Ağustos 1911' de Türkçüler, "Türk Yurdu Cemiyeti" ni kurarak etrafında birleşip etkilerini arttıracaklardır.¹²⁵ "Türk Yurdu Cemiyeti" nin daha sonra yaygınlaşarak uluslararası bazda etkisinin

¹²² Azade-Ayşe ROCLICH., Komünist İdaresinde Volga-Ural Müslümanları, (Çev: Ahmet E. UYSAL), ODTÜ Asya-Afrika Araştırma Grubu Yayınları, Yayın No:9, Ankara, 1984, s., 8, vd.

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Durmuş HACIOĞLU., "Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri", s., 60-111, Türk Ocakları Yüzyıllığı, (Haz: Yücel HACALOĞLU), Türk Yurdu Yayınları, Ank.,2000, s., 100-101.

¹²⁴ Ziya GÖKALP., Türkçülüğün Esasları, (Haz: Mehmet KAPLAN), 2. Baskı, TC KÜLTÜR Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 692, Ankara, Aralık 1986, s., 7-8, vd.

¹²⁵ Toktamış ATEŞ., Türk Devrim Tarihi, 5.Baskı, Der Yayınları, İst., 1995,s., 85.

genişlediği ve ve nitekim Avrupa' nın pek çok kentinde aynı adla ve benzer amaçlar etrafında toplanan kişilerin kuruculuğunda faaliyete geçtikleri görülmektedir.¹²⁶

Türkçülük akımının Kafkasya ve Türkistan menşeli olması elbette tesadüfi değildir. Bunda özellikle bölgedeki yoğun Rus baskısının etkisini unutmamak gerekir. Rus baskısının almış olduğu boyut karşısında oluşan tepkinin neticesi o denli büyüktür ki 1905 tarihli Rus-Japon Savaşı' ndan galip çıkan Japon' lara yönelik övgü içeren "Mikodanname" gibi kasidelerin yazıldığı görülmektedir.¹²⁷

Dolayısıyla baskı rejimiyle birlikte Türkçülük akımının oluşup büyüyerek etkisini arttırdığı coğrafyanın Türkistan ve Kafkasya olduğunu, daha sonra da yıkılma sürecini yaşayan Osmanlı' da geliştiği görülmektedir.

5.2. EKONOMİK İLİŞKİLER

Batı Türkistan ve Kafkasya ile olan ekonomik ilişkilerin tarihsel kökeni çok eskilere dayanır. Kafkasya' dan, özellikle de Gürcü Hanlıkları' ndan yoğun esir alımının varlığı bilinmektedir. Nitekim 18. yüzyıldaki esir alımlarında Gürcü asıllıların ağırlığı, bizzat İstanbul Külliyyatı' nda yoğun olarak görülmektedir.¹²⁸ İlişkiler zamanla dönüşse de ilişkiler devam etmiş ve Batı Türkistan' lada devam etmiştir.

¹²⁶Yusuf SARINAY., "21. Yüzyıl Başlarında Türk Milliyetçiliği, Milliyetçi Teşkilatlanmalar ve Etkileri" s., 33-57, Türk Yurdu Yüzyıllığı, (Haz: Yücel HACALOĞLU), Türk Yurdu Yayınları, Temmuz 2000, s., 45.

¹²⁷ İlber ORTAYLI., "20. Yüzyılda Türk Dünyası", s., 23-31, Türk Yurdu Yüzyıllığı, (Haz: Yücel HACALOĞLU), Türk Yurdu Yayınları, Ankara, Temmuz 2000, s., 25.

Nitekim sanayi konusunda 1890' ların başlarında Buhara Emiri' nin sanayi konusunda işbirliği isteğiyle karşılaşılabilmiştir.¹²⁹ Batı Türkistan' la yapılan ticaretse genelde ipek ve dokuma ürünleri ağırlıklıdır. 1913' e gelindiğinde dahi ipekli, yünlü, pamuklu ithalatının, ihracatın yüz ile iki yüz katı arasında olduğu görülmektedir.¹³⁰ Bilindiği üzere bölgenin pamuk ve ham ipek üretiminde dünya çapındaki önemi ¹³¹ yapılan ithalatın önemli bölümünün bu coğrafyadan gerçekleştirildiğini gösteren bir unsurdur. H. BARRON' un İngiltere' ye gönderdiği 1864 tarihli raporda Osmanlı' nın Avrupa' dan ketenli ve pamuklu ürün ithalatının toplam tutarın yaklaşık 1/3 ' üne vardığını bildirmektedir.¹³² Dolayısıyla bu veriden hareketle Osmanlı ekonomisinde tekstil sanayinin önemi ve ağırlığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Diğer bir ekonomik ilişki konusunu 19. yüzyılın ortalarından itibaren madenciliğin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı' da madenler her dönem önem taşımıştır. 15. yüzyılın sonlarında altın ve gümüş madenlerine ulaşılmıştı.¹³³ Ancak daha sonraki dönemlerde madencilik konusunda çok fazla

---

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet KAL' A(Proje ve Yayın Yönetmeni), İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Ticaret Tarihi 1, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul, 1997.

¹²⁹ İrade-i Hariciye, No: 15225. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri, Yayın No: 3, Ankara, Haziran 1992.)

¹³⁰ Gündüz ÖKÇÜN., Osmanlı Sanayii, 4. Baskı, SPK Yayını, Yayın No:101, Ankara, 1997, s., 135.

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., İsmail KAYABAŞILI., Cemender ARSLANOĞLU., Orta Asya Türklüğü' nün Tarihi ve Bugünkü Durumu, Kömen Yayınları, Ankara, 1978, s., 24-26, vd.

¹³² Dilek YILMAZCAN(Çev)., "H. BARRON' un Raporu", s., 142-143, Osmanlı Malivesi Hakkında İngiliz Raporları, (Der: Nezih VARGAN), TC Maliye Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 2000/355, Ankara, 2000, s., 142-143.

¹³³ Şevket PAMUK., Osmanlı İmparatorluğu' nda Para' nın Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s., 41, vd.

gelişme sağlanamamış ve genelde altın-gümüş mademlerinden ibaret kalınan bir ilgile sınırlanmıştır. Nitekim İngiliz diplomat HOBART' ın İngiltere' ye gönderdiği raporda Osmanlı' nın gelir kalemleri içerisinde 1877- 78 itibarıyla maden gelirlerinde yalnızca %5' lik bir gelire ulaşılabilirdiği bildirilmektedir.¹³⁴ Ancak aynı dönemde madencilik konusunda yeni reformlara gidilerek zengin maden kaynaklarının karlı hale getirilmesine yönelik girişimlerin varlığı da yine aynı diplomatça İngiltere' ye rapor olarak sunulmuştur.¹³⁵ Özellikle 19. yüzyılın sonlarında önem kazanan temel maden kuşkusuz petroldür. II. Abdülhamid, Alman İmparatoru' nun özel izinle arkeolojik kazı yapmak bahanesiyle Musul ve çevresinde sondaj yaptırması karşısında bir yetkiliyi ABD' ye petrol konusunda ihtisas sağlaması amacıyla gönderdiğini kendi anılarından öğreniyoruz.¹³⁶ Yine bu itibarla Bakü' nün önemi tüm devletler nezdinde artmıştır. Nitekim bu bölge, İngiliz-Rus-Alman çıkarlarının çatıştığı bölge konumuna gelmiştir.¹³⁷ Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti' nin kayıtsız kaldığını düşünmek, pek mümkün görünmemektedir. Nitekim 1890' larda, Bakü' ye Osmanlı tarafından ticari önemi sebebiyle şehrebindlik verilmiştir.¹³⁸

---

¹³⁴ B. Bülent BALI(Çev), “Bab-ı Ali Hükümet Tebliği ve Diğer Raporlar” s., 79-99, Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları, (Der: Nezih VERCAN), TC Maliye Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 2000/355, Ankara, 2000, s., 93.

¹³⁵ Ömer Faruk BATIREL., “Türkiye' nin Mali Durumu Hakkında Rapor”, s., 15-70, Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları, (Der: Nezih VERCAN), TC Maliye Bakanlığı Yayını, Yayın No: 2000/355, Ankara, 2000, 36-37.

¹³⁶ İsmet BOZDAĞ., Sultan Abdülhamid' in Hatıra Defteri, 10. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, Aralık 1996, s., 79-81.

¹³⁷ Tahir Tamer KUMKALE., Tarihten Günümüze Türk- Rus İlişkileri, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, Temmuz 1995, s., 45.

¹³⁸ İrade-i Hariciye, No: 19437. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri., Yayın No: 4, Ankara, 1993.)

6. BASMACI HAREKETİ ÖNCESİ DÖNEMDE BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYA'NIN İKTİSADİ KONUMU

Bu bölümde Çarlık Rusyası döneminden başlayarak SSCB'nin ilk yıllarına kadarki dönemde, Batı Türkistan ve Kafkasya'nın bilinen iktisadi potansiyeli ana hatlarıyla incelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda bölüm; ticaret, yeraltı kaynakları ve yerüstü kaynakları şeklinde bir sınıflandırmaya gidilmeden her iki bölge, ayrı ayrı ve bu üç ekonomik unsurun harmanlanmasıyla incelenecektir. Ancak bu kısımlara geçilmeden önce, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve sürat kazanan Rus Sanayisi'ne değinmek büyük önem arz etmektedir.

6.1. SANAYİLEŞME SÜRECİNDE RUS ÇARLIĞI

İngiltere ve Fransa'da 18. yüzyıldan itibaren yoğunlaşarak gerçekleşen sanayileşme süreci, Rus Çarlığı'nda yaklaşık bir yüzyıllık gecikmeyle vücut bulmuştur. Bu itibarla da 19. yüzyılın sonları, Çarlık Rusyası'nın sanayileşmesi sürecinde ayrı bir öneme sahiptir.

1891-1910 yılları arasında, yaşanan hızlı sanayileşmenin de etkisiyle toplam ithalatta kıymet olarak reel %100' lük ve ihracatta da reel %85' lik bir artış sağlanabilmiştir.¹³⁹

Hızlı sanayileşme sürecinde hammadde ve özellikle de tekstil sanayisinin hammaddesi konumunda pamuk, ayrı bir öneme sahip olmuştur. Pamuk ihtiyacı, İç

---

¹³⁹ Nikolai I. BUKHARIN., Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi, (Çev: Gülsüm AKALIN., Uğur AKALIN), Spartaküs Yayınları, İstanbul, Ekim 1996, s., 22.

Savaş başlayana kadar ABD menşeli ithalata gidilerek karşılanmıştır. Ancak Amerikan İç Savaşı sonrasında hammadde ithalatında yoğun güçlüklerin yaşanmaya başlandığı görülmektedir.¹⁴⁰

Hızlı sanayileşmenin diğer bir doğal sonucu da Pazar genişletme gereği olmuştur. Batı sanayisi karşısında rekabet edebilme gücünden yoksun olan Çarlık Rusyası, pazar olarak da Çin başta olmak üzere doğu ülkelerini seçmiştir.¹⁴¹ Nitekim Çarlık Rusyası'nın, İngiltere ve Fransa'ya göre gecikmeli de olsa 1858 ve 1860 tarihlerinde Çin'den kapitülasyon hakkı elde ettiği görülmektedir.¹⁴²

6.2. BATI TÜRKİSTAN'IN İKTİSADİ DURUMU VE ÖNEMİ

Batı Türkistan'ın iktisadi durumu ve önemine bakıldığında, üç açıdan incelemeye gitmek mümkündür. Yer altı kaynakları, yer üstü kaynakları ve ticaret yolları güzergahında oluşu.

Batı Türkistan, günümüz itibarıyla en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip bölgelerden birisidir. Ayrıca diğer zengin maden kaynaklarına da sahip olduğu bilinmektedir. Ancak bu yüksek lisans tezi çalışmasının örnek vaka çalışması olan "Basmacı Hareketi"nin 1917'de başlayıp 1930'lara değin sürmesi nedeniyle bölgenin 1930'lara kadar bilinen yer altı kaynaklarının ciddi boyutlara varıp varmadığının incelenmesi, temsillilik açısından büyük önem arz etmektedir.

---

¹⁴⁰ Mehmet SARAY., Rusların Orta Asyayı Ele Geçirmeleri, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayını, Yayın No: 1, Ankara, ?, s., 7.

¹⁴¹ A.g.e., s., 6-7.

¹⁴² Yılmaz ALTUĞ., Çin Sorunu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No: 3848, İstanbul, 1995, s., 23.

Başkırdistan' da daha 18. yüzyılda madenlerde 30 bin Türk' ün zorla ve kötü koşullarda çalıştırılarak ilk ayaklanmalardan birisinin gerçekleştiği bilinmektedir.¹⁴³ Başkırdistan' da Bakü' den sonra en büyük petrol rezervinin mevcut olduğu ve tahmini rezervin 469 milyon tona ulaştığı 1930' da keşfedilerek süratle üretime geçilmiştir.¹⁴⁴ Özbekistan' da petrol rezervlerinin bulunduğu, Çarlık Rusya' ndan bu yana bilinmektedir ki örneğin 1913 senesinde 13 bin tonluk yıllık petrol üretimi gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁵ 1937' ye gelindiğindeyse SSCB döneminde süratle bu kapasitenin arttırılarak 302 bin tona ulaştığı, dikkat çekmektedir.¹⁴⁶ Kazakistan' nın Cim petrol yataklarında 650 milyon tonluk petrol rezervinin olduğu ve Kounrad ile Balhoş madenlerinde de dünyanın en zengin Bakır yataklarından birine sahip olduğu tesbit edilmiştir. O halde Basmacı hareketi öncesinden itibaren bu hareketin varlığını devam ettirdiği süre zarfında Kazakistan' da Başkırdistan' da ve Özbekistan' da zengin petrol yataklarının varlığı bilinmektedir.

Yine Batı Türkistan, çok geniş bir sahada yer alan, verimli topraklara sahip olması itibarıyla yerüstü kaynakları açısından da son derece önemli bir konumda yer almaktadır. Çarlık Rusyası döneminde başlayan hızlı sanayileşmenin sonucu, endüstri hammaddesi ve özellikle pamuk üretimi yapılan 26 bin hektarlık bir alanın varlığı görülmektedir.¹⁴⁷ Bolşevik işgali sonrasında, bölgenin en önemli tarımsal üretimde yaşanan problemlerini teşkil eden sulama sonucu, bölgenin her yerinde yapılan sulama kanallarıyla giderilerek SSCB' nin dünyanın en büyük tarım ürünü üreticilerinden birisi konumuna gelmesi sağlanmıştır. Hatta bu yoğun sulama sistemi, beraberinde bölgenin ekolojik dengesini de bozmuş, örneğin Aral

---

¹⁴³ Baran DURAL., Milliyetçiliğe Farklı Bir Bakış ve Turan İdealinin Doğuşu, Kamer Yayınları, İstanbul, 1992, s., 81.

¹⁴⁴ A.Zeki Velidi TOGAN., Türkistan, Bilik, Yayın NO: 4, İstanbul, 1940,s.,8.

¹⁴⁵ A.g.e., s.,5.

¹⁴⁶ A.g.e., s., 7-9.

¹⁴⁷ A.g.e., s., 5.

Denizi' nin hacminin 1000 km³'e inmesine yol açmıştır.¹⁴⁸ Aral Denizi' nin hacminin üç katının üzerinde azalmasıyla da bölgenin endüstri hammaddesi üretimindeki boyutu ve önemi, açıkça görülmektedir.

Bölgenin iktisadi anlamda diğer bir önemide ticaret yolları güzergahında olmasıdır. Hindistan' dan başlayan baharat yolu, Çin' den başlayan ipek yolu antik çağdan itibaren her dönem belirgin önemini sürdürmüştür.¹⁴⁹ Osmanlı döneminde Türkistan'dan üç ayda bir, kervan geldiği bilinmektedir.¹⁵⁰ Mal akımın yönü, sanayileşmeyle birlikte değişerek ve Çin' le Hindistan, bu defa pazarlama konumları itibarıyla ağırlıklı bir öneme sahip olacaktır. Batı Türkistan' da doğu-batı veya sonraki dönüşümle birlikte gerçekleşen batı-doğu mal trafiğinde yol güzergahında yer almaktadır. Dolayısıyla bölgenin ticaret yolları üzerinde olması, iktisadi önemini bir kere daha arttırmaktadır

6.3. KAFKASYA'NIN İKTİSADİ DURUMU VE ÖNEMİ

Kafkasya' nın iktisadi durumu ve önemine bakıldığında yeraltı kaynakları ve coğrafi konumu ön plana çıkmaktadır.

Yer altı zenginliklerine bakıldığında, Bakü'nün ayrı bir yerinin olduğu görülmektedir. Hazar Denizi etrafında petrolün varlığı, daha 18. yüzyılda

¹⁴⁸ B. O. TAŞMUHAMMEDOV., vd., "Aral Denizi' nin Ekolojik Sistemini ve Biyolojik Verimliliğini Tekrar Eski Durumuna Getirme Projesi", s., 63-68, Avrasya Etüdüleri, Cilt: 2, Sayı: 2 Yaz 1995, s., 63.

¹⁴⁹ Ahmet TABAKOĞLU., Türk İktisat Tarihi, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 1994, s., 45.

¹⁵⁰ Veli ŞİRİN., Anahatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi, 2. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul, Temmuz 2000, s., 271-2772.

anlaşılmıştır ve ilk petrol arıtımı da Bakü’de, 1823’de gerçekleştirilmiştir.¹⁵¹ 1870’ lere gelindiğinde de petrol çıkartma tekeli kaldırılarak özel teşebbüsün bu sahada faaliyette bulunma süreci başlamıştır.¹⁵² Bakü’deki petrol yataklarının zenginliğini anlamak bağlamında, Texas yataklarının bulunmasına değin Rusya’da üretilen petrolün % 95’inin ve dünya üretiminin yaklaşık yarısının Bakü’den çıkarıldığı gerçeği önem taşır.¹⁵³

1860’da Azerbaycan’da yaşayan halkın %22.2’si şehirlerde yaşamaktadır ki günümüzde %50’lerin biraz üzerinde olduğu¹⁵⁴ dikkate alındığında ne denli şehirlemenin yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu dönemde Bakü, dünyanın başlıca iş merkezlerinden biridir.¹⁵⁵ SSCB, Kafkasya’nın iktisadi kontrolünü ele geçirdikten sonra tüm kaynaklarını merkeze transfer eder konuma gelmiştir.¹⁵⁶ Örneğin yakın geçmişte Azerbaycan SSCB’nin sanayi üretiminin %6-7’si ancak ülkede kalmakta ve milli gelirinin ancak %23’ünde yararlanabilmektedir.¹⁵⁷

¹⁵¹ O. Muammer KOCAOĞLU., Mal Teknolojisi, Latin Matbaası, İst., 1972, s., 52-53.

¹⁵² Daniel YERGIN., Petrol, (Çev: Kamuran TUNCAY), 2.Baskı, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Yayın No: 332, Ankara, Şubat, 1999, s., 53.

¹⁵³ Afrand DAŞDAMIROV., Azerbaycan, (Çev: A. ZAHARIYEV), APN Yayınevi, Moskova, 1987, s., 21.

¹⁵⁴ Murat ORDU., Azerbaycan’ın Ekonomik Yapısı, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, s., 39.

¹⁵⁵ Alaaddin YALÇINKAYA., Sömürgecilik- Panislavizm Işığında Türkistan (1856’ dan Günümüze), Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s., 445. Alaaddin YALÇINKAYA., Sömürgecilik- Panislavizm Işığında Türkistan (1856’ dan Günümüze), Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s., 445.

¹⁵⁶ Mehmed Emin RESULZADE., Azerbaycan Cumhuriyeti, (Haz: Yavuz AKPINAR, vd.), Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1990, s.,

111.

¹⁵⁷ Teymur VELİYEV., “İktisadi Müstakillik”, s., 1-14, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 43, İstanbul, Temmuz, 1990, s., 1.

Kafkasya' nın yerüstü kaynakları itibarıyla değerlendirilmesi, arazisinin dağlık olması ve tarım arazisinin sınırlı kalması açısından büyük önem arz etmekle birlikte, yeraltı kaynakları açısından olduğu gibi Azerbaycan, Kafkasya' da en önemli toprakları bünyesinde barındırır konumda yer almaktadır.

Kafkasya' nın diğer bir önemi de coğrafi konumundan ileri gelmektedir. Türkiye, İran, Rusya üçgeninde kilit noktada yer almaktadır. Bu itibarla Çarlık Rusyası döneminden itibaren bölge, yoğun Rus saldırılarına sahne olmuştur. 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla Aras nehri sınır belirlenerek Azerbaycan, İran ve Rusya arasında paylaşılmıştır.¹⁵⁸ Bu tarihten sonra da Kafkasya, köprü olma işlev ve önemini sürdürülecektir.

Batı Türkistan ve Kafkasya' nın iktisadi zenginliği anlamında diğer dikkat çekici bir hadise de Anadolu' da yürütülen Kurtuluş Savaşı zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde bizzat Buhara Cumhuriyeti devlet ve hükümet başkanı Feyzullah Hoca' nın önderliğinde toplanan yardımın miktarı 100 milyon altın rubleye ulaşmıştır.¹⁵⁹ Bu rakamın Lenin' e bizzat teslim edilmesine karşılık Anadolu hükümetine üç taksitte verilen 11 milyon altın rublelik yardımın, Anadolu Hükümeti' nin savunma bütçesinin 1/5'ine ulaştığı¹⁶⁰ dikkate alındığında, bölgenin iktisadi gelişmişliği ve önemi bir kere daha açıkça ortaya çıkmaktadır.

¹⁵⁸ Selçuk ALKIN., "Kuzey Azerbaycan' da Gelişmelerin Güney Azerbaycan' a Etkileri", s., 29-33, Azerbaycan Dergisi, Mayıs-Haziran 1998, Bakü, 1998, s., 29.

¹⁵⁹ Mehmet KAFKAS., Milli Mücadelenin Öncüleri I, NİL A.Ş., İzmir, 1991, s., 206.

¹⁵⁹ Osman OKYAR., Milli Mücadale Dönemi Türk Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Yayın No: 371, Ankara, Mayıs 1998, s., 186.

7. BATI TÜRKİSTAN VE KAFKASYA' DA BASMACI HAREKETİ (1916 –1937)

7.1. BASMACI HAREKETİ ÖNCESİ SOSYO - SİYASAL YAPININ ANALİZİ

Batı Türkistan, yaklaşık 4 milyon km²'ye ulaşan geniş topraklara sahip bir bölgedir.¹⁶¹ 1925 öncesinde bölge halkına “Türkistanlılar” denilmektedir.¹⁶² Günümüzdeki etnisiteye uğramış, parçalanmış bir yapı mevcuttur. Genel itibariyle 19. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya' sının işgaliyle karşılaştırıldığı görülmektedir. Örneğin Hive Hanlığı' nın yenilgisiyle Taşkent' e Rus askerlerinin giriş tarihi, 29 Haziran 1863'tür.¹⁶³ Merv bölgesinde 1885' te işgal edilecektir.¹⁶⁴ Genel hatlarıyla Basmacı Hareketi' ne kadar geçen sürede Orta Asya' da siyasi yapıya bakıldığında üç hanlık ön plana çıkar. Bunlar Hive, Hokand (yada Khokand) ve Buhara Hanlıkları' dır. Kazakistan' daysa Uruglardan oluşan daha dağınık bir yapı mevcuttur.

¹⁶¹ Sami KARAMISIR., “ Sömürülen Topraklar, Kaybolan Vatan, Türkistan”, s., 19-25, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 12, İst., Aralık 1987, s., 19-20.

¹⁶² İdris BAL., “Orta Asya' da Sovyet Kontrol Yöntemleri”, s., 97-113, Avrasya Etüdleri, Cilt:3, Sayı:2,

¹⁶³ Parda MADİEVİ, 1991 Öncesi ve sonrası Özbekistan Ekonomisi ve Türkiye Arasındaki İlişkiler, (İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995, s., 7.

¹⁶⁴ S. Tayfun OK., Volkan AYDOST., Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri, İTO Yayınları, İstanbul, 1998, s., 18.

Ruslar'ın ilk temasa geçtiği ve işgal hareketlerini gerçekleştirdikleri topluluk Tatarlar ve Türk yönetimi olarak da Kazan Hanlığı'dır.¹⁶⁵ Hatta bunun sonucu olarak bütün Müslüman –Türkler' i “Tatar “ olarak adlandırdıkları, tarihsel kayıtlarda mevcuttur.¹⁶⁶ 1783' e gelindiğinde, Ruslar' ın Azerbaycan ve Revan Kaleleri' ni hilelerle ele geçirme çabaları, Osmanlı arşivlerine geçmiştir.¹⁶⁷ Osmanlı Devleti bu tür Rus saldırıları devam etmiş ve bu saldırılara karşı gerek Batı Türkistan Hanlıkları' na¹⁶⁸ ve Kafkasya' ya¹⁶⁹ askeri yardımda bulunmuştur.

Kafkasya' ya bakıldığında çok daha dağınık bir yapı mevcuttur . Kuzey Kafkasya' daki kavimlerin 16. ve 17. yüzyıllarda Hristiyanlık' tan Müslümanlığa geçtiği görülmektedir.¹⁷⁰ Güney Kafkasya' ysa uzun yıllar İran egemenliğinde kalmış ve Türkmençay Antlaşması' yla Azerbaycan' ın kuzeyinin Ruslar' a bırakılmasıyla ikiye ayrılmıştır. Dolayısıyla Kafkasya, çok daha önceleri Rus hakimiyetine girmiştir.

¹⁶⁵ Alexandre De BENINGSEN., “Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altında Türkler”, s., 159-181, (Çev: Kemal AYTAÇ), Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 41, İstanbul, Nisan 1986, s., 170.

¹⁶⁶ Nadir DEVLET., “Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı”, s., 92-104, Avrasya Etüdüleri, Cild: 2, Sayı:4, Kış 1995/1996, Ankara, 1996, s., 96.

¹⁶⁷ Hatt-ı Hümayun, No: 324-G. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri, Yayın No: 4, Ankara, 1993.)

¹⁶⁸ İrade-i Hariciye, No: 13785. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri, Yayın No: 3, Ankara, Haziran 1992.)

¹⁶⁹ İrade-i Dahiliye, No: 60987. (Aktaran: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlerine Dair Arşiv Belgeleri, Yayın No: 3, Ankara, Haziran 1992.)

¹⁷⁰ Bertold SPULER., “ 1942' den Beri Rusya' daki Müslümanların Durumu”, s., 207-213, (Çev: Eşref Bengi ÖZBİLEN), Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 63, İstanbul, Aralık 1989, s., 208.

Her ne kadar Çarlık Rusyası' nın bölgeyi işgali gerçekleşse de bu hanlıklar özel bir yapı içerisinde varlıklarını etkin bir şekilde devam ettirmişlerdir.

7.2. BAĞIMSIZ AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

Batı Türkistan' dan farklı olarak Kafkasya' da, Çarlık Rusyası' nın dağılması ertesini, cumhuriyetlerin kurulma sürecinin yaşandığı görülmektedir. Bu itibarla Gürcistan, Şimali Kafkasya ve Ermenistan Devleti' nin Azerbaycan' ın dışında kurulduğu görülmektedir.¹⁷¹

Kuzey Azerbaycan' daki Hanlıkların 1828' deki işgali sonrasında Çarlık Rusyası' nın idaresine giren bu bölgede,¹⁷² M.E. RESULZADE başkanlığı altında 1918 yılı Mayıs ayında Azerbaycan Milli Demokrasi Cumhuriyeti kuruldu. Bu cumhuriyetin ömrü 23 ay oldu.¹⁷³ Bu cumhuriyeti ilk tanıyan ülke Osmanlı Devleti olmuş, ayrıca emekli generallerden Nuri Paşa idaresinde maddi manevi destekle bulunulmuştur.¹⁷⁴ "Azerbaycan' ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, aralarında ABD, İngiltere, Fransa, Japonya' nın da bulunduğu dünyadaki belli başlı 33 ülke tarafından tanınmıştır."¹⁷⁵

Cumhuriyetin kuruluşu ertesini, "Şimali Kafkasya, Rusya, Türkistan, Avrupa ve İran ile ithalat, ihracat ve transit muamelesi yapan birçok ticaret evleri ve banka-

¹⁷¹ A. CAFEROĞLU., Azerbaycan. İstanbul, 1940, s., 36.

¹⁷² Selçuk AKIN., "Azerbaycan' ın Tarihi Coğrafyası", s., 35-43, Azerbaycan Dergisi, Kasım-Aralık 1996, Bakü, 1996, s., 43.

¹⁷³ Hanım HALILOVA., "Rusya' nın İç ve Yakın Çevre Ülkelerine Yönelik Politikası", s., 22-26, Azerbaycan Dergisi, Ocak-Şubat 1997, Bakü, 1997, s., 25.

¹⁷⁴ CAFEROĞLU., a.g.e., s., 40.

¹⁷⁵ Azerbaycan Dergisi., Ocak-Şubat 1996, Bakü, 1996, s., 44.

lar teşekkül etmiştir. Bakü' de bir devlet bankası, iki müteakip istikraz (borç) bankası, üç büyük kooperatif, dört sigorta şirketi ve 12 adet hisseli banka vardı ve müteaddid anonim şirketleri vardı ...Azerbaycan Cumhuriyeti, mütedavil kağıt parası karşılığı hükümetin elinde bulunan 15 milyon ton petrolle temin edilmiştir . ... Cumhuriyet devam ettiği müddetçe silah nevelerine göre 25,000' lik muazzam bir ordu vücuda getirilmiştir. Azerbaycan'ın küçük bir filosu da vardı .¹⁷⁶

1920' deki Bolşevik işgalinden sonra aynı ay içinde Azerbaycan SSC adıyla Bolşevik idaresinde örgütlenmiş, 1922' de Transkafkasya SFSC' ne dahil edildikten sonra 1936' da SSCB' ye bağlı cumhuriyet haline getirilmiştir .¹⁷⁷

Azerbaycan' ın bağımsızlığında etkili isimlere, yetişmiş ilim adamlarına yönelik Bolşevik katliam hareketi neticesinde Sovyet Azerbaycan' ının kuruluş yıldönümünün gerçekleştirildiği gün, tek bir Azeri Türkü "tarihi günün kahramanı" olarak gösterilememiştir. ¹⁷⁸

Böylece halklara özgürlük sloganıyla Bolşevik ihtilaline başlayan LENİN yönetimi bizzat bağımsız bir cumhuriyet konumundaki Azerbaycan' ı ilhak ederek kendi söylemi ve ideolojisiyle çelişecektir .

7.3. BATI TÜRKİSTAN 'DA KURULAN CUMHURİYETLER VE SİYASAL ORGANİZASYONLAR

Çarlık Rusyası' nın Ekim devrimiyle yıkılması sonrasında Türkistanlı Türkler 1917-24 yılları arasında Batı Türkistan'da ömürleri kısıda olsa, beş Türk

¹⁷⁶ CAFEROĞLU., a.g.e., s., 40.

¹⁷⁷ AnaBRITANNICA, "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti",_maddesi, 3. Cild, ?, ?, s., 114.

¹⁷⁸ Mehmet Emin RESULZADE., "Çağdağ Azerbaycan Tarihi", s., 23-26, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 53, İstanbul, Mayıs 1991, s., 24.

Devleti kurmuşlardır. Bu devletler Türkistan Mahalli Müstakil Cumhuriyeti ,Alaş-Orda ,Buhara ,Hive ve Başkurt devletleridir.”¹⁷⁹

Ayrıca “Türk Cumhuriyetlerinde ve Türk bölgelerinde Milliyetçi, özgürlük mücadelesi veren kuruluşlar filizlendi .Bunlar ;

1. Azerbaycan Halk Cephesi
2. Özbekistan “Birlik “ Halk hareketi
3. Kazakistan Alaş-Orda Hareketi
4. Türkmenistan Ağız –Başan Hareketi
5. Kırgızistan Alaş-Başan Hareketi
6. Tataristan Özerk Cemiyeti
7. Çuvaş Kalkınma Partisi
8. Türk Halkları Asamblesi
9. Türk Dünyası Gençler “Birliği”
10. Kırım Milli İttifak Hareketi
11. Balkarya Töre Teşkilatıdır ”¹⁸⁰

Mustafa ÇOKAYEV başkanlığındaki Hokand devleti 1918’ de Bolşeviklerce ilhak edildi.¹⁸¹ 1920 Ekimi’ nde Türkistan Mahalli Cumhuriyeti ilhak edildi.¹⁸² Eylül’de Harezmi ve Buhara ilhak edildi.¹⁸³ 1920’ de tüm Türk devletleri ilhak edil-

¹⁷⁹ İbrahim YILMAZÇELİK., “Bolşevik İhtilali Sonrasında Batı Türkistan’ da Meydana Gelen İsyen Hareketleri”, s., 57-62, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 35, İstanbul, Kasım 1989, s., 58.

¹⁸⁰ Hüseyin ADIGÜZEL., Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi, İnsan ve Demokrasi Vakfı, İst., Ekim 2000, s., 18-19.

¹⁸¹ AnaBRITANNICA., “Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” maddesi, 17. Cild, ?, ?,s., 319.

¹⁸² AnaBRITANNICA., “Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” maddesi, 20. Cild, ?, ?,s., 320-321.

¹⁸³ Nadir DEVLET., “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri’ nin Sınırlarının Tarihi, Coğrafi ve Etnik Sorunları”, s.,30-39, Avrasya Etüdüleri, Cilt: 1, Sayı:4, Kış 1995, Ankara, 1995, s., 34.

miş duruma geldi.¹⁸⁴ Yıkılan devletlerin yöneticilerin büyük bölümü Basmacı Hareketine katıldı.¹⁸⁵

7.4. BASMACI HAREKETİNE DOĞRU DİĞER ÖNEMLİ GELİŞMELER

Batı Türkistan ve Kafkasya' daki Türk Devletleri'nin ilhakıyla birlikte tetiklenerek genel çaplı bir bağımsızlık savaşı hüviyetine bürünen Basmacı Hareketi' nin oluşum ve gelişim süresinde 1917 tarihli Moskova İslam Konferansı ile 1920 tarihli Bakü Doğu Hakları Kurultayı' nın ayrı önemi mevcuttur.

1-11 Mayıs 1917 tarihleri arasında gerçekleşen ve tam adı "Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kurultayı" olan kurultaya,¹⁸⁶ ne kadar delegenin ve kimlerin gideceği, Petersburg'da merkezi bulunan "İslam Hayır Cemiyeti"nde belirlendi.¹⁸⁷ Kurultayın en önemli sonucuysa, Rusya Müslümanları'nın dini, milli ve kültürel haklarının tanınarak bu hakların bölgesel farklılıklar çerçevesinde gerçekleşmesine izin vererek asimilasyon politikasının neticesi olarak Ruslaştırma uygulamalarına imkan tanımamak gayesiyle tüm Rusya genelinde ortak bir uygulamanın tesisi için çalışmak kararı olmuştur.¹⁸⁸ Böylece milli bir birliğe yönelik adımların genel çapta ilk temeli atılmış oluyordu.

¹⁸⁴ YILMAZÇELİK., a.g.m., s., 58-59.

¹⁸⁵ A.g.m., s., 59.

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nadir DEVLET., Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, 2. Baskı, TTK, Yayın No:172, Ankara,1999. s., 246-272.

¹⁸⁷ İhsan ILGAR., "1917 Moskova İslam Kongresi", s., 57-59, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 15, İstanbul, Mart 1988, s., 59.

¹⁸⁸ Zülfiye KADİR., "Rusya' da Siyasi Müslüman Hareketleri" s., 48-56, Avrasya Etüdüleri, Cit: 3, Sayı:2, Yaz 1996, Ankara, 1996,s., 51.

7.5. BATI HAREKETİ VE KAFKASYA'DA GERÇEKLEŞEN BASMACI HAREKETİ VE BAĞIMSIZLIK SAVAŞI' NA DÖNÜŞÜMÜ

Basmacı hareketinin başlangıcı, genel olarak Çarlık Rusyası'nın dağıldığı 1917'ye dayandırılır. Ancak askere alma ve Kazak Mezarlarına Slav göçmen yerleştirilmesine tepki olarak Kazak Urugları'nın 1916' da Çarlık Rusyası'na karşı genel harp ilan ettiği ve Çarlık Rusyası'nın dağılmasında yoğun şekilde bu savaşın etkili olduğu¹⁹¹ dikkate alındığında Batı Türkistan' da Basmacı Hareketi'nin başlangıcı 1916 olarak kabul etme gereği görülmektedir.

Basmacı Hareketi, esas itibarıyla ayaklanma hareketi anlamını taşımakta ve başlangıç döneminde Batı Türkistan Hanlıkları'ndan destek görmemiştir. İsyancılar olarak nitelendirilen Basmacılar, devletlerin Bolşevik yönetimince ilhaki sonrasında 1920' li yılların başlarında bağımsızlık savaşı haline dönüşmüştür.

Basmacı Hareketinin milli kurtuluş savaşı haline dönüşünde Osmanlı subayları ve özellikle Enver Paşa büyük önem taşır. Başlangıçta Batı Türkistan'ın Enver ve Cemal Paşa'ların amaçlarının Batı Türkistan'da Bağımsızlık Savaşı verip burada büyük bir Türkistan devleti kurmak olduğu anlaşıldıktan sonra Moskova'nın desteği sona ermiş, Cemal Paşa Tiflis'te suikastle, Enver Paşa'ysa harp meydanında öldürülmüştür.¹⁹²

---

¹⁹¹ Nadir DEVLET., "Kazak Türklerinin Ayaklanması", s., 52-54, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 3, İstanbul, Mart 1987, s., 53.

¹⁹² Kemal KAHRAMAN., Çağdaş Sömürge İmparatorluğu, Seha Neşriyat, İst 1989, s., 76-77.

Bolşevik iktidarınca Azerbaycan' ın ilhakının hemen sonrasında 1-8 Eylül 1920 tarihleri arasında gerçekleştirilen Birinci Doğu Hakları Kurultayı' nda, hoşnutsuzluk açık bir dille ifade edilmiştir. Bolşevik taraftarı görünümündeki Türk Sosyalistlerinden NARBUTABEKOF şunları kurultayda dile getiriyordu. "... Ne yoldaş ZİLOVYEV, ne yoldaş LENİN, ne de Yoldaş TROCKİ; Türkistan' ın gerçek durumunu bilmiyorlar; bu son üç yıl süresince olup biten şeylerin farkında değiller. Bununla beraber liderimize gözlerini açtırmak için bunu açık yüreklilikle söylemek ve durumun aslında sadık bir tablosunu çizmek gerek. Böylelikle Türkistan' a gelecekler ve durumu yeniden gözden geçirebilecekler. Bunu herkese söylüyorum: Türkistan' lı komünist yoldaşlara olduğu kadar partisiz yoldaşlara da. Türkistan tarihinde işlenen başka taraflarındaki müslüman dünya tarafında da yapılmaması için, biz iktidarımızı son üç yılda yapılan hatalar konusunda uyarıyoruz. Biz, size karşı devrimcilerinizden, ulusal düzenimizi bozarak tohumlar atan yabancı unsurlardan, sizi komünizm maskesi altında çalışmak isteyenlerden kurtulmanızı söylüyoruz. (Hareketli alkışlar, bağrışmalar: Bravo) " ¹⁸⁹

1917 tarihli Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kurultayı' ndaki tutumun, uyarının, Bolşevik destekli Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda katılan çeşitli Türk temsilcilerce de açıkça ifade edildiği görülmektedir. Ayrıca Bolşeviklerin 1920' lerden itibaren Türk halkının varlığını inkar etmeye başladığı ¹⁹⁰ dikkate alındığında daha önemli bir konum arz etmektedir.

---

¹⁸⁹ Ali ALEV (Çev.), Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü 1-8 Eylül 1920, 2. Baskı, İstanbul, Nisan, 1990, s., 98.

¹⁹⁰ Baymirza HAYİT., "Türkistan Gerçeği", s., 15-16, Azerbaycan Dergisi, Temmuz-Ağustos 1997, Bakü, 1997, s., 15.

Diğer bir etken de İslam mahkemeleri olmuştur. İslam mahkemeleriyle ayıllıkçılık önlenerek Batı Türkistan'da milli birlik teşkil edilmiş, böylece de “Basmacı Hareketi”, “Milli Kurtuluş Savaşı” haline dönüşmüştür.¹⁹³

Ayrıca Rusya'ın kışkırttığı Ermenilerin Kafkasya ve Batı Türkistan'da pek çok akınlar düzenleyerek binlerce kişiyi katletmesi, bu hareketin milli bağımsızlık savaşına dönüşümünde diğer etken olmuştur.¹⁹⁴

1916'da başlayıp 1920'de Milli Kurtuluş Savaşı haline dönüşen “Basmacı Hareketi”nin 1922'den itibaren hızı düşmüş, ancak Batı Türkistan içlerinde ve Kazakistan'daki karşı koymalar 1937'ye kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak 1922 sonrasında hareket, bölgesel kalmıştır.

---

¹⁹³ Olivier ROY., Yeni Orta Asya, (Çev: Mehmet MORALI), Metis Yayınları, İstanbul, 1997, s., 83.

¹⁹⁴ Baymirza HAYİT., Sovyetlerde Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, s., 153-154.

8. SONUÇ

“Siyasal Karar Alma Süresince Ekonominin Etkisi Çalışması Olarak Batı Türkistan ve Kafkasya’da Basmacı Hareketi” konulu tez çalışmasında varılan sonuçları altı başlık altında toplamak mümkündür.

Varılan birinci sonuç, SSCB’de Batı Türkistan’da ve Kafkasya’da Türklere karşı uygulanan politikaların, Rus Çarlığı’ndan devralınan Panislavizm ağırlıklı olduğudur. Ateistleştirme ve aile kurumunu zedelemeye yönelik uygulamalar, her ne kadar Marksist ideolojinin sonucu olarak kabul edilebilirse de; özellikle dil ve iskan politikalarıyla yoğun olarak Ruslaştırma Politikasının takip edildiği, açıkça görülmektedir. Hatta dönem dikkate alındığında, Almanya, İtalya, İsveç, İspanya gibi ülkelerin çoğunda yaygınlık kazanacak Almanya’da II. Dünya Savaşı esnasında bizzat soykırımlara kadar varan ırkçılık akımının, Lenin döneminden bir kişiye yakın başlayarak Stalin dönemi boyunca SSCB’de resmi ideoloji konumuna geldiği ve ırkçı uygulamaların gerçekleştiği sonucuna varabilmektedir.

Varılan ikinci sonuç, Batı Türkistan ve Kafkasya’daki Basmacı Hareketi’nin başlamasında, yukarıda izah edilen SSCB’ce yürütülen Panislavist uygulamalar ve baskılardır. Dil, din, örf, adet aile ekseninde şiddetli ve süratli bir yıkımı hedef alan SSCB yönetimi, uygulandığı iskan politikası ve katliamlarla, bölgedeki Türkleri tahrik etmiş, devrimin başlangıcında yoğun destek aldığı Türklerin bu defa SSCB’den ayrılarak kendi kültürel kimliklerini sürdürebilecekleri bağımsız

devletlerini kurma amacıyla başkaldırı ve bağımsızlık savaşına girmesine yol açmıştır.

Varılan üçüncü sonuç, Rus Çarlığı döneminden itibaren başlayarak SSCB yönetimi boyunca uygulanan Panislavist uygulamalarda temel faktörün ekonomi olduğudur. Sanayileşme sürecini süratle yaşayan Çarlık Rusya'sının son döneminde ve SSCB döneminde bölge, başta tekstil ham maddesi pamuğun kaynağı olmak üzere, Batı Türkistan'da ham madde elde edilme amacına yönelik olarak Ruslaştırılmak istenmiş ve böylece de yönetim ekonomik gücünü artırarak siyasal gücünü pekiştirme gayesinden hareket edilmiştir. Yine Kafkasya'da ve özellikle Bakü'deki petrol rezervleri, uygulanan Panislavist politika da temeli oluşmuştur. Ayrıca her iki bölgenin ticaret yollarını kapması da diğer bir ekonomik faktörü oluşturmaktadır.

Varılan dördüncü sonuç, marksizmin sondan bir önceki aşama olarak toplum aşamalandırmada kapitalizm sonrası sistem olarak tanımlandığı sosyalizmi, mahalli sovyetler oluşturup üretim araçları mülkiyetinin proleterya diktatörlüğünün tekelinde topladığı savunumunda bulunan SSCB'de sosyalizmin marksist kuramın tanımına da uymadığıdır. Buradan hareketle SSCB'de sosyalizmin uygulanmadığı, ayrıca Marksizmin de resmi ideolojisi olarak gösterilmesine karşılık egemen ideolojinin devlet kapitalizmi ve faşist yönetim tarzı olduğudur.

Varılan beşinci sonuç, marksizmin uygulama sahası bulmadığı ve siyasal karar alma sürecinde ideolojilerin söylem bazında kaldığı, buna karşılık ekonominin çok daha yoğun olduğudur.

Varılan altıncı sonuç, mevcut örnek vakaa çalışmasından da hareketle marksizmin uygulanmasının mevcut yapıda mümkün olmadığıdır. İdeolejilerin siyasal karar alma sürecinde söylemlere ve yöntemlerin meşruiyet sorunlarına hizmet etmesinin ötesine geçemediği bir sosyal kompozisyonda Francis FUKUYAMA'nın "Tarihin Sonu" başlıklı yoğun ses getiren çalışmasında da vurguladığı gibi liberalizmin ve ekonominin siyasal sistemi oluşturmada ve siyasal karar alma sürecinde çok önemli bir etkiye sahip olduğudur

BİBLİYOGRAFYA

I. KİTAPLAR

ADIGÜZEL, Hüseyin., Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi, İnsan ve Demokrasi Vakfı, İstanbul, Ekim 2000.

AKIN, F. İlhan., Devlet Doktrinleri , Samim Güniz – Sadık Özeygen Basımevi, İstanbul, 1962.

AKTAŞ, Ümit., Anarşizm, Bengisu Yayınları, İstanbul, 1992.

ALBERTİNİ J.M., Ekonomik Sistemler, (Çev : Cafer UNAY), Beta Yayınları, İstanbul, 1983.

ALTUĞ, Yılmaz., Çin Sorunu, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No: 3848, İstanbul, 1995.

ANWEILER., Oscar., Rusya'da Sovyetler, (Çev:Temel KEŞOĞLU), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Temmuz 1990.

ATAAY, Aytekin., Medeni Hukukun Genel Teorisi, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

ATEŞ, Toktamış ., Biz Devrimi Çok Seviyoruz, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

ATEŞ, Toktamış., Türk Devrim Tarihi, 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1993.

BARDA, Süleyman., Milletler Arası Ekonomi Dersleri, İstanbul, 1997.

BOORSTIN, Daniel., Keşifler Ve Buluşlar, (Çev : Fatoş DİLBER), 2.Baskı,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yay. No: 329, Ankara, 1996.

BOZDAĞ, İsmet., Sultan Abdülhamid' in Hatıra Defteri, 10. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, Aralık 1996.

BRZEZINSKI Zbigniew., Büyük Çöküş, (Çev:Gül KESKİL., Gülsev PAKCAN), 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No:309, Ankara, Kasım 1997

BUKHARIN, Nikolai I., Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi, (Çev: Gülsüm AKALIN., Uğur AKALIN), Spartaküs Yayınları , İstanbul, Ekim 1996.

CAFEROĞLU, A., Azerbaycan, İstanbul, 1940.

ÇAM, Esat., Devlet Sistemleri , Der yayınları, İstanbul , 1993.

ÇAM, Esat., Siyaset Bilimine Giriş, 4. Baskı, Der yayınları., İstanbul, 1995.

ÇAM, Esat.,Batı Demokrasisinde Siyasi İktidar İle İktisadi İktidar , İstanbul, 1966.

ÇENDEROĞLU, Ömer.,DİNÇ, Aslıhan (Haz)., Gorbaçov Türkiye'de, YKY., İstanbul, Haziran 1997.

ÇİFTÇİ, Murat., Ampirik Bulgular Işığında “Sosyal Devlet” Kavramının Sosyo-Ekonomik Analizi, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 4206/567, İstanbul, 1999.

DAŞDAMIROV, Afrand., Azerbaycan, (Çev: A. ZAHARIYEV), APN Yayınevi, Moskova, 1987.

DEMİR, Celal , BİLKAN, Ali Fuat., Türk Dili ve Edebiyatı IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993.

DENIS, Henry., Ekonomik Doktrinler Tarihi 2, (Çev: Atilla TOKATLI), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1947.

DENIS, Henry., Ekonomik Doktrinler Tarihi 1 , (Çev: Atilla TOKATLI), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1973.

DEVLET, Nadir., Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, 2. Baskı, TTK, Yayın No:172, Ankara,1999.

DURAL, Baran., Milliyetçiliğe Farklı Bir Bakış ve Turan İdealinin Doğuşu, Kamer Yayınları, İstanbul, 1992.

ERKAL, Mustafa E., Etnik Tuzak, 3. Baskı, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1993.

ERKAL, Mustafa E., İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, 4. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 1994.

ERKAL, Mustafa E., Sosyoloji-Toplumbilim, 6. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

ERTOP, Kıvanç., YETKİN, Çetin., Sosyal Düşünceler Tarihi I, Say Yayınları, İstanbul, Aralık 1985.

FALAY, Nihat., Maliye Tarihi (Ders Notları), 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1996.

FOURSTIE, Jean., 1995 Uygarlığı, (Çev: Tanju GÖKGÖZ), Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975.

GORBACOV, Mihail., Seçme Konuşma ve Makaleler 3, (Çev: Mahmut COŞKUN), Amaç Yayıncılık, İstanbul, Şubat 1988.

GÖKALP, Ziya., Türkçülüğün Esasları, (Haz: Mehmet KAPLAN), 2. Baskı, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 692, Ankara, Aralık, 1986.

GRIGORANTZ, Alexandre., Kafkasya Halkları, (Çev: Doğan YURDAKUL), Yenibinyıl Yayınları, ?, ?.

GÜRAN Tefvik., İktisat Tarihi, 2. Baskı, Acar Matbaacılık Yayıncılık Hizmetleri, İstanbul, 1995.

HALİLOVA, Hanım., “Rusya’ nın İç ve Yakın Çevre Ülkelerine Yönelik Politikası”, s., 22-26, Azerbaycan Dergisi, Ocak-Şubat 1997, Bakü, 1997.

HAMİTOĞULLARI, Beşir., Çağdaş İktisadi Sistemleri, AÜ SBF Yayını, Yayın No: 380, Ankara, 1975.

Harp Akademileri Komutanlığı., 21. Yüzyıla Giren Türk Dünyası, TC Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, Nisan 1995.

HAYİT, Baymirza., Sovyetlerde Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 2000.

HEILBRONER, Robert., İktisadi Sorun 1 (Modern İktisadi Toplumun Doğuşu), (Çev: Demir DEMİRGİL), Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1970.

HİTLER, Adolf., Kavgam , (Çev:M.Selam UĞUR) ;Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
IRWING, T.B., İslam Dünyası II, (Çev: Recai DÖNMEZ), Ağaç Yayıncılık, İstanbul, Kasım 1989.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent., Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları , 2. Baskı , Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, Ekim 1994.

KAFKAS, Mehmet., Milli Mücadelenin Öncüleri I, NİL A.Ş., İzmir, 1991.

KAHRAMAN, Kemal., Çağdaş Sömürge İmparatorluğu, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989.

KAYABAŞILI, İsmail., ARSLANOĞLU, Cemender., Orta Asya Türklüğü' nün Tarihi ve Bugünkü Durumu, Kömen Yayınları, Ankara, 1978.

KENNEDY, Paul., Yirmibirinci Yüzyıla Hazırlanırken, (Fikret ÜÇCAN), 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No:340, Ankara, Şubat 1999.

KISSINGER, Henry., Diplomasi, (Çev: İbrahim H. KURT), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ,Yayın No: 380 , Ankara , Mart 2000.

KIŞLALI, Ahmet Taner., Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, Ekim 1993.

KOCAOĞLU, O. Muammer., Mal Teknolojisi, Latin Matbaası, İstanbul, 1972.

KOHN, Hans., Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği, (Çev: Agah Oktay GÜNER), 3. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1991.

KUZINEN., vd., Marxizm Leninizm İlkeleri II Kapitalizmin Ekonomi Politigi, (Çev: Nadire R.ÇOBANOĞLU), 7. Baskı, Yar Yayınları, İstanbul, Nisan 1991.

KÜÇÜK, Cevdet., Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, ?.

KUMKALE, Tahir Tamer., Tarihten Günümüze Türk- Rus İlişkileri, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, 1995.

MADİEV, Parda., 1991 Öncesi ve sonrası Özbekistan Ekonomisi ve Türkiye Arasındaki İlişkiler, (İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul , 1995.

MARKS, Karl., Gündelikçi İş ile Sermaye, (Çev:Hikmet KIVILCIMLI), 3. Baskı, Diyalektik Yayınları, İstanbul, Nisan 1996.

Mehmet Emin Efendi., İstanbul' dan Orta Asya ' ya Seyahat, (Haz: Rıza AKDEMİR), 2. Baskı, TC Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2000.

OK, S. Tayfun., AYDOST, Volkan., Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri, İTO Yayınları, İstanbul, 1998.

OKYAR, Osman., Milli Mücadele Dönemi Türk Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No: 371, Ankara, Mayıs 1998.

ORDU, Murat., Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.

ÖKÇÜN, Gündüz., Osmanlı Sanayii, 4.Baskı, SPK Yayını, Yayın No:101, Ankara, 1997.

ÖZGÜVEN, Ali., İktisat Bilimine Giriş, 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1991.

ÖZSUNAY, Ergun, Borçlar Hukuku Dersleri 1 , İstanbul., 1976.

PAMUK, Şevket., Osmanlı İmparatorluğu' nda Para' nın Tarihi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

PAZARLI, Şaban., Sosyoloji, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

POGG, Gianfranca., Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım, (Çev: Şule KUT, Binnaz TOPRAK), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2001.

PRIMAKOV, Yevgeni., Bu Savaş Olmayabilirdi, (Çev: Lizi BEHMOARAS), Afa Yayınları, İstanbul, Ekim 1991.

PUR, Necla., Sosyal Ekonomi, Met-er Matbaası, İstanbul, 1981.

RESULZADE, Mehmed Emin., Azerbaycan Cumhuriyeti, (Haz: Yavuz AKPINAR, vd.), Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1990.

ROCHJICH, Azade-Ayşe., Komünist İdaresinde Volga-Ural Müslümanları, (Çev: Ahmet E. UYSAL), ODTÜ Asya-Afrika Araştırma Grubu Yayınları, Yayın No:9, Ankara, 1984.

ROY, Olivier., Yeni Orta Asya, (Çev: Mehmet MORALI), Metis Yayınları, İstanbul, 1997.

SARAY, Mehmet., Atatürk ve Türk Dünyası, TTK, Sayı: 79, Ankara, 1995

SARAY, Mehmet., Rusların Orta Asyayı Ele Geçirmeleri, ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayını, Yayın No: 1, Ankara, ?.

SERTEL, Sabiha., İkinci Dünya Savaşı Tarihi , Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul, Eylül 1999.

SÖNMEZOĞLU, Faruk., Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, 2. Baskı, (Haz: Ülke ARİBOĞAN vd), Der Yayınları, İstanbul, 1996.

STALİN, Joseph., Strateji ve Taktik, 2. Baskı, Yorum Yayınları, İstanbul., Temmuz 1992.

SUMMER B. H., Büyük Pedro ve Osmanlı İmparatorluğu, (Çev: Eşref ÖZBİLGEN), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1993.

ŞİRİN, Veli., Ana Hatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi, 2. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul, Temmuz 2000.

TABAKOĞLU, Ahmet., Türk İktisat Tarihi, 2. Baskı, Dergah Yayınları İstanbul, 1994.

TOGAN, A. Zeki Velidi., Türkistan, Bilik, Yayın No: 4, İstanbul, 1940.

TOYNBEE, Arnold., Militarizmin Kökenleri, (Çev: Mehmet DÜNDAR), A Yayınları, İstanbul, Kasım 1989.

TUNA, Orhan, YALÇINTAŞ, Nevzat., Sosyal Siyaset, Filiz Kitabevi, İstanbul., 1994.

WALLERSTEIN, Immanuel., Liberalizmden Sonra, (Çev: Erol ÖZ), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998.

WEINGAST, David E., Komünizmin İç Yüzü, (Çev: Necmeddin SEFERCİOĞLU), Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 230, Ankara, 1977.

YALÇINKAYA, Alaaddin., Sömürgecilik- Panislavizm Işığında Türkistan (1856' dan Günümüze), Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.

YAYLA, Yıldızhan ., Anayasa Hukuku Ders Notları, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Yayın No:426 / 1, İstanbul, 1985.

YERGIN Daniel., Petrol, (Çev: Kamuran TUNCAY), 2.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No: 332, Ankara, Şubat, 1999.

ZEYTİNOĞLU, Erol ,İktisat Tarihi , Met-er Matbaası, İstanbul, 1976.

ZEYTİNOĞLU, Erol., Ekonomik Sistemler, İ.İ.T.İ.A. Ekonomi Fakültesi Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1981.

ZEYTİNOĞLU, Erol., İktisadi Doktrinler Ve Ekonomik Sistemler, MİM Matbaacılık Hizmetleri, İstanbul, 1992.

II. MAKALELER

AKIN, Selçuk., “ Azerbaycan’ ın Tarihi Coğrafyası”, s., 35-43, Azerbaycan Dergisi, Kasım-Aralık 1996, Bakü, 1996.

AKTÜKÜN, İlker., “Liberalizm, Piyasa ve Demokrasi İlişkileri Üzerine”, s.,129-152, Uluslararası İlişkiler Yıllığı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yay., İstanbul, 1997.

ALEV, Ali (Çev)., Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü 1-8 Eylül 1920, 2. Baskı, İstanbul, Nisan, 1990.

ALKIN, Selçuk., “Kuzey Azerbaycan’ daki Gelişmelerin Güney Azerbaycan’ a Etkileri”, s., 29-33, Azerbaycan Dergisi, Mayıs-Haziran 1998, Bakü, 1998.

ALPTEKİN, Erkin., “Çin ve Doğu Türkistan Siyaseti”, s., 143-158, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Konferansları 22. Kitap, Prof. Dr. Mehmet Eröz Armağanı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 3527, İstanbul, 1988.

ATEŞ, Toktamış.,”İki Savaş Arasında Türk-Alman İlişkileri”,s.,1-16,Uluslararası İlişkiler Yıllığı 1997, İÜ İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1997.

AVŞAR, Zakir., vd., “ Eski Sovyetler Birliği’ ndeki Türk Uluslarının 21. Yüzyılın İlk Çeyreğindeki Görünümü”, s., 103-113, Türkiye Günlüğü, Sayı: 25, Kış 1993, Ankara, 1993.

AYTEMİZ, Aydın., “30. Yılında Almanya’ da Türkçe Dersi”, s., 119-123, Batı Avrupa Türkleri Federal Almanya’ da 30. Yıl, Frankfurt, 1992.

Azerbaycan Dergisi., Ocak-Şubat 1996, Bakü, 1996.

BAL, İdris., “Orta Asya’ da Sovyet Kontrol Yöntemleri”, s., 97-113, Avrasya Etüdüleri, Cilt:3, Sayı:2, Bahar 1997, Ankara, 1997.

BALÍ, B. Bülent (Çev)., “Bab-ı Ali Hükümet Tebliği ve Diğer Raporlar” s., 79-99, Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları, (Der: Nezih VARCAN), TC Maliye Bakanlığı Yayınları, Yayın No:2000/355, Ankara, 2000.

BATES, Robert H., “Sosyalist Toplumlarda Demokrasiye Geçişin Ekonomisi”, s., 183-192, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya, (Der:Hakan YILMAZ), Hil Yayınları, İstanbul, Eylül 1993.

BATIREL, Ömer Faruk., “ Türkiye’ nin Mali Durumu Hakkında Rapor”, s., 15-70, Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları, (Der: Nezih VARCAN), TC Maliye Bakanlığı Yayını, Yayın No: 2000/355, Ankara, 2000.

BENINGSSEN, Alexandre De., “Çarlık ve Sovyet Hakimiyeti Altında Türkler”, s., 159-181, (Çev: Kemal AYTAÇ), Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 41, İstanbul, Nisan 1986.

ÇAM, Esat.,”Milletler Arası Mali Sorunlar”, İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları, İstanbul,1967.

ÇELİK, Gülfettin.,”Balkanlar”, s., 223–280, Yeniden Yapılanma Sürecinde Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkelerinin Sosyo Ekonomik Yapıları ve Türkiye ile İlişkileri , M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No:9, İstanbul, 1998.

ÇIRAKMAN, Aslı., “Avrupa Fikrinden Avrupa Merkeziliğe”, s.,28-46, Doğu-Batı, Sayı:14, Şubat ,Mart,Nisan 2001.

ÇİFTÇİ, Murat.,”Geçmişten Günümüze Dünyada ve Türkiye’de Enflasyon”, s.,74-79, Öngörü, Sayı:1, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Mayıs 1999.

ÇOTUKSÖKEN, Betül., “Avrupa: Öznenin Doğum Yeri”, s., 47-52, Doğu-Batı, Sayı:14 Şubat, Mart, Nisan 2001, İstanbul, 2001.

DEVLET, Baran., “Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı”, s., 92-104, Avrasya Etüdleri, Cild: 2, Sayı:4, Kış 1995/1996, Ankara, 1996.

DEVLET, Nadir., “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri’ nin Sınırlarının Tarihi, Coğrafi ve Etnik Sorunları”, s.,30-39, Avrasya Etüdüleri, Cilt: 1, Sayı:4, Kış 1995, Ankara, 1995.

DEVLET, Nadir., “Batı’ da Rusya Türkleri’yle İlgili Çalışmalar”, s., 117-126, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:50, İstanbul, Ekim 1987.

DEVLET, Nadir., “Kazak Türkleri’nin Ayaklanması”, s., 151-162, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:48, İstanbul, Haziran 1987.

DOĞAN, Lütfi., “Din ve Toplum”, s., 75-81, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Konferansları- 17. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No: 2629, İstanbul, 1979.

FUKUYAMA, Francis., “Tarihin Sonu mu?”, s.,193-221, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya, (Der: Hakan YILMAZ), Hil Yayınları, İstanbul, Eylül 1993.

GLYN, Andrew., SUTCLIFFE, Bob., “Azalan Kar Oranları”, (Çev:Tülay ÖZYURT), Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler, (Der:Kemali SAYBAŞILI), Bağlam Yayınları, İstanbul, Kasım 1993.

GÜLBOY, Burak.,”Eski Yugoslavya’nın Dağılmasının Ardından Ortaya Çıkan Yeni Cumhuriyetlerin Bugünkü Siyasal, Askeri ve Ekonomik Durumlarına Genel Bir Bakış”, s.,81-92, Uluslararası İlişkiler Yıllığı 1997, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayını, Sayı: 1, İstanbul, 1997.,

GÜNGÖR, Özkan., “Kazak Edebiyatı”., Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Ankara, Şubat 1996.

GÜRLER, Kemal., “Anadilin Önemi ve Milli Kimlik” s., 109-115, Batı Avrupa Türkleri Federal Almanya’ da 30. Yıl, Avrupa Türk-İslam Birliği Yayınları, Frankfurt, 1992.

HACIOĞLU, Durmuş., “ Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri”, s., 60-111, Türk Ocakları Yüzyıllığı, (Haz: Yücel HACALOĞLU), Türk Yurdu Yayınları, Ankara, Temmuz 2000.

HAYİT, Baymirza., “Sovyetler Birliğinde İslam Araştırmalarının Temayülleri”, s., 183-200, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı:41, İstanbul, Nisan 1986.

HAYİT, Baymirza., “Türkistan Gerçeği”, s., 15-16, Azerbaycan Dergisi, Temmuz-Ağustos 1997, Bakü, 1997.

ILGAR, İhsan., “1917 Moskova İslam Kongresi”, s., 57-59, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 15, İstanbul, Mart 1988.

JAFFRELOT, Cristopher., “ Bazı Ulus Teorileri”, s., 54-65, Uluslar ve Milliyetçilikler, (Haz: Jean LECA), (Çev: Siren İDEMEN), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998.

JOWITH, Kenneth., “Leninist Yokoluş”, s.,120-133, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya, (Der:Hakan YILMAZ), Hil Yayınları, İstanbul, Eylül 1993.

JYRKANKALLIO P., “Günümüzdeki Türk Kavimlerine Umumi Bir Bakış”, s., 105-128, (Çev: Kemal AYTAÇ), Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 51, İstanbul, Aralık 1987.

KADİR, Zülfiye., “Rusya’ da Siyasi Müslüman Hareketleri” s., 48-56, Avrasya Etüdüleri, Cit: 3, Sayı: 2, Yaz 1996, Ankara, 1996.

KAHRAMAN, Hasan Bülent., “Avrupa: Türk Modernleşmesinin XANADUS’U, Türk Modernleşmesi Kurucu İradesinde Yeni Bir Bakış Denemesi”, s.,8-27, Doğu-Batı, Sayı 14, Şubat, Mart, Nisan 2001.

KAL’A, Ahmet(Proje ve Yayın Yönetmeni)., İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Ticaret Tarihi 1, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul, 1997.

KARAMISIR, Sami., “ Sömürülen Topraklar, Kaybolan Vatan, Türkistan”, s., 19-25, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 12, İstanbul, Aralık 1987.

KESİCİ, Abdulkayyum., “Glastnost ve Kazakistan”, s., 29-36, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 46, İstanbul, Nisan 1987.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, "Tarihsizliğin Marjından Marjinalleştiren Tarih Alanına Avrupa’ nın Kendini Ve Dünyayı İnşa Etmesi", s., 90-96, Doğu Batı, Sayı :14 ,Şubat ,Mart,Nisan 2001.

KORALTÜRK, Murat., “Henri PİRENNE (1862 – 1935) Yapıtları Ve Tezleri “, s., 111–121, İktisat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, Marmara Üniversitesi Uluslararası Ekonomik İlişkiler Araştırmalar Ve Uygulama Merkezi, İstanbul, Haziran 1995.

KURTULMUŞ, Numan.,”Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Göçü”, s.,205-221, Sosyal Siyaset Konferansları ,İ.Ü İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No: 5662/536/12(88), İstanbul, 1992.

LECA, Jean., “ Neden Söz Ediyoruz?”, s., 11-19, Uluslar ve Milliyetçilikler, (Haz. Jean LECA), (Çev: Siren İDEMEN), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998.

LERCH, Gunter W., “Kazakistan Sistemli Bir Şekilde Ruslaştırıldı”, (Çev: Adnan ŞENOCAK), Türk Dünyası Tarih Dergisi, İstanbul, Mayıs 1990.

MANDEL, Ernest., “Fazla Üretim”, s.,225-241, (Çev:Nuray BOZBORA), Liberalizm. Refah Devleti. Eleştiriler, (Der:Kemali SAYBAŞILI), Bağlam Yayınları, İstanbul., Kasım 1993.

ORTAYLI, İlber., “20. Yüzyılda Türk Dünyası”, s., 23-31, Türk Yurdu Yüzyıllığı, (Haz: Yücel HACALOĞLU), Türk Yurdu Yayınları, Ankara, Temmuz 2000.

ÖKSÜZ, Enis., “ Sosyal Değişme”, s., 135-147, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Konferansları- 12. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971.

ÖZBİLGİN, Tarık., "Antinatüralist Sosyoloji Anlayışı Açısından Liberalizm Fenomeni", s.,61-79, İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası, Ord. Prof. Dr. Şükrü BABAN Armağanı, Cild No: 40, İstanbul, 1984.

RESULZADE, Mehmet Emin., “Çağdağ Azerbaycan Tarihi”, s., 23-26, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 53, İstanbul, Mayıs 1991.

SANTAMARIA, Yves., “Ulus Devlet: Bir Modelin Tarihi”, s., 20-30, Uluslar ve Milliyetçilikler, (Haz: Jean LECA), (Çev: Siren İDEMEN), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998.

SARINAY, Yusuf., “ 21. Yüzyıl Başlarında Türk Milliyetçiliği, Milliyetçi Teşkilatlanmalar ve Etkileri” s., 33-57, Türk Yurdu Yüzyıllığı, (Haz: Yücel HACALOĞLU), Türk Yurdu Yurdu Yayınları, Temmuz 2000.

SAYDAM, Abdullah., “Kuzey Kafkasya’ daki Bağımsızlık Hareketi”, s., 302-336, Kıbrıs’ tan Kafkasya’ ya Osmanlı Dünyası’ nda Siyaset, Adalet ve Raiyyet, Derya Yayınevi, Trabzon, 1998.

SAYDAM, Abdullah., “Rus Sömürge Siyaseti ve Kafkasya”, s.,337-379, Kıbrıs’tan Kafkasya’ ya Osmanlı Dünyası’ nda Siyaset, Adalet ve Raiyyet, Derya Kitabevi, Trabzon, 1998.

SPULER, Bertold., “ 1942’ den Beri Rusya’ daki Müslümanların Durumu”, s., 207-213, (Çev: Eşref Bengi ÖZBİLEN), Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 63, İstanbul, Aralık 1989.

ŞAHİN, Musa., “Sosyal Değişmede Vakıfların Rolü”, s., 231-247, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Konferansları- 21. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No: 4321, İstanbul, 1986.

TAŞMUHAMMEDOV, B. O., vd., “Aral Denizi’ nin Ekolojik Sistemini ve Biyolojik Verimliliğini Tekrar Eski Durumuna Getirme Projesi”, s., 63-68, Avrasya Etüdüleri, Cilt: 2, Sayı: 2 Yaz 1995, Ankara, 1995.

TUNA, Orhan.,”Sanayi kapitalizminin İlk Dönemlerinde Sanayi İşçilerinin Durumu”, s.,1-15, İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası, 50.Yıl Armağanı, Cilt: 44, İstanbul, 1988.

ÜRER, Levent., “Türkiye’ de Ulusçuluk”, s., 115-127, Uluslararası İlişkiler Yıllığı 1997, Sayı:1, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Yayını, İstanbul, 1997.

VELİYEV, Teymur., “ İktisadi Müstakillik”, s., 1-14, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 43, İstanbul, Temmuz, 1990.

WENDEN, Catherine Withol De., “Ulus ve Yurttaşlık: Hem Rakip, Hem Ortak”, s., 39-48, Uluslar ve Milliyetçilikler, (Haz: Jean LECA), (Çev: Siren İDEMEN), Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 1998.

WURM, Stephan., “ Özbekçe”, s., 139-184, (Çev: Mehmet AKALIN), Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 62, İstanbul, Ekim 1989.

YILMAZCAN, Dilek (Çev)., “ H. BARRON’ un Raporu”, s., 142-143, Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları, (Der: Nezh VARCAN), TC Maliye Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 2000/355, Ankara, 2000.

YILMAZÇELİK, İbrahim., “Bolşevik İhtilali Sonrasında Batı Türkistan’ da Meydana Gelen İsyen Hareketleri”, s., 57-62, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı: 35, İstanbul, Yurdu Yayınları, Ankara, Temmuz 2000.

Z (Rumuz Ad Kullanmıştır)., “Stalin Mozolesine Doğru”, s.,62-119, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya, (Der:Hakan YILMAZ), Hil Yayıncılık, İstanbul, Eylül 1993.

ARŞİV BELGELERİ, ANSİKLOPEDİLER

AnaBRITANNICA., “Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”, maddesi, 3. Cild, ?, ?.

AnaBRITANNICA., “Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” maddesi, 17. Cild, ?, ?.

AnaBRITANNICA., “Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” maddesi, 20. Cild, ?, ?.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri I, Yayın No: 4. Ankara, 1993.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Yayın No: 3, Ankara, 1993.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Armenians in Ottoman Documents (1915 – 1920), Yayın No: 25, Ankara, 1995.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü., Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar’ da Ermeni Mezalimi III, (1919 – 1920), Yayın No: 34, Ankara, 1997.

Hüseyin Nazım Paşa., Ermeni Olayları Tarihi I, 2. Baskı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No: 15, Ankara, 1998.

TURANLI Rona., İŞGÜDEN, Tamer., Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, Kasım 1987.

EK-1 : TÜRKİSTAN VE KAFKASYADA ARŞİV BELGELERİ

OSMANLI NÜFUZU'NA DAİR OSMANLI

AZERBAIJAN HANLARININ OSMANLI DEVLETİNE BAĞLILIKLARI VE DAĞİSTAN HANLARININ TİFLİSİ ALMALARI

[Azerbaycan hanlarının Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarına ve Dağıstan hanlarının Tiflis üzerine hücum etmeye istekli olduklarına dair Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa tarafından gelen tahfîrât ile Azerbaycan hanlarından, İshak Paşa'ya gönderilen

evrakların padişaha arz olunması üzerine Tiflis'in ele geçirilerek gereği gibi düzenlenmesi hakkında hatt-ı hümayûn.]

(1202) (1798)

Şevketli Kerâmetü Mehâbedü Kudretü Veliyy-i Ni'met'in Efendim Pâdişâhım,

Azerbaycan hanlarının Devlet-i Aliyye'ye olan meyli ü inkıyâdına ve Dağıstan hanlarının Tiflis üzerine hücumına olan şevk ü hâşşekirne dair Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa kulları tarafından bu def'a tevârüd eden tahfîrât ve Azerbaycan hanlarından paşa-yı mûmâ-ileyhe gelüp tahfîrât-ı mezkûresiyle der-hâm-ı müfess-kârâra tesyir olunan evrak mâdde-be-mâdde hülâsa ve iktilâsı bâlâsına sûrûhle işâret ve takımıyla tebe-i ulıylarına arz olundu. Manzûr ve ma'lûm-ı hümayûnları buyuruldukdâ emr ü fermân şevketli kerâmetü mehâbedü kudretü veliyy-i ni'met'in efendim pâdişâhım hazretlerindir.

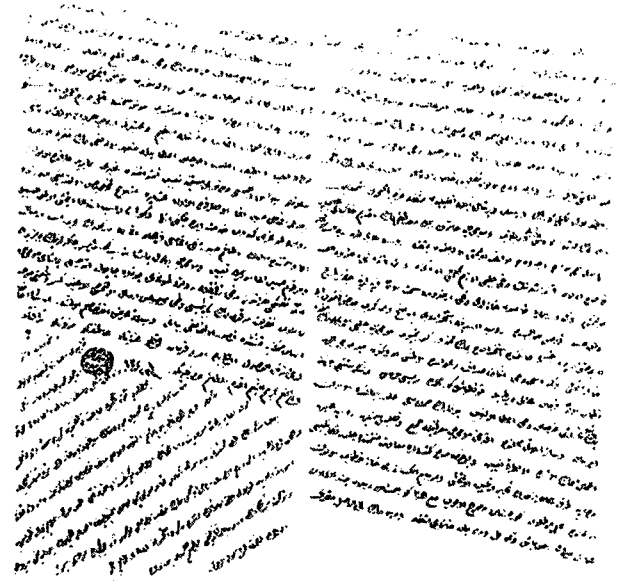
Benim vezîrim,

Hemân matûb ve ehemm Tiflis tarafına hücum Tiflis'i kabza-i tasarruf-ı sülûk eylemek ve gayri iktilâsınca tanzimleri görülmek Cenâb-ı İfudâ-yı Mûte'âlden istid'â olunur.

[1202]

BOA. Hatt-ı Hümayûn, nr. 1164

BOA. Hatt-ı Hümayûn, nr. 35138

**KAYNAK: T.C BASBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜD.
Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk
Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair
Arşiv Belgeleri .Ankara 1993**

OSMANLI DEVLETİNE BAĞLILIKLARININ DEVAMINI SAĞLAMAK İÇİN
DAĞİSTAN İLE GÜRCİSTAN HAN VE ÜMERÂSINDAN BAZILARINA
MEYHURLER GÖNDERİLMİŞ

[Devlet-i Aliyye'ye bağlılıklarının devamını sağlamak Rusya aleyhine işler yaptırarak ve bunları bir arada tutmak için Şehi esbi Müftüsü Çelebi Efendi, Dağıstan ümerâsından Mehmed Said Bey,

Gürcistan han ve ümerâsından münâsib olanlara, Dağıstan baskığı kendisine ihsan olunan Mahmud Bey'e, Erzurum'da oturan Tiflis Hanzâdesi Aleksandr'a, Açıkbaz Hanı Vahuk Han'a, Hâtinzâde Mustafa Bey vevâir ileri gelenlere vevâir üzere gönderilen sanur kürk, kılıç, şal, atçe ve atlarına münâsib şekilde dağıtıldığına dair Erzurum Vâlisî Galip Paşa'nın kâimesi üzerine Aleksandr Han'a gönderilen emrin de verilmeyerek iade edildiği, Açıkbaz Hanı Vahuk Han'ın istediği emr-i şerifin gönderildiğine dair sadrazam'ın derkenârı ve padişahın hatt-ı bümâyânı.]

23 Z. 1243 (6 Temmuz 1828)

Devletü İnkıyulü Âüfeliü Re'feliü Muruvvetü Veliyyu'n-ni'am Kerimü'ş-Şeym Efendim Sultânım Hazretleri,

Şükrî Muftüsü Sâlık Çelebi Efendi dâ'irleriyle emrâ-yı Dağıstan'dan Mehmed Said Bey'in bundan âkdenke Donsa'âdet'e vürûdlarında ikizâ edenlere hâzînci tensilî buyurulan evâmîr-i âliyye tasdir ve mûmâ-Beyhimdy'a süyye verilmek vechile talif ve tesyir buyurulmuş olmaksızın nâşî Dağıstan tarafına olan evâmîr-i celilenin münâsibi vechile irâ ve bu tarafda olanlara kendülerine rûsâ ikizâ etmiş ve Karşî Hâtinzâde Mustafa Bey'in Karapapak takımıyla istihdâmının re'y-i çâkeriye ihlâsî ve Dağıstan ve Gürcistan hân ve ümerâsından münâsiblere verilmiş için bol yenî ve konuş semmür kürkler ve süyûf ve şallar irsâl buyurulmuş olduğuna binâ'en lâzım gelenlere Flâs ve bunlanlan muktezâ olanların ikizân bâzında şerç-res-i vürûd olan emir-nâme-i sâmi-i vekâlet-penâhileri mâfâd-i münâsib dahi karîn-i idrâk-i becdעי olmuş ve zikr olunan âidâ vusûl bulmuş olmağa münâ-ileyh Said Bey'in Dağıstan'a olan evâmîr-i şerife ile mahalline irsâl Anapa tarafına mütevakıf ise de süfün-i düşman zühûrüyün hâzîrâ deyyâl olduğundan bir takrid gönderilmek mümkün olup olmadıği sa'âdetli Tralzon vâlisî hazretleri bendelerinden evvel emirde istilâm birle mûmâ-ileyh Çelebi Efendi Ardahan'a hânesine gidüp emrâ-yı mûmâ-ileyhim Erzurum'da kalması ve rûd-yı ta'yînâ ve rûyâe olunmuş ve şimdiki hâle Anapa'dan tesyirin tariki olmadıği cevâbi müşâfâr-ileyhden vürûdla mûmâ-ileyh Said Bey'in Dağıstan'a imrân bâ-avn-i hazret-i Hüdâ Gürcistan'dan yol açılmağa tevaküf olmuş olmaksızın nâşî mûmâ-ileyhin bu tarafda olan hüyük birâderi Mahmud Bey'e ihsân buyurulan hanlık emr-i âlisîyle pûşke-i re's için sâllû'l-beyyân şallardan birisi rûd ve bol yenî semmürün birisi lûsâ ve iki ün beş yüz gurusu harcârâh ve beş re's esb verildip Dağıstan'a olan evâmîr-i celile dahi mûmâ-ileyh Said Bey'e tevdi'an Çıldır Eyalü tarafına irsâl ve Erzurum'da olan Tiflis hanzâdesi Aleksandr Han'ın dahi

bir kâ'a bol yenî kürk ve bir soyl ve bir şal ile tayyînder başka harcaran için şimdilik yedi bin beş yüz gurusu ve esbîr verildi ve mûmâ-ileyh Hâtinzâde Mustafa Bey mukaddem hâk-i pâ-yî âfikerine irsâl olduğuna üzere Erzurum'da tevkiif olunmuş olduğundan başka Rusya seferi nihûründe hasber-i celî Karşî olan karındağlarının dahi celbi lâzım geleni idüğünden dâir karındağ Erzurum'a celb olunmuş ve kendî ne'yeriyle Karşî'den hânelere dahi Erzurum'a seni olan karyelerine çıkarılmak üzere hâceliyle Karşî havâlisinde Rusya üzerine istihdâmlan in sahha ve in kealbe bâzı nukûl ile uyanmış ise de Alûsha cânibinde istihdâmında pek mahûr görünmeyüp mûmâ-ileyh Çelebi Efendi bunun hakkında ta'ahhüdler etmiş ve kendisi dahi tesbîr-i sadâkat dâ'irasında olmuş idüğünden mûr-i mûmâ-ileyhe hâzîr olan fermân-ı âlî verilmesiyle konuş kürkün birisi lûsâ ve teng-deşâğî cihcîyle bin beş yüz gurusu harçlık dahi rûd olunup bunların cümlesi Çıldır Eyalü'nde olan Karapapak vevâir ilâti mahallinde efendi-i mûmâ-ileyh mar'ifetiyle cem' ve 'ilâsi senelerine Rusya aleyhine emâl etmek üzere ot taraf ta'yîn ve bu husûsda kendülere mu'avenet zamanında Çıldır beylerbeyisi bendelerine taraf-ı şer'îcînden tahîr ve tehyân olunmuş ve mesûm Aleksandr Han'a hâzîr olan emr-i âlîde âlef-nâk Gürcistan masarrah olup ma's-hâz Gürcistan denilen çend ülkeden ibâret olarak Açıkbaz ve Göril ve Dadyan banları başka ve mesûmün fir'âsi makâmı Tiflis olduğundan gayri Alûsha'da mukim olup çökden beri Açıkbaz tevâdîyle bir-î muhâbere ekserisini taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye celb ve imâl etmiş olan Açıkbaz hanzâdesi Vahuk Han'ın ve Göril ve Dadyan'ın mesâlihine uymayacağı mûlâhaza olunmak ve Göril'e dahi başkaca hanlık emr-i şerifî irsâl buyurulmuş olmak mûlâbesesiyle Aleksandr Han'a olan emr-i âlî verilmeyüp mukaddemce taraf-ı çâkeriden irsâl kılınmış vechile Açıkbaz için mesûr Vahuk Han'a başka ve mesûm Aleksandr Han'a dahi Tiflis Sancağlığı başka evâmîr-i celile muktezâ görüldüğünden ot emr-i âlînin râdesine itisâs ve size fermân-ı âlî dahi gelecektir deyy mesûmuna tezkâr ve mesûr Vahuk Han'ın doğrusu bir müddetden herü sadâkat ve gayretî meşhûd ve kendüye asker terfîli mümkün olduğunda Açıkbaz'ı zabt ve Devlet-i Aliyye'ye vâhûdîyeci edeceği râ-nâmûd olduğundan ana dahi bir bol yenî kürk ve bir soyl ve bir şal gönderilmiş ve reho misillü Erzurum'da olan karındağın re's-i sühârına bir şal sanılmış idüğünden mâ'âdî Göril müdiresi olan Sofya ricâlden ziyâde secl'a ve sâbika olduğuna mebnî oğluna bir soyl ve bir şal tahsis ve kendüsüne dahi bu tarafda kıymetdâr bir cârşal tedârik birle talif ve terçibi mu'tazammun cânâ-çâkerîncînden mesûmıyeci bir kâ'a mektûb tasvir ve Göril'e askerle duhûl üzere olan Acaralı Kapucubâşı Ahmed Bey'in yanıtla bul müp askerinin zihârî ort ve çaput ve talana sâpıdınımamasına nezâret etmek üzere dâ'ire-i becdעiden bâ-buyuruldu ta'yîn olunana mu'temed bir bendelerine evdi'an tesyir olduğuna

mûte'âkub mesûmenin dahi oğluna kılıç ve kaftan istûd'asını hâvî Ahûsha'ya gelen kâğıdı bu cânibe gönderilmiş olduğundan tevâfuk etmiş olduğu ve Bâyezid tarafında olup Behlül Paşa bendeleriyle uyşamadığından Muş semine nakli lâzım gelmiş olan Sebiki Aşîrcü Ağası Süleyman Ağâ şâire nisbete müstakim ve aşîrcü erbâb-ı harbden olmaksızın nâşî bu taraf celb ve talif ve hilâf ve harçlık rûsâiyle mûte'âhhih olduğu bin nefere Karşî sa'âdetli Sivas vâlisî hazretleri ma'lyeüne ta'yîn kılınmışından gayri Bâyezid tarafında olan Zeylanlı Ağası Hüseyin Ağâ ot tarafda olan aşâyirc başbuğ tahsis olduğuna sürtekle Rcvan'a doğru gidüp hidmet edeceğine irsâl ve kürk ve esb istûd'â etmiş olmak hasebiyle ana ve semtinde olan bir takım Hâydaranlı Ağası Perhad Ağâ'ya birer kürk ve birer esb irsâl ve merkûmî Hüseyin Ağâ serkenle ta'yîn ve mûmâ-ileyh Behlül Paşa münâsibi görür ise çâkerîncînin Bâyezid'de olan 10fenkci nefere'tundan dahi terfîli Rcvan'a doğru bunlara çaput etdimesi paşa-yı mûmâ-ileyhe yazılıp nefere't-ı merkûmînin binbaşısı dahi mahûs irsâl olunmuş olmağın kesir-i düşmanı mücib esbâb-ı mümkünce teşebbûsde kusûr olunmadıği beyânı vesile-i arz-ı ihlâsîm olmuşdur. İnşâ'allâhu te'âlâ ledâ-çşrefli-vusûl ol bâbda emr ü fermân devletü inkıyulü âüfeliü muruvvetü re'feliü veliyyü'n-ni'am kerimü'ş-şeym efendim sultânım hazretlerindir.

Fi 23 Z. 1243

Mühür
Callib

Erzurum vâlisî kullarının kâ'imesidir. Fozleke-i me'âlî ma'lûm-ı hümâyûn-ı mülûkâneleri buyurulduğu üzere mukaddemce Dersu'âdetlerine vürûd eden Şehî Müftüsü Sâlık Çelebi Efendi dâ'iri ise emrâ-yı Dağıstan'dan Mehmed Said Bey bendeleriyle Dağıstan için gönderilmiş olan evâmîr-i âliyyenin münâsibi vechile mahalline irsâl ve rûsâine ve Dağıstan ve Gürcistan han ve ümerâsından münâsiblerine li-ecel'î 'idâ gönderilen kürkler ve kılıç ve şallara dair yazılan mektûb-ı çâkerîncînin vusûlünü ve ot bâbda icrâ eylediği usûl-i muktezâyemîn boyfıyyetini ve Göril'e başkaca hanlık emr-i şerifî gönderilmiş olduğuna binâ'en Aleksandr Han'a olan emr-i şerifî verilmeyerek li-ecel'î-tesbîl 'idâ ve tesbîl olunmuş olduğuna mu'tazammun olmağla manzâr-ı me'âlî-meşfûr-ı şâhâneleri buyurulmak için arz u takdîm kılınmış ve mesûm Açıkbaz Hanı Vahuk Han için müşâfâr-ileyhin bundan âkdenke iş'ârına mebnî istediği emr-i şerifî tasdir ve tesyir kılınmış olmağla 'idâe etmiş olduğu emr-i âlî bir-î-tesbîlî mesfûr Aleksandr Han'a dahi Tiflis Sancağı için başkaca emr-i şerifî tasdir ve tesyir kılınacağı ve kendüsüne dahi münâsibi vechile cawb-nâme tahriiriyle bunların günbegün cânib-i Devlet-i Aliyye'lerine gormiyet üzere temâyülleri için ihtizâs vechile talifleri esbâbınan istisbâline himmet eylemoss

busûsları tahîr ve tezkir olunacağı ve müşâfâr-ileyhin iş'ârı eylediği kimesnelerin istisbâli-i celb ü istimâletlerine dair tedbîr-î isâbet kabîlinden (bu' caccümle Göril müdiresine şal ve oğluna şal ve soyl irsâl ve Acaralı Ahmed Bey' bu tarafdan tehrîr te'âlâde hâcel kalmakızın Göril'e sa's ve istihâl münâsib olmuş ise de Göril müdiresinin oğlu David Han'a taraf-ı şerifî çeben-şâhîlerinden bugün ihsân-ı hümâyûnları buyurulan otun gûdâğı seyf-i husûsî mabz-ı kerâmet ve ana ve oğlunun fevku'l-gâyye bâ'is-ı mesrûriyet ve mübâhâlları olacak bir boyfıyyet olmaksızın nâşî tikk sânsâ-i ilhâm-ıyârâ-yı zülûhâbîleri üzere seyf-i mezkûrun taraf-ı şerifî pâdisâhânelerinden bân-ı mûmâ-ileyhe li-ecel'î-talif ihsân-ı hümâyûnları buyurulduğu yazılacak müzebbob fermân-ı âliyye dahi derç olunarak irsâl olunması pek münâsib olacağı bugün nezd-i çâkeride ser'âşker paşa vevâir me'mûrîn kulları bâzı oldukları bâlde tezekkür ve istihân ve du'â-yı devâm-ı ömr ü şevket-i şâhâneleri vird-i zebân kılınmış mübât-ı ilm-ü âlikeri buyurulduğunda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizdir.

Callib Paşa'nın işbu kâ'imesi manzûr-ı ve me'âlî ma'lûm-ı hümâyûnum olmuşdur. Şârhde beyân olduğuna vechile ihtizâsına göre vâli-i müşâfâr-ileyhe cevâb tahîr ve irsâl niursun. Sübhânallâh, vâli-i müşâfâr-ileyhin ot tarafda tutmuş olduğu usûl ve tedbîr bu tarafda tutulan usûle tevâfuk eylemiş. İnşâ'allâhu Devlet-i Aliyye'miz hakkında mukaddime-i hayırdır.

BOA. Hatt-ı Hümâyûn, nr. 36138

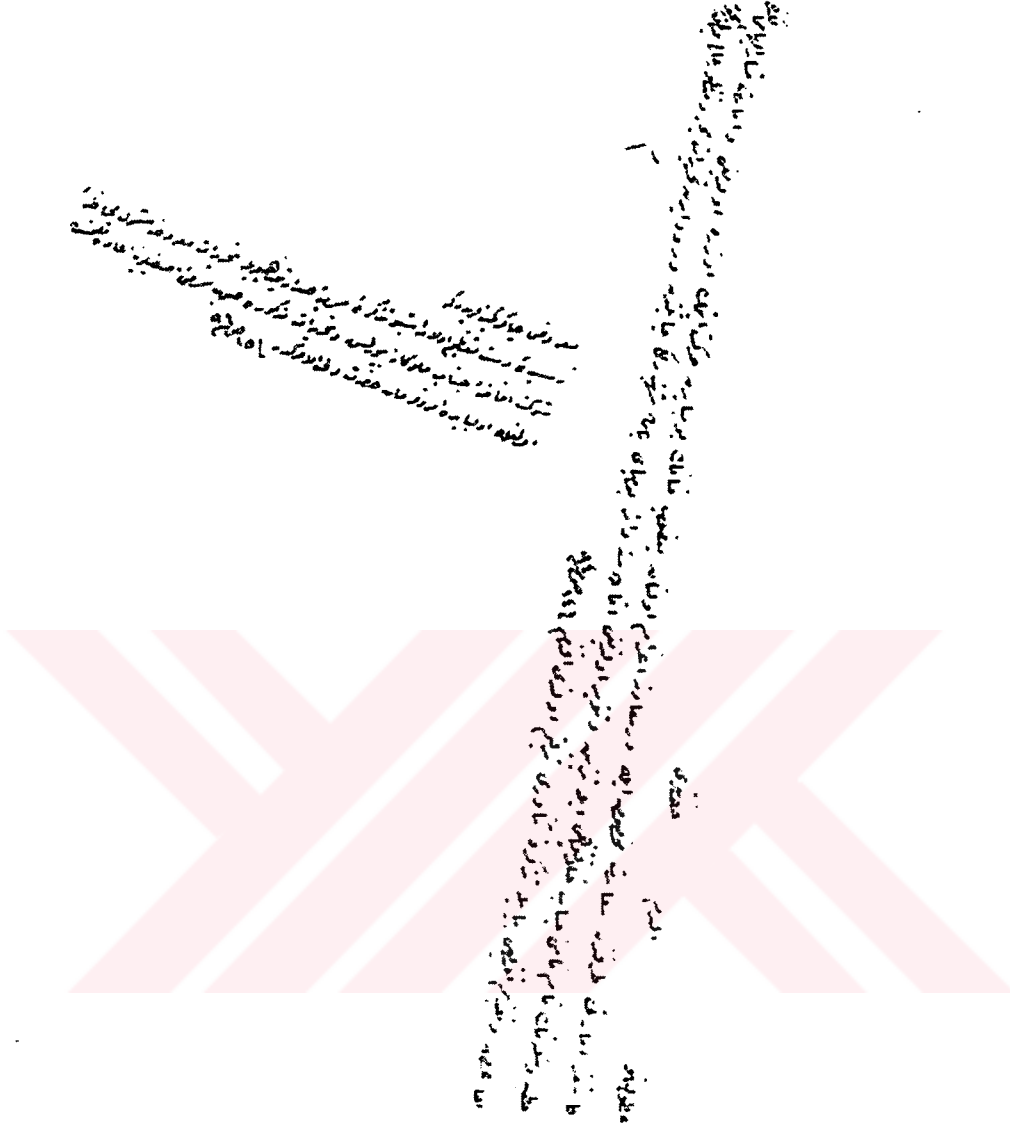
OSMANLI DEVLETINI BAĞLIKLARININ DEVAMINI SAĞLAMAK İÇİN
DAĞIŞTAN İLE GURCİSTAN HAN VE İMERASINDAN BAZILARINA
HEDİYELELER GÖNDERİLMESİ

BKA. Hatt-ı Hümâyın, nr. 36138

**KAYNAK : T.C BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜD.
, Osmanlı Devleti ile Kafkasya , Türkistan
ve Kırım Hanlıkları Arasındaki
Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Yayın
No :3 ,Ankara , Haziran 1992.**

KAŞGAR'DA PÂDİŞAH ADINA SIKKE BASTIRILIP HUTBE
OKUTULDUĞU

K6 - BA. İrade-Hüs. ve. n° 16500

Aulîcelî Efendim Hazretleri,
Kaşgar Emrihi tarafından sefâret-i mahsusâ ile Dersâ'âdet'e r'âzîm olunan Ya'kûb
Hân'ın Bombay'dan hareket üzere olduğu ve emâret-i müşârrûh-ileyhâ
memlûkünde hutbe ve sikkenin nâm-ı nâmî-i cenâb-ı hilâfet-ponâhî ile tezyîn ve tenvîr
otundadığı üfâdesine dâ'ir Bombay Başşehbenderliği edâibinden vürûd eden tahfîrât
mâcerred manzûr-ı âli buyurulmak için kâffen arz ü takdîm kılındığı beyânıyla tezkîr-ı
senâverî terakim olundu efendim.

Fi 14 S. sene [12]94

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki,
Reside-i dest-ita'zîm olan İğbn tezkîre-i sâmiye-i sâdaret-ponâhîleriyle
tabîrât-ı ma'rûza meşmûl-i fihûza-i şevket-ifâza-i cenâb-ı müfûkâne
buyurulmuş ve tahfîrât-ı menkûre sa'vbi-sâmi-tâsafilerine i'âde kılınmış
olmasıyla ol bâbda emr ü fermân hazret-levlîyya'l-emrîndir.

Fi 15 S. sene [12]94

KAYNAK : T.C BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜD.
, Osmanlı Devleti ile Kafkasya , Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki
Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Yayın No :3 ,Ankara , Haziran 1992.

DEVLET-I ALIYYE'NİN AZERBAJCAN, GÜRCİSTAN VE
DAĞIŞTAN KONUSUNDA ÖNCELİKLE
YAPILMASI GEREKEN İŞLER

[Osmanlı Devleti'nin öncelikli işlerinin Gürcistan maddesiyle
Rusya elçisine verilecek cevap, sonra da misafir olarak bulunan
Dağıştan Hanı Ahmed Han'a verilecek cevaba yazılması gerekli olan
maddelerin düzenlenmesi ve Azerbaycan hanlarının nizamları ve
cevapları ile, Osmanlı Donanması'nın tamamlanıp bazı hâle
getirilmesi olduğuna dâir hatt-ı bümâyn]

(1197) (1783)

Evvelâ Gürcistan maddesi ve Rusya elçisine verilecek cevâb, sâniyen
misâfir olan Dağıştan Hanı Ahmed Han'a verilecek cevâb ve tahfiri muktezî
olan maddelerin tanzîmîleri, sâlisen Azerbaycan hanların cevâbları ve nizamları,
râbi'an bizim donanmamızın tekmilî ve nizam-ı hâli ve hâzır luj âmâde olması.

Benim Vezîrim,

Devlet-i Aliyye'min akdemü'l-umûru olan maddelerdir. Bî'l-ittifâk
gayret ü es'îy [û] ihtimâm günleridir.

[1197]

BOA. Ali Emîrî I. Abdülhamîd, nr. 365

اولاً و ثانياً
تأنيماً
جواباً
فإننا
وإبعائهم
إلى
بسم
دفع
عذرة

BOA. Ali Emîrî I. Abdülhamîd, nr. 365

KAYNAK : T.C BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜD.
Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv
Belgeleri 1, Yayın No :4 ,Ankara , 1993

77 - BA. Arşiv-Akarsay, m. 1788

Arifedü Efendim Hazretlen,

Ma'âm-ı âli buyurulduğı vechile Hokand Hükümeti tarafından mukaddem derbâr-ı şevket-karârâ gelmiş olan sefirlerden birisi geçende memleketine avdet eylem olduğu misillü dilğeri Seyyid Ya'kub Efendi dahi bu kerre avdet emek arzısuna bulunduğı beyânıyla teffen arz u takdim kılan takririnde hâmi oğduğı nâme ba'î hodâyânın takdim zamanında huzûr-ı hümâyûn-ı hazret-i şehen-şahiye rûsâ olmasını v nâme-i mezkûrda cevâb-nâme-i hümâyûn tasviriyle Kâşgar iklini hükmi Ya'kub Hân; İ Hüdayar Hân'a birer kat'ı nişân-ı âli-i Osmanî ihân buyurularak kendisiyle refâkatında bulunan Lütfullah Ağa'ın dahi birer nişân-ı hümâyûn nâ'hiyetlerini rocâ ve orlarında islah-ı esfihâ ve tazelm-i ahvâl-i askeriyeye sarf-ı mesâ'î olunmak üzere nümüne olarak iki adet iğneli ve iki adet dahi çeşneli tüfek ile asker-i pâhâne neferâtından ümerâsına kadar kitâd eyledikleri elbise-i resmîyeden birer kat elbisenin i'âsına mîsâl'ade-i seniyye şâyân ve rûfahâsıyla berâber Dersâ'âdet'den İskenderiye'ye kadar yol masrafları ihân buyurularak İskenderiye'den öze tarîfçe mu'âvenet-i muktezîyenin ifâs için fehâmetü devicillü Hidiv-i Mısır hazretleriyle Bombay hüküme birer tavsiye-nâme verinmesini dahi istid'â edip eğerçî bu makûle nâme ve hodâyânın kabûlü emsâlî itirazından ise de oralar el-ân hâl-i iğışyâda olarak Hokand Hükümeti henüz bir zâde takarrir edemediğinden kendileriyle mübâceroye mahâb görülemediği cihetle ve sâ'ir ta'zî esbâb ve müdâ'aya nazaran efend-i mürâ-ileyhin getirmiş olduğu nâme ve hodâyânın kabûlü ve kendisinin huzûr-ı hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet penâhiye müsillü ve nişân i'âsı uyamayacağından bunlardan sarf-ı nazarla fakat nümüne olarak ikişer adet iğneli ve çeşneli tüfek ile neferâtın âmerâya kadar birer kat elbise-i askeriyyenin i'âsı ve elçi-i mürâ-ileyhe beş bin guraş atıyye-i seniyye i'âsı mukaddemâ şeref-sudûr buyurulan izde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâ-yı celîlinden bulunarak bu akçe

Hazine-i Celîle'de mevkiûf olduğü cihetle hazîne'den kendisine i'â edirileceğinden Hidiv-i müşârun-ileyh hazretleriyle Bombay hüküme istediği tavsiye-nâmelerin tasûle ve i'â edimesi hakkında her ne vöçhile emr ü fermân-ı me'âli-üvân-ı şehen-şahi şeref-sudûr u sudûr buyurular ise mîzâ-i hükûm-i celîline ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkûm kündü efendim.

Fi 28 Ca. sene [12]85

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridür ki,

Ziver-i dest-i i'zâs olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneliyle takrir-i mezkûr mânu'ar-ı me'âli-mevfûr-ı hazret-i pâdişâhi buyurulmuş ve ber-müceb-i istizân hidiv-i muşârun-ileyh hazretleriyle Bombay hüküme istediği tavsiye-nâmelerin tasûle ve i'â edilmesi müte'allik ve şeref-sudûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne mantûk-ı munifinden olarak takrir-i mezkûr yine savb-ı sâmi-i düstûrlerine i'âde kılınmış ol-mağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 29 Ca. sene [12]85

**KAYNAK : T.C BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜD.
, Osmanlı Devleti ile Kafkasya , Türkistan
ve Kırım Hanlıkları Arasındaki
Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Yayın
No :3 ,Ankara , Haziran 1992.**

OSMANLI SAVAŞ ESİRLERİNE RUS VE ERMENİ ZULMÜ

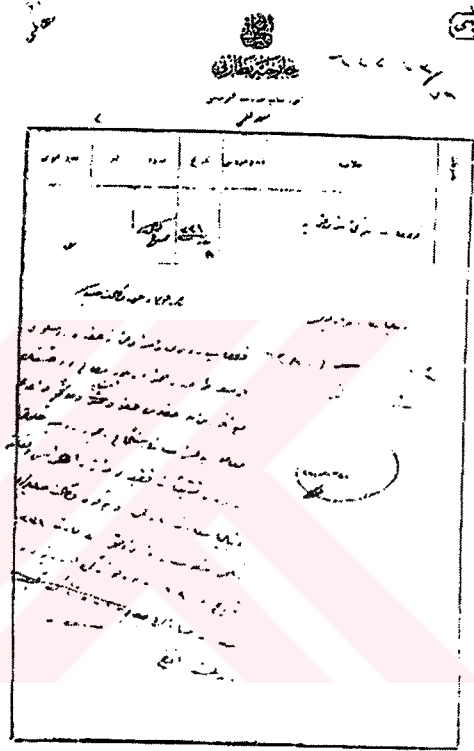
Bâb-ı Âli
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiyye Müdüriyyet-i
Umûmiyyesi
Mühimme Kalemi

Hülasa: Kafkasya'daki
Üserâ-yı Osmâniyye
Târîh 8 Mart senesi 11331

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine

Kafkasya'da bulunan Üserâ-yı Osmâniyye hakkında Ruslar ve Ermeniler tarafından icrâ edilen mezâlim ve vahşetin men'â-i tekrâr ile haklarında hukûk-ı insânîyye ve devhiyye kavâ'idince mu'amele edilmesi esbâbının istikmâlî için Rusya Hükûmeti nezdinde teşebbüsât-ı kat'iyye ve mu'essire icrâsı defâ'atle İtalya Sefâretü'ne yazılmış ve bu kerre vekâlet-i cefileleri ikinci şub'asından vârid olan 2 Mart 11331 târihi ve 109 numarolu tezkire üzerine de sefâret-i müşârin-ileyhâya tebligât-ı mukteziyye itâ edilmiştir efendim.

BOA. HR. HU, Kr. 122/4

BOA. HR. HU, Kr. 122/4

**KAYNAK : T.C BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜD.
Armenians In Ottoman Documents
(1915-1920) Ankara,1995**

EK-3 OSMANLININ BATI TÜRKİSTAN İLİŞKİLERİNE DAİR OSMANLI ARŞİV

yerlilerinin tesviyesi hususunda gerekenin yapılmasına dair irade.]

(1255) (1840)

Iran Devleti Elçisinin Mektûbu Tercümesidir,

Memleket-i Azerbaycan ma'denleri için çend nefer ma'dencinin irsâli husûsuna misâ'ade-i seniyye isâhsâli İran Devleti tarafından cânlı-ı âcizânıme işâr olunmuş olduğuna mebnî Gümüşhâne Ma'deni'nden üç dört nefer mahâretü ve ustâd ma'denî (muhâbi birle ücret-i mu'tedile ve malzeme-i sairicilerine taraf-ı âcizden gönderilecek âdem ile lâ'î mukâbele karar vererek hemân Azerbaycan tarafına izân olunmaları husûsı ma'den-i mezkûr emânine tahfîr ve tenbîh buyurulması mâtenenâzâr deyi müharredir.

Hâk-i Pây-ı Devletlerine Mâ'rûz-ı Bendeledir ki,

Dersâ'adet'de muksim İran Devleti elçi-i muhtâr şüfêdâ Mirzâ Cafer Han hazretlerinin icfen takdîm-i hâk-i pây-ı âlileri kılınan bir kit'a mektûbu ıcrümesi me'âlinden ma'lûm-ı âlileri buyurulacağı vechile Azerbaycan ma'denleri için devlet-i müşârûn-ileyhâ câmbinden Gümüşhâne Ma'deni Hümâyûn'undan çend nefer ma'denî gönderilmesi talib olunmuş ve Devlet-i Âliyye ile devlet-i müşârûn-ileyhâ beyinde derkâr olan muhâdenet-i kâmilâ itikâzına bu makûle itimâsân is'âfi lâzîmeden bulunmuş olmağa ber-müceh-î istûdâ mezkûr ma'dencilerin irsâli kılınması hakkında ne vechile emr ü irâde-i seniyyeleri mü'e'alik buyurulur ise ıcrâ-yı itikâzına âtikâr olunmak üzere keyfiyyein sôy-i çâkerlye işân bâbında emr ü fermân hazret-i men-izhû'l-emindir.

Ma'rûz-ı Bendeledir ki,

Me'âlî tezkîre-i devletleri ve elçi-i mûmâ-ileyhin mektûbu tercümesi mü'eddâs rehîl-i ikân-ı âcizânem oılmış ve Devlet-i Âliyye ile devlet-i müşârûn-ileyhâ beyinde derkâr olan muhâdenet-i kâmilâ itikâzına bu makûle itimâsân is'âfi lâzîmeden ise de beyândan müstâjîf olduğu

üzre ma'âdin-i hümâyûn-ı şâhânemâ müt'eddeden nizâm-ı müstahseneye rabtı zımında her tarafından çend nefer ma'denî talib olunmakta idüğü derkâr ve bu cihette ma'denî amelesinin ziyâde hürûmu olacağı âşikâr ve bu takrib amele-i mezkûraeden bir neferinin hârice gönderilmesi hayr-ı lîmânda olmayacağı vâreste-i kayd-ı işâr ise de çünki devlet-i müşârûn-ileyhâın itimâsân is'âfi müstetilm bulunduğundan çend nefer ameleinâ dirîğ olunması pek de tevâz olunmayacağından itimâs olunduğu vechile Gümüşhâne Ma'den'nde bulunan ameleden iki nihâyet üç nefer ma'denî amelesinin gönderilmesi zımında lâzım gelen harcârâh ve ücret-i yerlîyeleri bilâ-cevr ü ezâ tamâmen yedlerine itâ olunmak ve müddet-i istihdâmı bîlîniş ana göre senede rabtıyla ol vechile mahallî mezkûra gönderilmesi için Gümüşhâne Ma'den-i Hümâyûnu Emîni ve Trabzon Vâllî şüfêdâ Osman Paşa hazretlerine tahfîr-ı sâmiye tasîr ve tesyîrlye tesviyesi veyâhuud keyfiyyet-i meşrûha izâd olunarak ervâb verilmesi husûsında ne vechile tensîb-ı âlileri buyurulur ise ol vechile ıcrâsı bâbında emr ü irâde efendimindir.

BOA. Hatt-ı Hümâyûn, nr.37039 A, B

KAYNAK: T.C BASBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜD. Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri .Ankara 1993

ve KAFKASYA ile EKONOMİK BELGELERİ

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a continuation of the official correspondence or a related document. The text is written in a cursive script and is partially obscured by a watermark.

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a continuation of the official correspondence or a related document. The text is written in a cursive script and is partially obscured by a watermark.

BOA. Hatt-ı Hümâyûn, nr. 37039 A, B

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a decree or administrative document, written in a cursive script. The text is arranged in vertical columns and includes various names and titles, such as 'Başşebbenderlik' and 'Müdüriyeti'. The document appears to be a formal order or appointment related to the establishment of the 'Bakurîye Ticarî Oneminden Dolayı Başşebbenderlik Teşisi'.

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a signature or official stamp, written in a cursive script. The text is arranged in a circular or semi-circular pattern, possibly indicating a date or a specific administrative action.

28 - BA, İncek. H. 1947

Devletü Efendim Hazretlen,

Bahr-i Hazer sâhlinde vâkı' Bakü şehrinin ehemmiyeti icarîyesi ve orada bir hayri teba'â-i şâhâne bulunması hasebiyle mahall-i mezkûrde bir başşebbenderlik teşisiyle Kirmanşah sâbık Başşebbender Rif'at Bey'in hısân ve ahvâl-i mahallîyeye vukûfu cihetiyle hâççe dâhlinde bulunan ba'zı sefâret hâne ve şebbender-hâneler icârâından tasarruf eden meblâğ ile zuhûrât tertibinden tesviye olunmak üzere üç bin gurus ma'âş ve hâsılândan istifâ eylemek üzere bin gurus tahsisât ile mezkûr başşebbenderliğe ta'yîni ve işbu başşebbenderlikde istihlâmı mevki'len icâb eden tercümân için tahsîsî ikizâ edilen beş yüz gurus ma'âşla şebbender hâne kirdâsı olarak

İstâsî lâzım gelen beş yüz gurusun sâlifü'z-zikr tertüb ve meblâğ bakıyyesinden tesviyesi ifâdesini şâmil Umûr-i Şebbenderi Müdüriyeti cânibinden tanzim edilen müzekkirenin gönderildiği beyânıyla icrâ-yı icâbına ve teferu'âtına dâ'ir Hâricîyeye Nezâret-i Celîlesinden meb'ûs tezkire melfûfiyle ma'an arz u takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile emr ü fermân ı humâyân-ı cenâb-ı pâlişâhî şeref-müte'allik buyrulur ise manûk-ı mürüfî müfâz edileceği beyânıyla tezkire i senâverî terkân olundu efendim.

Fi 28 Şa'hân sene [1]304
Fi 9 Mayıs sene [1]303

Sadr-ı A'zam
Kâmil

Marûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki,

Reside-i dest-i ta'zim olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâbile-riyle melfûf tezkire ve müzekkire manzûr-i âli olmuş ve ber-vech-i istizân icrâ-yı icâbı husûsunda irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-müte'allik buyrulularak tezkire ve müzekkire-i ma'rûza ifâde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi 29 Ş. sene [1]304
ve fi 10 Mayıs sene [1]303

Ser-kâtib-i
Hazret-i Şehriyâri
Süreyyâ

**KAYNAK : T.C BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜD.
, Osmanlı Devleti ile Kafkasya , Türkistan
ve Kırım Hanlıkları Arasındaki
Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, Yayın
No :3 ,Ankara , Haziran 1992.**

EK-4 BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI

Kommunistisches Internatsjonal,
No. 15 (1920), s. 3141 - 3150.

Bakü'da Toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nın Yaşınıladığı

DOĞU'NUN HALKLARINA (BİLDİRİ)

Doğu Halkları! Altı yıl önce Avrupa'da dev gibi canavarca bir boğuşma patlak verdi — otuzbeş milyon insanın ölümüne varan, yüzlerce şehri, binlerce yerleşme birimini yıkan, Avrupa ülkelerini kırıp geçiren ve bütün halkları eşi görülmemiş bir yoksulluğa, duyulmamış bir açlığa düşüren Dünya Savaşı.

Asya ve Afrika'yı az etkileyen bu dev savaş Avrupa'da yapıldı.

Avrupa halkları birbirlerine girdiler; Doğu halklarının katılması, onlara oranla küçüktü; yalnız, Alman kapitalistlerinin dizginleri altına girmiş bulunan yöneticilerinin aldatmasıyla birkaç yüzbin Türk köylüsü ve İngiliz ve Fransız kapitalistlerinin satın aldığı, İngiliz ve Fransız bankerlerinin endüstricilerinin çıkarları uğruna Fransa'nın uzak

savaş alanlarında ölüme terkedilen iki üç milyon Hintli ve Zenci köle — o banker ve endüstricilerin çıkarları bu insanlara tümüyle yabancıydı, ne olduğunu kavrayamıyorlardı bile.

Doğu halklarının bu büyük savaştan uzak kalmış olmalarına ve paylarının önemsizliğine karşın, bu kıyım yine de Avrupa ülkelerinden ve halklarından çok, Doğu ülkeleri ve halkları üstüne yapıldı. Dünya Savaşı, bütün dünyanın, özellikle de Asya'nın — Doğu'nun paylaşılması için yapıldı. Asya ülkelerine sahip çıkacak, Doğu halkları kimin kölesi olacak diye yapıldı.

Türk, İranlı, Mısırlı ve Hintli köylü ve işçilerin derisini kim yitirecek, İngiliz kapitalistleri mi, yoksul Alman kapitalistleri mi, bunu kararlaştırmak için yapıldı.

Dört yıl süren canavarca kıyım, İngiltere ve Fransa'nın zaferiyle sonuçlanmıştır. Alman kapitalistleri ezildi, ama onların yanında bir bütün olarak Alman halkı da ezildi, yıkıldı ve açlıktan ölmeye mahkûm edildi. Savaştan zaferle çıkan Fransa'nın hemen bütün ergin nüfusu erimiş, endüstri bölgeleri yerle bir olmuş, boğazlaşmaktan kanı tükenmiş ve zaferi kazanmasına karşın, bitkin bir hale gelmişti. Bu büyük ve vahşi kıyımın sonunda, Avrupa ve Asya'da en güçlü tek egemen olarak emperyalist İngiltere kaldı. Bütün Avrupa'da bir tek İngiltere, yeterince kuvvetli olmayı başardı. Çünkü kendisi için başkalarını köle ettiği halkları, Hintlileri ve Zencileri düğüştürmüştü, İngiltere, bu savaşı pençesi altında tuttuğu sömürgelelerin kesesinden yürütmüştü.

İngiliz Hükümeti zaferi kazanıp da bütün bir yarıkürenin güçlü egemen devleti olunca, uğrunda savaşılan amaçların hepsini birer birer gerçekleştir-

meye, bütün Asya ülkelerini yutmaya ve bütün Doğu halklarını tamamıyla köle etmeye başladı.

Hiç kimse tarafından engellenmeyen ve artık hiç kimseden korkusu kalmayan, İngiltere devletinin başındaki bir avuç ağgözlü kapitalist banker, her türlü ar ve haya duygusunu bir yana atıp en açık ve en utanmaz bir biçimde Doğu ülkelerinin işçi ve köylülerini köleleştirmeye koyuldular.

Doğu Halkları! İngilizlerin Hindistan'a ne yaptığını biliyorsunuz ... Türkiye'ye ... Filistin'e ... Mısır'a ... Çin'e ... Kore'ye ... Afganistan'a ... Ermenistan'a ve Gürcistan'a ne yaptığını biliyorsunuz.

Emperyalist İngiltere, Türkistan, Hiva, Buhara, Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkas'a bile sızmıştır. İngiliz ajanları her yere sokuluyor ve sömürülen halkların alınları ve kanıyla elde edilmiş altınları çevrelerine saçıyorlar. Her yerde İngilizler, tiranları ve despotları, hanları ve beyleri desteklemeye çalışıyor. Basgösteren devrimci hareketi boğmama ve bütün halkları her ne pahasına olursa olsun bir baskı ve çaresizlik durumunda, yoksulluk ve bilgisizlik içinde tutmaya uğraşıyorlar.

Çünkü Doğu halklarının baskı ve çaresizlik durumunda, yoksulluk ve çaresizlik içinde kalması, emperyalist İngiltere için bir zenginlik kaynağıdır.

Doğu halkları! Bütün dünyanın en zengin, en bereketli ve en geniş bölgeleri sizindir. Bir zamanlar tüm insanlığın beşiği olan bu bölgeler, yalnızca oralarda yaşayanları değil, dünyanın bütün nüfusunu doyurabiliyordu. Şimdiyse yılda on milyon Türk ve İran köylüsü, bu en bereketli ve geniş bölgelerde kendileri için bir lokma ekmek, bir geçim olanak bulamıyor, ülkelerini bırakıp yabancı diyarlarda yaşamlarını sağlamak zorunda kalıyorlar.

Buna zorlanıyorlar; çünkü ülkelerindeki her şey toprak, para, bankalar, fabrikalar ve dükkanlar İngiliz kapitalistlerinin elindedir. ... Bu durum eskiden de, savaştan önce de vardı: o zaman emperyalist İngiltere'yle Alman, Fransa ve Rus emperyalist yirtici hayvanları rekabet ediyorlardı. O zaman İngiltere pençelerini bütün Doğu ülkelerine uzatmaya cesaret edemiyordu — rakiplerinden birinin, uzattığı pençeye vuracağından korkuyordu.

Fakat şimdi emperyalist İngiltere bütün rakiplerini ezip güçsüz bıraktığı, Avrupa ve Asya'nın tüm merkezi efendisi olduğu için, İngiltere'yi yöneten kapitalistler şimdi artık olanca vahşi işihsallerini ortaya koyacaklar, herhangi bir biçimde sınırlanmadan, sıvı diş ve pençelerini Doğu halklarının kanayan etine geçirecekler.

İngiliz sermayesi Avrupa'da kendisini boğmuş hissediyor. ... İngiliz kapitalistleri Türkiye'yi ve İran'ı, Mezopotamya'yı, Irak ve Arabistan'ı, Afganistan'ı ve Mısır'ı ele geçirmek istiyorlar: bu ülkelerde, perişan olmuş ve borca batmış köylülerden toprağı yok pahasına alacaklar, bunları muazzam malikâne plantasyonları halinde birleştirecekler ve topraksız bırakılmış Doğu köylülerini işletmelerine hapsedip zorla çalıştıracaklar. Türkiye'de, İran'da ve Mezopotamya'da açlıktan kırılan özgür Türk, İranlı ve Arap emekçilerini kullanarak ucuz emek gücüyle fabrikalar ve dükkanlar açmak, demiryolları döşemek, madenleri geliştirmek istiyorlar. ... Büyük firmalar kurmakla küçük yerel tüccarları batırmak, onları da sokağına atmak ve satılacak bir tek emek güçleri olan proletarya sallarına itmek amacındalar.

İngiliz kapitalistleri bütün Doğu halklarını pro-

leterleştirmek, köylülerin, zanaatçıların, tüccarların ekonomik düzenlerini yıkmak dükkânlarında, maden ocaklarında hapsedip zorla çalıştırmak istiyorlar. Dayanılamayacak kadar ağır bir çalıştırmayla, İngiliz kapitalistleri köleleştirilmiş Doğu halklarını pestilini çıkaracak ve bu işçilerin alınterini, bu köylülerin kanını artı değere, kazanca, kâra, saf altına, paraya çevirecekler.

Emperyalist İngiltere'nin Doğu halkları için hazırladığı gelecek işte budur. ...

Ama, öyle olmayacak!

İngiliz kapitalistleri, Doğu halklarının örgütlü gücüyle şimdiden karşı karşıya gelmiş durumda: bu halklar Komünist Enternasyonal'in Kızıl bayrağı altında birleşti — bütün dünyayı, bütün insanlığı her türlü sömürü ve baskıdan kurtarma ödevini üstlenen devrimci işçiler birliğinin Kızıl bayrağı altında.

Doğu Halklarının Birinci Kurultayı, İngiltere'yi yöneten kapitalistlere, bütün dünya işitsin diye yüksek sesle haykırıyor: «Bu olmayacak»

«Köpekleriniz Doğu halklarını parçalayamayacak. Siz, bir avuç zalim, milyonlara Doğu köylü ve işçisini köle edenevceceksiniz! Bu kere yutabileceğinizden daha büyük bir lokma kopardınız, boğazınızda kalacak.»

Uzun bir süredir, Doğu halkları karanlık bir bilgisizlik içinde yüzdü, tiranların despotizmi, yabancı kapitalistlerin boyunduruğu altında kaldı. Rus halklarının kapitalist kölelik zincirlerini parçalayan dünya savaşı ve işçi devriminin yıldırımları, Doğu halklarını da yüzyıllardır süren uykularından uyandırdı, şimdi ayağa kalkıyorlar.

Uyanıyor ve Kutsal Savaş, «Gazve» (gaza) çağrısını duyuyorlar Bu, bizim çağrımız!...

Bizler, Doğu'nun bütün halklarının-Hindistan, Türkiye, İran, Musır, Afganistan, Belücistan, Kaşgar, Çin, Hindi Çini, Japonya, Kore, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Dağıstan, Kuzey Kafkas, Arabistan, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Hıva, Buhara, Türkistan, Fergan, Tataristan, Başkurdistan, Kırgızistan vb. emekçi kitlelerinin temsilcileri, birbirinizle ve Batı'nın devrimci işçileriyle bozulmaz bir birlik içinde birleşmiş olarak, bir Kutsal Savaş'a kalkmaları için halklarınıza sesleniyoruz.

Şöyle diyoruz:

«Doğu halkları! Birçok kereler hükümetlerinizin sizi Kutsal Savaşa çağırıldığını işittiniz. Peygamber'in yeşil bayrağı altında yürüdünüz; fakat bütün o kutsal Savaşlar aldatmacalar ve yalanlardı, çünkü yalnızca ağzozlü yöneticilerinizin çıkarlarına hizmet ediyorlardı. O Kutsal Savaşlardan sonra, siz köylüler ve işçiler yine kölelik, yine yoksulluk içinde kalyordunuz. Döğüşmekle, yalnız başkaları için iyi yaşama koşulları sağlamıştınız. Kendinize hiçbir yararımız olmuyordu.

Şimdi biz sizi ilk kez gerçekten kutsal bir savaşta, Komünist Enternasyonal'in Kızıl bayrağı altında döğüşmeye çağırıyoruz.

Sizi kendi iyiliğiniz, kendi özgürlük ve yaşamınız için bir Kutsal Savaşa çağırıyoruz.

Avrupa'da geri kalan son güçlü yırtıcı hayvan, İngiltere, Doğu halklarını kendine köle etmek ve mallarını yağmalamak için kara kanatlarını Müslüman ülkelerinin üstüne yaymış.

Doğu halklarına korkunç bir kölelik, yoksulluk,

baskı ve sömürü getiriyor. Kendi kurtuluşunuzu gerçekleştirin artık, ey Doğu halkları!

Bu yırtıcı hayvanla boğuşmak için kalkın artık!

İngiliz istilâcılara karşı bir Kutsal Savaş içinde tek bir adam gibi kalkın ayağa!

Kalk, sen ey açlıktan ve katlanılmaz kölece çalışmaktan bitkin düşmüş Hintli!

Kalk, sen ey tahsildar ve tefecilerin kanını emdiği Anadolu köylüsü!

Kalk, sen ey mülkadar'ın boğazladığı İran riyat'ı!

Kalk, sen ey çıplak dağlara sürülmüş Ermeni emekçisi!

İngilizlerin kumlu çöllerde dünyayla ilişkilerini kestiği Araplar, Afganlar, siz de kalkın!

Hepiniz, ortak düşmana, emperyalist İngiltere'ye karşı mücadele etmek için kalkın!

Doğu halklarının kurtuluşu için, insanlığın ezilen ve ezen uluslara ayrılmasına son vermek için, koruştukları dil, tenlerinin rengi, inandıkları din ne olursa olsun, bütün halkların ve toplulukların tam birliği için Kutsal Savaş'ın Kızıl bayrağı dalgalanıyor.

Dünyanın ileri ve geri, bağımlı ve bağımsız, metropol ve sünürge ülkeler diye bölünmesini ortadan kaldırmak için sizi bir Kutsal Savaş'a çağırıyoruz.

İnsanlığı kapitalist ve emperyalist köleliğin boyunduruğundan kurtarmak, bir halkın bir başkasını ezmesinc, insanın insanı sömürmesine son vermek için bir Kutsal Savaş'a çağırıyoruz!...

Doğu halkları! Bu Kutsal Savaşta Batı'nın bütün devrimci işçileri ve bütün ezilen köylüleri sizin-

le birlikte olacaklar. Size yardım edecek, sizinle birlikte döğüşecek ve canlarını verecekler.

İşte, Doğu Halkları Temsilcilerinin Birinci Kurultayının size söylediği budur.

Yaşasın, Doğu ve Batı'nın bütün köylü ve işçilerinin birliği, bütün ezilen ve sömürülen emekçilerin birliği!

Yaşasın, bu birliğin döğüşçü önderi - Komünist Enternasyonal!

Doğu Halklarının ve bütün dünya emekçilerinin emperyalist İngiltere'ye karşı Kutsal Savaş'ı sonsuz bir alevle yansın!

Başkanlık Divanının Şeref Üyeleri:

Radek (Rusya)
Rosmer (Fransa)
Reed (A.B.D.)
Janson (Hollanda)
Yoşihara (Japonya)
Bela Kun (Macaristan)
Quelch (Britanya)
Steinhardt-Gruber (Avusturya)
Şablin (Balkan Federasyonu)

Kurultay Başkanı: Zinovjev

Başkanlık Divanı Üyeleri:

Riskulov, Abdürreşidov, Karriyev (Türkistan)
Mustafa Suphi (Türkiye)
Karid (Hindistan)
Mehmedov (Buhara)
Digurov (Terek Bölgesi)

Kostanyan (Ermenistan)
Enikeev (Tatar Cumhuriyeti)
Makharadze (Gürcistan)
Ağazede (Afganistan)
Mahmudov (Fergan)
Kuleev (Hazerötesi)
Karı - Taci (Sermerkand)
Van (Çin)
Mollabekcan, Rahmanov (Hiva)
Korkmasov (Dağıstan)
Aliyev (Kuzey Kafkas)
Nerimanov (Azerbaycan)
Amur-Sanan (Kalmuk Cumhuriyeti)
Haydarhan (Iran)
Narbutabekov (Taşkent)
Tuhsin Bahri, Hafız Mehmet (Anadolu)
Niyaz-Kulu (Türkmenistan)
Nazır-Sıtkı (Hindistan)
Seddıcceddin Kardeşoğlu (Dağıstan)
Elçiev, Musayev (Azerbaycan)
Azım (Afganistan)
Abdulayev (Hiva)

Kurultay Sekreteri: Ostrovski.

**KAYNAK: Ali ALEV(Çev) ,BAKÜ 1920
Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri)
.2.Baskı,Koral Yayınları,İstanbul,Nisan 1990**

"Müslüman İttifakı" Cemiyeti'nin nizamnamesi
(Cemiyetin İsmi-Dairesi-Maksadı ve Faaliyet yolu)
[Bu nizamname tab olundu Abdür-Rzıdov'un Elektrik basmahanesinde St. Petersburg, Glazovski 12'de]

1. Cemiyetin ismi -Müslüman İttifakı' (Partisi) olup, Rusya dahilinde faaliyet gösterir

2. "Müslüman İttifakı" Cemiyeti'nin maksadı Rusya'da kanun yoluyla meşru olarak kurulması için 17 Ekim 1905 manifestosunun yörne getirilmesini ve terakkiyi talep etme hususunda Rusya Müslümanlarının siyasi ve içtimai hareketlerini birleştirmekten ibaretir.

3. Bu maksadı gerçekleştirmek için "Müslüman İttifakı" cemiyeti aşağıdaki faaliyetleri yapar:

a) Rusya hükümetinin siyasi meselelerini, içtimai ve iktisadi işlerini tezekkur eder.

b) Bu meseleler hakkında yol gösteren programlar neşreder ve bu ve başka hükümet işleri ile ilgili faydalı (kanun tekliflerini) hazırlayarak (bunları da) yayımlar.

c) Cemiyetin maksadına hizmet edecek gazeteler ve risaleler gibi yayım organları kurar.

ç) Devlet Daması için seçimlerde cemiyetin fikir ve maksatlarını neşretmek için toplantılar yapar ve çeşitli faaliyet gösterir (mesela: açıklamalar yapar, umumi hülgiler verir) ve seçim hareketlerine fiilen iştirak eder.

4. Cemiyete dahil olmak ve iştirak edilmek: Cemiyete üye olmak isteyenler idare merkezine (Sentralny komite) veya idare mahalline (Mestny komite) müracaat ederler ve bu komite tarafından kabul olurlar. Nizamnameye göre haklı olmayanlar cemiyete üye olamazlar.

5. Üye olan kimse şu durumlarda cemiyetten çıkar: Eğer bunu kendi isteğiyle veya iki sene üyelik ücretine tediyi etmezse.

6. Uygunuz hareketleriyle açık veya gizli surette cemiyete zararlı olan üyeler idare-i merkeziyenin kararı ile çıkarılırlar. Bunlar, sayet kendileri isterlerse, idare-i merkeziyenin bu kararına deleğe toplantısında şikayet edebilirler.

7. Cemiyetin her siyasi idare-i merkeziyenin kasasına her sene cilli köpekten az olmamak üzere aidat öder. Bu para idare-i merkeziyenin mahalli idaresi veya onun vekilleri vastasıyla tediyi olup, karşılığında cemiyet tarafından hususi bir senet (makbuz) verilir. Toplanan paranın ne kadar idare merkezi ve idare mahali masraflarına sarf edilmesini mümkün olduğu, bunların ihtiyaçları nispetinde olarak, umumi delegeler toplantısında (umumi heyet toplantısında) tespit edilir.

Cemiyetin idare organları

8. Cemiyetin idare organları şunlardır: a) Delegeler umumi toplantısı; b) Şube üyelerinin umumi toplantısı; c) İdare-i Merkeziye (İdare Heyeti) ve ç) Mahalli idareler.

Delegelerin umumi toplantıları

9. Cemiyetin umumi delegeler toplantısı senede en az bir defa olur. Bu toplantıya mahalli şubelerin delegeleri katılırlar. Delegeler mahalli şubelerin umumi toplantılarında her 50 üye başına bir kişi olarak seçilirler ve her mahalli şube delegeler toplantısına en az bir üye göndermek zorundadır. Toplantıda delegelerden başka oy verme hakkına sahip olurlar şunlardır: a) İdare-i Merkeziye üyeleri ve b) Toplantının yapıldığı yerin mahalli idare üyeleri.

10. Umumi delegeler toplantısı İdare-i Merkeziye tarafından veya mahalli idarelere en az beşinin ortak istekleri ile yapılır.

11. Umumi delegeler toplantısında cemiyetin işleri veya onun şubelerini ilgilendiren meseleler halledilir. İdare-i Merkeziye üyeleri çoğunluk, idare merkezinin tasarrufları (gelir ve masrafları) tesdik ve tasdik edilir, cemiyet idarelerine olan ulumattı tasdik edilir, cemiyete para temin etmek için tedbirler düşünürlür, senelik delegeler toplantısında halledilmesi lazım gelen meseleler tayin (tespit) olunur İdare-i Merkeziye (Sentralny Komite)

12. Cemiyetin idaresi (provintya'sı) Petersburg'ta bulunan İdare-i Merkeziye üyeleri birer sene müddetle her sene yapılan "umumi delegeler toplantısı" tarafından seçilirler. Bunlar cemiyetin azaları olup, sayıları toplantı tarafından tespit edilir, ancak 15 kişiden az olamaz; seçim gizli oylama ile olur, en çok oy alanlar seçilirler. İdare-i Merkeziye azalığına seçilmiş olanlardan sonra en çok oy alan ve onların sayısı kadar kimse yedek aza olurlar. İdare-i Merkeziye üyelerinden biri eksildiği vakit onun yerine yedeklerden en çok oy alan sıra ile biri üye olur. İlk umumi delegeler toplantısına kadar İdare-i Merkeziye üyeleri muvakkat olarak, cemiyetin kurucuları tarafından seçilir.

13. İdare-i Merkeziye Heyeti, seçilmiş azalardan başka, kendisinin davet ettiği kişiler ile çoğaltılabilir. Fakat İdare-i Merkeziye üyelerinin 1/3'nden fazla olamaz.

14. Mahalli komitelerin başkanları Petersburg'ta buldukları vakit İdare-i Merkeziye'nin meclislerine iştirak eder.

15. İdare-i Merkeziye'nin vazifeleri şunlardır

Cemiyetin umumi işlerini yürütür, umumi delegeler toplantısını çağırır, İdare-i Merkeziye kararlarının icra olunmasına dikkat eder (verilen her karar kendi icra eder), bütün mahalli idareler ile temasını sürdürür, talimatlar verir, yeni düzenlemelerin bulunur, cemiyet adına akifler yapar ve ilan eder, cemiyetin fikirlerini yaygın gazete vesair basın vasıtalarına direktiler verir, cemiyetin mullarını ve kasasını idare eder, delegeler toplantısını hazırlar, her nevi mahkemeler, resmi

daireler ve fırkalar huzurunda cemiyeti temsil eder, devlet dairesine seçim işlerini organize eder İdare-i Merkeziye hükümet huzurunda umumi daireler ve başka cemiyetler içinde cemiyetin temsilcisi olarak tanınır, cemiyetin daimi bürosu ve mahalli idareleri ile ilgili olan talimatını tasdik eder

16. İdare-i Merkeziye'nin dahili teşkilatı, mesela "Daimi Büro" kuruluşu, çeşitli meseleler hakkında komisyonlar teşkili ve İdare-i Merkeziye azaları arasında işlerin taksımı gibi şeyler bu nizamnameye uygun olarak ve umumi delegeler toplantısının kararı dairesinde, İdare-i Merkeziye tarafından düzenlenir

17. İdare-i Merkeziye, başkan ile sekreterini kendi üyeleri arasından seçer

18. Akifler, dökümanlar, cemiyet için ancak şu durumda resmîyet kazanır. İdare-i Merkeziye azalarının.. beşi tarafından imza edildiği takdirde.

Mahalli şubeler (Mestny aded'leri)

19. Cemiyetin en az on azası olan gubirna'larda (eyalet), oblast'larda (idari bölge) veya başkent, gubirna, uyezd (bölge) şehirlerinde bu nizamnameye uygun faaliyet göstermek üzere cemiyetin "Mahalli şubeleri" teşkil olunur ve bunların kuruluşları İdare-i Merkeziye'ye haber verilir.

20. "Mahalli şubelere" dahili teşkilatlarını işbu nizamnameye muvafık ve "delegeler toplantısı" ve İdare-i Merkeziye kararlarına aykırı olmayacak surette kendileri tayin ederler.

21. Uygunuz hareketi ile cemiyetin faaliyetine zarar getiren "Mahalli şube"nin faaliyetini tatil veya o şubeyi bütünlü kapamaya İdare-i Merkeziye'nin hakkı vardır. İdare-i Merkeziye'nin bu tutumunu yarınde görme-yenler Umumi delegeler toplantısına şikayet edebilirler.

"Mahalli Şube" azaları ile "Mahalli İdare" azalarının umumi cemiyetleri

22. Cemiyet üyelerinin gubirna'larda, oblast'larda yahut şehirlerde senede bir kere yapılan umumi toplantıları o yerin "Mahalli şube"sinin faaliyeti hususunda yol gösterir ve gerektiğinde emirler verir.

23. Bu toplantılarda gubirna, oblast veya şehirlerdeki "Mahalli idare"lerin üyeleri seçilir, bunların sayısı toplantıda tespit edilir, cemiyetin azaları arasında, bir sene müddetle ve kapalı balatirofka (seçim) usulü ile seçilen bu üyelerin sayısı içten az olamaz.

24. Gubirna, oblast veya şehirlerdeki "Mahalli idare"ler, "Mahalli şube"ler hakkında bu nizamnamenin 12. ve 16. maddelerine ve İdare-i Merkeziye'nin kararına muvafık hareket edilir.

25. Bir okrug (bölge) dahilinde olan birkaç "Mahalli idare"nin faaliyetlerini birleştirmek için o okrug'taki "mahalli idare"ler tarafından temsilciler seçilerek hususi bir komite (seçim dairesi komitesi) teşkil edilir.

26. "Mahalli idare"ler faaliyetleri, durumları ve kendi heyetlerinde hasıl olan değişiklikler hususunda ayda bir kere "Okrug komitesi"ne ve İdare-i Merkeziye'ye haber verirler.

Delegelerin mahalli toplantıları

27. Delegelerin mahalli toplantıları iki türlü olup, biri oblastnoy (oblast dahilî), diğeri gubirniskî'dir (gubirna dahilî). Oblastnoy toplantı birkaç gubirnadın davet edilir, o gubirnaların izbiratılını (seçim) komitelerinin rızaları ile Gubirniskî toplantı o gubirnadın olan komitelerin rızaları ile davet olunur

28. Oblastnoy ve gubirniskî toplantıları cemiyetin yalnız o daireleri ile ilgili meseleleri müzakere eder.

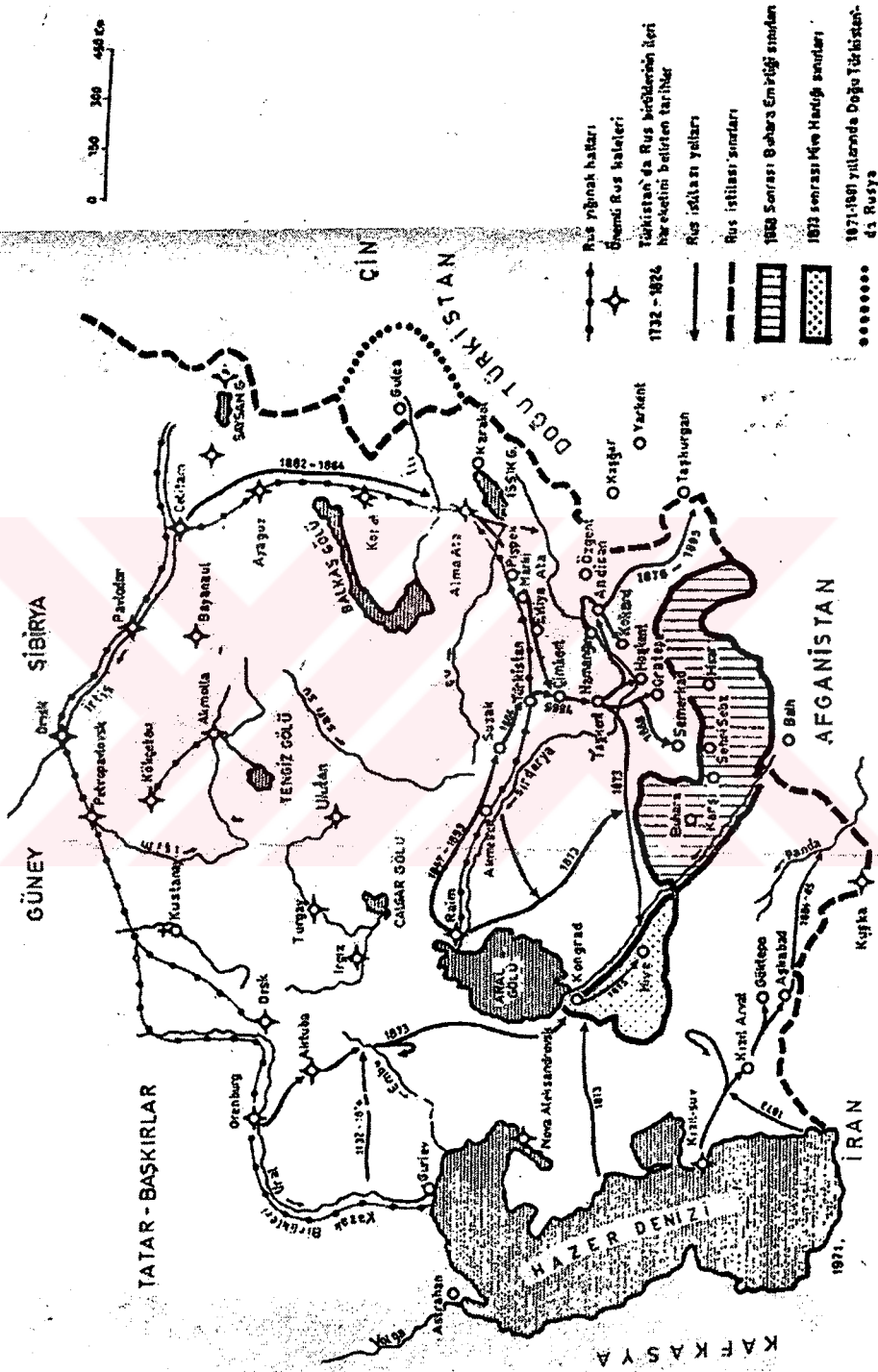
Mahalli murakabe (usulü)

29. Gelirler ve masraflar ve ayrıca gayri menkullerin idaresi hususunda mahalli idareler kendi "umumi toplantı"larına hesap verirler. İdare-i Merkeziye ise "Umumi delegeler toplantısı"na hesap verir.

Nizamnamenin değiştirilmesi hususu

30. Bu nizamnamenin değiştirilmesi İdare-i Merkeziye'nin teklifi üzerine "Umumi delegeler toplantısı"nda mevcut olan üyelerin üçte ikisini karari ile mümkündür

TÜRKİSTAN'A KARŞI RUS SALDIRI YOLLARI
(XVIII. Yüzyılın Başında Kuzey'de – XIX. Yüzyılın Sonunda Güney'de)

KAYNAK: MEHMET SARAY, 'Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Mümasabetler (1775-1875) İstanbul Matbaası, İstanbul, 1984

